

GELENEKTEN GELECEĞE TÜRK KÜLTÜRÜ VE PEYZAJ MİMARİSİ

Editörler

Prof. Dr. Murat ZENGİN

Doç. Dr. Mahire ÖZÇALIK

ISBN 978-625-5753-41-0

Ankara -2025

GELENEKTEN GELECEĞE TÜRK KÜLTÜRÜ VE PEYZAJ MİMARİSİ

EDİTÖR

Prof. Dr. Murat ZENGİN

Doç. Dr. Mahire ÖZÇALIK

YAZARLAR

Prof. Dr. Murat ZENGİN¹

¹Pamukkale Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj

Mimarlığı Bölümü, Denizli, Türkiye, mzengin@pau.edu.tr

ORCID ID:0000-0002-8528-7308

Prof. Dr. M. Burak ALTINIŞIK²

²Pamukkale Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık

Bölümü, Denizli, Türkiye, burak.altinisik@pau.edu.tr

ORCID:0000-0002-3943-1487

Prof. Dr. Murat ÖZYAVUZ³

³Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tasarım ve Mimarlık Fakültesi,

Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Kırıkkale, Türkiye,

mozyavuz@nku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3418-9713

Prof. Dr. Öner DEMİREL⁴

⁴Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı
Bölümü, Kırıkkale, Türkiye, **odofe01@gmail.com**

ORCID ID: 0000-0002-8012-5589

Doç. Dr. Hayri ULVİ⁵

⁵Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge Planlaması
Bölümü, Ankara, Türkiye, **hayriulvi@gazi.edu.tr**

ORCID ID:0000-0003-2988-6215

Doç. Dr. Mahire ÖZÇALIK⁶

⁶Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı
Bölümü, Kırıkkale, Türkiye, **mozcalik@kku.edu.tr**

ORCID ID: 0000-0002-6420-4358

Doç.Dr. Meryem Bihter BİNGÜL BULUT⁷

⁷Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı
Bölümü, Kırıkkale, Türkiye, **mbbingul@gmail.com**

ORCID ID: 0000-0003-4496-8198

Dr. Öğr. Üyesi Ali DEVLET⁸

⁸Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Ziraat ve Doğa Bilimleri
Fakültesi, Tarla Bitkileri Bölümü, Endüstri Bitkileri Anabilim Dalı,
Bilecik, Türkiye, **alidevlet@bilecik.edu.tr**

ORCID ID: 0009-0007-2084-2941

Dr. Öğr. Üyesi Ruhugül Özge GEMİCİ⁹

⁹Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj
Mimarlığı Bölümü, Konya, Türkiye, **ozgeocak@selcuk.edu.tr**

ORCID ID:_0000-0001-7477-0268

Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ERBAŞ¹⁰

¹⁰Trabzon Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon
Bölümü, Kırıkkale, Türkiye, **yselcukerbash@hotmail.com**

ORCID ID:0000-0001-8991-0964

Dr. Öğr. Üyesi Eda KOÇAK¹¹

¹¹Siirt Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve
Bölge Planlama Bölümü, Kırıkkale, Türkiye,

eda.kocak@siirt.edu.tr

ORCID ID:0000-0003-2153-0636

Dr. Öğr. Üyesi Serap YÖRÜBULUT¹²

¹²Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
İstatistik Bölümü, Kırıkkale, Türkiye, **serapyorubulut@gmail.com**

ORCID ID:0000-0003-0781-4405

Dr. Merve Birhan YILMAZ¹³

¹³Çukurova Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Peyzaj Mimarlığı Bölümü
Adana, Türkiye, **merve94yilmaz@gmail.com**

ORCID: 0000-0001-5166-0963

Arş.Gör.Dr. Merve YAVUZ¹⁴

¹⁴Pamukkale Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Endüstriyel
Tasarım Bölümü, Denizli, Türkiye , **myavuz@pau.edu.tr**

ORCID ID:0000-0003-0826-9023

Arş. Gör. Tuba Gizem AYDOĞAN¹⁵

¹⁵Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Peyzaj Mimarlığı
Bölümü, Kırıkkale, Türkiye, **tubagizem92@gmail.com**

ORCID ID:0000-0003-0717-4751

Mehdi REZAEİ GOLEZANİ¹⁶

¹⁶Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge
Planlaması Bölümü, Ankara, Türkiye, **mrgolezani@gmail.com**

ORCID ID:0009-0007-0220-5113

Vahdet YILDIRIM¹⁷

¹⁷Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Peyzaj Mimarlığı
Bölümü Lisans Öğrencisi, Türkiye, **vahdetyildirim2004@gmail.com**

ORCID:0009-0008-5349-8400

Özge ÖZTÜRK¹⁸

¹⁸Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trafik Planlaması ve
Uygulaması, Ankara, Türkiye, **ozge.ozturk7@gazi.edu.tr**

ORCID ID: 0000-0003-3640-4261

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.17960220>

Copyright © 2025 by UBAK publishing house

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, distributed or transmitted in any form or by any means, including photocopying, recording or other electronic or mechanical methods, without the prior written permission of the publisher, except in the case of brief quotations embodied in critical reviews and certain other noncommercial uses permitted by copyright law. UBAK International Academy of Sciences Association Publishing House®
(The Licence Number of Publicator: 2018/42945)

E mail: ubakyayinevi@gmail.com

www.ubakyayinevi.org

It is responsibility of the author to abide by the publishing ethics rules.

UBAK Publishing House – 2025©

ISBN: 978-625-5753-41-0

December / 2025

Ankara / Turkey

ÖNSÖZ

Türk kültürü, binlerce yıllık birikimiyle yalnızca tarihsel bir miras değil, aynı zamanda doğa ile kurulan ilişkinin, mekanı algılayış biçiminin ve yaşam felsefesinin de güçlü bir yansımasıdır. Orta Asya bozkırlarından Anadolu'nun bereketli topraklarına uzanan bu uzun soluklu serüven, peyzaj anlayışımızın zaman içerisinde dönüşerek zenginleşmesini sağlamıştır. Bu kültürel birikim; bahçe sanatından su ögesine, geleneksel açık alan kullanımından modern peyzaj yaklaşımlarına kadar pek çok unsuru kapsamaktadır.

Bu kitap, “Gelenekten Geleceğe Türk Kültürü ve Peyzaj Mimarlığı” perspektifiyle, Türk kültürünün tarihsel sürekliliği ile çağdaş peyzaj mimarlığının gelişimi arasındaki bağı görünür kılmayı amaçlamaktadır. Hem geçmişin izlerini hem de geleceğe yönelik tasarım ilkelerini bir araya getirerek kültürel mirasın günümüz kentleri ve açık alanları için nasıl yönlendirici bir rol üstlenebileceğini ortaya koymaktadır. Gelenekten aldığı ilhamla geleceği şekillendiren her tasarım, toplumların kimliğini koruma ve sürdürülebilir bir yaşam oluşturma çabasının önemli bir bileşenidir.

Eserde, kültürel mirasımızın simgelerinden olan çeşmelerden modern tasarım pratiklerine, Selçuklu'dan Osmanlı'ya uzanan saray bahçelerinin estetik ve mekansal düzenine, kırsal yerleşimlerin sürdürülebilir turizm potansiyeline, yavaş şehirlerde yaya konforuna, tıbbi ve aromatik bitkilerin peyzajdaki kullanımından toplumsal cinsiyetin bahçe pratiklerine etkilerine kadar geniş bir yelpazede çok

katmanlı bir inceleme sunulmaktadır. Geleneksel su yapılarının yapay zeka destekli tasarım yöntemleriyle yeniden yorumlanması ise geçmişin estetik değerleri ile geleceğin teknolojik olanaklarının birleşmesine imkan tanıyarak kültürel mirasın çağdaş tasarım süreçlerine entegrasyonuna ilişkin yenilikçi bir perspektif geliştirmektedir.

Kitabın her bölümü, kendi odak alanında literatürdeki önemli bir boşluğu doldurmakta; hem kültürel peyzaj mirasının korunmasına hem de çağdaş peyzaj mimarlığı söylemine bilimsel katkı sunmaktadır. Bu çalışmanın ortaya çıkmasına emek veren tüm araştırmacılara teşekkür eder; kitabın akademik yazına, disiplinler arası çalışmalara ve uygulamaya dönük tasarım süreçlerine ilham verici bir kaynak oluşturmasını dileriz.

17/12/2025

Prof.Dr. Murat ZENGİN

Doç. Dr. Mahire ÖZÇALIK

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	6-7
İÇİNDEKİLER	8-9

BÖLÜM 1

Topkapı ve Dolmabahçe Sarayının Türk Bahçe Sanatının Genel Özellikleri Açısından Değerlendirilmesi.....	(10-37)
---	---------

Ruhugül Özge GEMİCİ

BÖLÜM 2

Köprüköyü (Kırıkkale) Örneğinde Kırsal Turizm ve Sürdürülebilir Kalkınma Bağlamında Turistik Köy İşletmesi Gelişimi.....	(38-62)
--	---------

Mahire ÖZÇALIK, Öner DEMİREL, M.Bihter B.BULUT,
Selçuk ERBAŞ, Eda KOÇAK, Tuba Gizem AYDOĞAN,
Serap YÖRÜBULUT

BÖLÜM 3

Gelenekten Geleceğe: Türk Peyzaj Mimarisi'nde Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Entegrasyonu: Sürdürülebilirlik Ve Kültürel Miras Üzerine Bir Bakış.....	(63-85)
---	---------

Ali DEVLET

BÖLÜM 4

Türk Bahçelerinde Bitkisel Tasarımın Tarihsel Katmanlaşması: Selçuklu'dan Günümüze Tasarım İlkelerinin Evrimi.....	(86-152)
--	----------

Merve Birhan YILMAZ

BÖLÜM 5

Kültürel Mirasımız Çeşmeler ve Dijital Yorumu: Yapay Zeka Destekli
Çeşme Tasarımı Deneyimi.....(153-189)

Murat ZENGİN, M. Burak ALTINIŞIK, Merve YAVUZ

BÖLÜM 6

15 Dakikalık Şehir İlkeleri İle Yavaş Şehirlerde Yaya Konforunun
Arttırılması(190-226)

Hayri ULVİ, Mehdi REZAEİ GOLEZANİ

BÖLÜM 7

Bahçe ve Toplumsal Cinsiyet İlişkisi.....(227-248)

Vahdet YILDIRIM, Murat ÖZYAVUZ

BÖLÜM 8

Park Et-Devam Et (P+D) Sistemlerinin Metropoliten Ulaşımında
Stratejik Rolü: Ankara Örneği Üzerinden Kuramsal Tartışmalar,
Uluslararası Deneyimler Ve Politika Önerileri.....(249-282)

Hayri ULVİ, Özge ÖZTÜRK

BÖLÜM 1:

TOPKAPI VE DOLMABAĞÇE SARAYININ TÜRK BAĞÇE SANATININ GENEL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ruhgöl Özge GEMİCİ^{1*}

¹Selçuk Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,

Peyzaj Mimarlığı Bölümü, Konya, Türkiye,

*ozgeocak@selcuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-7477-0268

1. GİRİŞ

Türk bağçeleri; işlevselliği, yaşam alanı niteliği ve tasarımındaki yalınlığı ile tanımlanmaktadır (Avcı, 2005). Tarhan'a (1998) göre, Türk bağçelerinin en belirgin özelliği doğallığıdır. Bağçenin bütününde kesin bir aks bulunmamakla birlikte, aksa dayalı plan özelliğine genellikle küçük ölçekli bağçelerde rastlanmaktadır. Bu tür aks düzenleri çoğunlukla havuz ya da yapı çevresinde ortaya çıkmaktadır. Bu formal düzen, bağçenin diğer bölümlerinde yerini tamamen informal düzene bırakmaktadır. Formal alanlarda genellikle iki ana aks bulunmaktadır. Topografyası düz olan iç bağçelerde ise çoğunlukla birbirini dik kesen iki aksın ortasında bir havuz bulunmaktadır (Kuş Şahin ve Erol, 2009). Evyapan (1974) Türk bağçelerinin bazen küçük bazen de büyük ölçülerde olduğunu, genelde loş, yaz sıcaklarından korunmuş ve gölgeli bir dinlenme yeri olarak tasarlandığını belirtmiştir.

Ölçekleri ve kullanım şekilleri açısından Türk bahçeleri iki gruba ayrılabilir. İlk grup, halka açık rekreasyon alanları gibi büyük ölçekli yeşil alanlardan oluşmaktadır. İkinci grup ise ev, köşk ve saray bahçeleri gibi alanlardan oluşmaktadır. İlk grup doğaya geçişi sağlayan dış bahçelerden, ikinci grup ise mimari mekanlara geçişi sağlayan iç bahçelerden oluşmaktadır. İlk grup doğa ile yakından ilişkiliyken, ikinci grup mimari ile yakından ilişkilidir (Aksoy, 2006).

II. Bayezid'in 1485 yılında Edirne'de yaptırmış olduğu bir hastane bahçesinde şebboy, sümbül, lale, nergis, gül, fulya, karanfil gibi çiçekler bulunurdu. Ayrıca çeşmelerin ortasında kubbe şeklinde bir şadırvan da yer alırdı. Hastalar bu bahçelerde gezerken şifa bulduklarını söylerlerdi (Ülkütaşır, 1956). Edirne'de I. Murad döneminden Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar önemli bir bahçe olarak bilinen Hünkar Bahçesi'nde ise salkımsöğütler, serviler, kavaklar ve karaağaçlar yer alırdı. Bu bahçede kokulu çiçekler de bir arada bulunurdu (Gökyay, 1990).

1735 tarihli bir belgede saray bahçelerine dikilen ağaç türlerine yer verilmiştir. Belgede şöyle yazmaktadır: “Dişbudak, çınar, karaağaç, ıhlamur, çitlembik, mahlep, defne, meşe, ahlat ve erguvan ağaçları İznik ve Karamürsel ilçelerinden saray bahçelerinde kullanılmak üzere getirilmiştir.” (Refik, 1988). Çınar ağacı, Türk kimliğiyle ayrılmaz bir bütündür. Bu ağacın peyzaj mimarisinde önemi büyüktür. Genellikle camilerin bir yanında ölümün ağacı Servi, bir yanında ise hayatın ağacı Çınar bulunur (Ünaydın, 1938).

Çelebi Mehmet Efendi, *Sefaretname* adlı eserinde toplum, bilim ve teknoloji gibi çeşitli alanların yanı sıra Fransız mimarisi ile

bahçecilik anlayışına ilişkin ayrıntılı gözlemlerine de yer vermiştir. Bu bilgiler doğrultusunda, Sadabad Kasrı'nın inşasıyla birlikte başlayan Batılı yaşam biçimi ve eğlence kültürü, Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın lale sevgisiyle birleşerek Lale Devri'nin görkemini ortaya koymuştur (Evin, 2000). Zamanla İstanbul sosyetesinin de bu zarif çiçeğe büyük bir ilgi duymasıyla, lale yetiştiriciliği bir moda haline gelmiş ve Hollanda ile İran'dan özel lale türleri ithal edilmiştir. İstanbul'daki kütüphanelerde bulunan el yazması risaleler, 16. ile 18. yüzyıllar arasında İstanbul'da yetiştirilen lale türlerinin sayısının 2000'e ulaştığını göstermektedir (Baytop, 2000).

Her ne kadar Türk bahçeleri İslam bahçe kültürünün bir parçası olarak kabul edilse de, Türk topluluklarının yerleşik olduğu coğrafya nedeniyle özellikle Akdeniz, İran ve Bizans bahçe anlayışlarından önemli ölçüde etkilendiği görülmektedir. Osmanlı döneminde, Türk-İslam sentezi çerçevesinde; göçebe Türk toplulukları ve Selçuklu Devleti'nden miras kalan kültürel öğeler uyumlu bir şekilde harmanlanarak özgün bir doğa algısı oluşturulmuştur. 18. yüzyılın sonlarından itibaren ise Avrupa'da yaygın olan Barok sanatının Osmanlı yöneticileri tarafından benimsenmesiyle peyzaj ve mimaride yeni bir dönem başlamış, bahçeler özgün karakterini hızla kaybetmeye başlamıştır. Batılı bahçıvan, mimar ve ressamların Osmanlı topraklarında çalışmak üzere davet edilmesiyle, doğal formlar geri planda kalmış ve formalizm ön plana çıkmıştır. Süslemelerde ise gösteriş ve abartı tercih edilmiştir. Bu gelişmeler paralelinde bahçelerde kullanılan bitki türleri de değişmiş, doğal türlerin yerini ithal egzotik türler almıştır (Çınar ve Kırca, 2010).

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Araştırmanın ana materyalini Topkapı ve Dolmabahçe Sarayı bahçeleri oluşturmaktadır. Bu saraylar, Osmanlı Devleti döneminde idare merkezi olarak kullanıldıkları için özellikle seçilmiştir. Araştırma kapsamında Topkapı ve Dolmabahçe saraylarının peyzaj tasarımı incelenmiş ve bu bahçelerin klasik Türk bahçesi şeklinde tasarlanıp tasarlanmadığı tespit edilmiştir. Bu çalışmanın amacı, Topkapı ve Dolmabahçe Sarayı bahçelerin Türk bahçe sanatının genel özelliklerine uygun tasarlanıp tasarlanmadığını belirlemektir. Bu bağlamda; öncelikle, konu ile ilgili literatür taraması yapılmış, konuya dair önceden yapılan bilimsel çalışmalar araştırılmış ve konuyla ilgili tarihi raporlar elde edilmiştir. Sonrasında ise Topkapı ve Dolmabahçe Sarayı'na ziyaretler gerçekleştirilerek, bu saray bahçelerinin peyzaj tasarımı yerinde incelenmiş ve gözlemlenmiştir.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

3.1. Topkapı Sarayı

Topkapı Sarayı, İstanbul'da, Haliç ve Marmara Denizi'nin buluştuğu Sarayburnu olarak adlandırılan bölgededir. Yaklaşık dört yüz yıl boyunca Osmanlı padişahlarının ikametgahı ve devletin idare merkezi olan sarayın bulunduğu alanın Antik Yunan ve Bizans dönemlerinde Akropolis olarak kullanıldığı bilinmektedir (Karahasan, 2005). Bizans döneminde "Büyük Saray" adı verilen büyük bir yapı kompleksinin yakınında yer alan bölge, 1453'te İstanbul'un fethi ile Osmanlı yönetimine geçmiş ve Topkapı Sarayı'nın temelleri bu tarihten sonra atılmıştır. Fatih Sultan Mehmed, fetih sonrasında

yapılan Eski Saray'ın yerine denize doğru eğimli konumuyla geniş bir manzara sağlayan bu bölgeyi devletin yeni sarayı için seçmiştir (Eyice, 1985). Topkapı Sarayı'nın inşasına yaklaşık 1459'da İstanbul'un fethinden altı yıl sonra başlandığı, 1478'de de bitirildiğini bilinmektedir (Yavuz, 2014). Fatih Sultan Mehmed'in bu konumu seçmesinde şehrin ulu camisi Ayasofya-i Kebir Camii'ne yakınlığı da etkili olmuştur. Yıllar içerisinde yapılan eklemeler ve inşaa faaliyetleriyle büyüyen saray külliyesinin yapımına ilk olarak bahçeler ve köşklarle başlanmış, ardından Bab-ı Hümayun adı verilen anıtsal giriş kapısı inşa edilmiştir. Üç avlusu bulunan sarayda sur duvarlarının yapılması ile bir ön avlu oluşturulmuştur. Böylece 16. yüzyılda Topkapı Sarayı üç avlu, bir asma bahçe, köşklar ve surlar ile çevrelenmiş bir dış bahçeden oluşan tasarıma sahip olmuştur (Necipoğlu, 2007).

Esasen Birun (Alay Meydanı), Divan Meydanı, Enderun Meydanı ve Harem olmak üzere dört bölümden ve üç ana avludan meydana gelen saraya girişler, başta Bab-ı Hümayun kapısı olmak üzere ikinci kapı olan Babu's-Selam ve üçüncü kapı olan Babu's-Saade'den müteşekkil üç ana kapı ve beş adet hizmet kapısı ile sağlanmaktadır. 19. yüzyıla kadar çeşitli ilavelerle zenginleşerek büyümeye devam eden saray, Osmanlı mimarisinin farklı üsluplarını barındırmasından dolayı önemli bir mimari zenginlik sunmaktadır. Osmanlı Devleti'nde mimarlığın gelişimini Topkapı Sarayı üzerinden takip etmek mümkündür. Sarayın yapımından 17. yüzyıla kadar uzanan süreçte inşa edilen yapılarda veya eklemelerde ağırlıklı olarak Osmanlı'nın klasikleşmiş üslubu görülmektedir. 18. yüzyıldan itibaren

Rokoko, Barok ve Ampir gibi Batı kökenli üsluplar sarayın mimarisinde etkili olmaya başlamıştır (Tüfekçioğlu, 2023). Topkapı Sarayı'nın bugünkü alanı 80.000 m² olmakla birlikte kuruluş yıllarında bu alan yaklaşık 700.000 m²'di. 1985 yılında UNESCO Dünya Mirasları Listesi'ne giren İstanbul Tarihi yarımada içerisindeki tarihi eserlerin en başında gelmekte ve günümüzde müze olarak kullanılmaktadır (Şekil 1).

Şekil 1. Topkapı Sarayı'ndan bir görünüm (URL 1)

3.1.1. Topkapı Sarayı Bahçesi

Birinci Avlu

Birinci avlu, Topkapı Sarayı'nın en büyük avlusudur. Devlet yapıları, çeşmeler ve servis alanları gibi çeşitli işlevleri barındırmasının yanı sıra açık bir mekân olması nedeniyle de toplanma alanı işlevi görmüştür. Oldukça uzun boylu ağaçlara ev sahipliği yapması nedeniyle alan, bir meydan havası yaratmaktadır. Ana giriş olan Bab-ı Hümayun'dan geçilerek geniş ve ağaçlarla kaplı birinci avluya ulaşılmaktadır. Sarayın birinci avluya açılan Bab-ı Hümayun kapısı 1472 yılında inşa edilmiştir (Eldem ve Akozan, 1982).

Bu avluda; depolar, muhafızlar için yapılar ve hizmet alanları yer almaktaydı. Ayrıca saray mensuplarının ata bindikleri yerd. Sarayın içi ile dışı arasında geçiş yeri olan birinci avlu, zaman içinde avluya eklenen yeni yapılarla küçülmüştür. İki girişi birbirine bağlayan yol boyunca sadece ağaçlar yer almaktaydı. Birinci avlu aynı zamanda tören yeri idi. Halkın rahatlıkla girebildiği bu avlu sosyal bir mekandı. Etrafı binalarla çevrili bu avluda Bizans dönemine ait Aya İrini Kilisesi bulunmaktadır (Şekil 2). Bu avluda bazıları 400-500 yaşında olan Çınar ağaçları yer almaktadır (Aksoy vd., 2018).

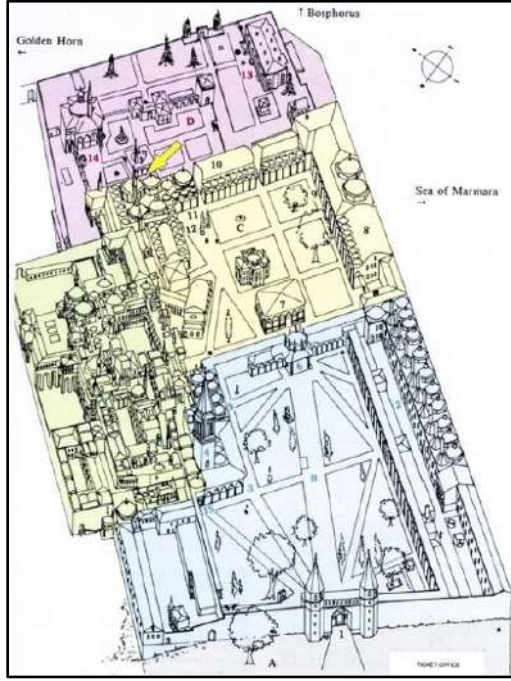

Şekil 2. Birinci avluda yer alan Aya İrini Kilisesi (URL 2)

İkinci Avlu

İkinci avlunun kapısı “Babu’s-Selam” olarak adlandırılır ve günümüzde Topkapı Sarayı Müzesi’nin girişidir. Fatih Sultan Mehmed zamanında inşa edilmiş ve daha sonra 16. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman tarafından onarılmıştır. Sarayın ikinci kapısı olan ve her iki yanında kule bulunan Selamlık Kapısı, sarayın ikinci avlusuna açılmaktadır (Şekil 3). İkinci avluda Divan-ı Hümayun binası, Adalet Kulesi, mutfaklar, devlet ahırları ve Hazine binası vardır. Ayrıca bu

avlude çeşmeler, serviler ile kaplı gölgeli yollar ve çim alanlar yer almaktadır (Aksoy vd., 2018).

şekil 3.Topkapı Sarayı’nın ikinci avludan başlayan haritası (Doğanay, 2021)

Üçüncü Avlu

“Enderun Meydanı” olarak bilinen üçüncü avluya “Babü-Sa’ade” adı verilen kapıdan girilir. Bu kapı içteki üçüncü ve dördüncü avluya açılmaktadır. Bu kapıya bugüncü şekli 18. yüzyılda verilmiştir. Yeni bir padişahın tahta çıkışı, bayram törenleri ve bir savaştan önce Peygamber sancağının sadrazama verilmesi gibi törenler burada yapılırdı. Yaşam alanları bu avluda başlamaktadır. Sultan III. Osman Köşkü ve Sultan III. Selim odasının bulunduğu avlu bu bahededir. Bu avlu mermerler ile döşelidir ve ortasında fiskiyeli bir havuz vardır.

Mermer zemindeki eğimin yanı sıra drenaj için yapılan su yolu da burada yer almaktadır (Aksoy vd., 2018).

Dördüncü Avlu

Dördüncü avlu, birbirini izleyen avlular ve sarayı çevreleyen dış bahçeler arasında bir geçiş bölgesi görevi görür. Hem Sultan İbrahim'in Mermer Terası hem de farklı seviyelerdeki bahçeler dördüncü avluyu oluşturur. Sarayın bu bölümü dinlenme ve diğer faaliyetler için kullanılmak üzere sultana tahsis edilmişti. Mermer havuzlu Mermer Teras, müzikli ve tiyatral eğlencelerin yapıldığı bir yerdi. Dördüncü avludaki teraslı bahçeler ve etrafa dağılmış çok sayıda köşk, sultanlar tarafından dinlenmek, düşünmek, yemek yemek, okumak, yazmak, müzik dinlemek ve spor aktivitelerini izlemek için kullanılıyordu. Bu bahçelerde çeşitli bitki türlerine yer verilmiştir. Bu avlu, dört teras üzerine inşa edilmiş doğal bir bahçedir. Bahçede çeşitli şekillerde havuzlar bulunmaktadır. Dördüncü avlu, Marmara Denizi'nin ufkuna, Boğaz'ın ve Haliç'in güzelliğine, eşsiz manzaraya hâkim bir mekândır. Bu bahçenin tasarım tarzı, tamamen yaşam ve işlev ihtiyacından kaynaklanmaktadır (Aksoy vd., 2018).

Harem Bahçesi

İkinci avludan geçilerek ulaşılabilen Harem Bahçesi, dört tarafı duvarlarla çevrili olmasına karşın, içinde birçok avlu ve taşlık alanlar barındırmaktadır. Geleneksel anlayışa uygun olarak Harem, dışa kapalı ve kendi iç mekânlarını ile bahçelerini kapsayan bir yapılar topluluğu niteliğindedir. Sarayın Harem bölümü; “Haremlik”, “Selamlık” ve “Cariyeler Dairesi” olmak üzere üç ana kısımdan

oluşmakta olup, saray bütünü içinde adeta bağımsız bir kent görünümünü sergilemektedir (Eyüpoğlu, 1986).

Harem'e ait bahçeler; Cariyeler Taşlığı, Karabağlar (Şehzadeler) Taşlığı, III. Osman Taşlığı (Havuzlu Taşlık), İkballer Taşlığı ve Valide Sultan Taşlığı olarak beş bölümden oluşmaktadır. Binalarla çevrilmiş iç bahçe konumundaki bu taşlıklardan Karabağlar (Şehzadeler) Taşlığı uzun ve dar bir avludur. Cariyeler Taşlığı, revaklarla çevrelenmiş ve Küfeki taşıyla kaplanmışır. Ortada bulunan bu avlunun üzerini örten bir tentesi vardır ve açılıp kapanabilir özelliktedir. Osmanlı mimarisinin en önemli örneklerinden biri olan, Valide Sultan Taşlığı ise geniş bir iç avlu özelliği taşımaktadır. Mekânda yer alan tavan süslemelerini ve duvar resimlerini oluşturan çini duvar panoları ve Barok motifler 18. yüzyılın izlerini taşımaktadır (Eldem, 1976).

III. Osman Taşlığı, Gülhane Bahçesi'ne açılan kapısı olan bir köşke sahiptir. Havuzlu Taşlık olarak da bilinen III. Osman Taşlığı, sahip olduğu köşkün iki yanında çeşmeler bulunmaktadır. Mermer döşemeli bu avlu, ortada fiskiyeli havuz ve çiçek tarhlarıyla tasarlanmıştır. Buradan merdivenlerle İncirlik Bahçesi'ne inilebilir. İncirlik Bahçesi, nilüferli bir havuza sahiptir (Evyapan, 1972). IV. Murat'ın Bağdat ve Revan seferleri sırasında gördüğü yapılardan esinlenerek inşa ettirdiği ve bu seferlere ithaf ettiği köşklerle Sultan İbrahim'in 1640 yılında eklettiği, cephesi çinilerle kaplı Sünnet Odası ve üstü kapalı İftariye Kameriyesi, terastaki havuz etrafında konumlandırılmışır (Ergil, 1993).

İftariye Kameriyesi, Haliç manzarasına hâkim bir noktada inşa edilmiş olup, üzerinde tunçtan bir süslemeye sahip olan dikkat çekici bir peyzaj ögesidir (Şekil 4). Bu yapı, hem yapı ile duvar arasındaki ilişkiyi güçlendirmek hem de duvarı süsleyip canlandırmak amacıyla tasarlanmıştır. Padişahların iftarlarını açmadan önce bekledikleri mekân olarak kullanılan İftariye Kameriyesi, Türk bahçe sanatının tipik ilkelerine uygun şekilde, dinlenmek, oturmak için en elverişli ve manzarası en güzel noktaya yerleştirilmiştir (Ergil, 1993).

Şekil 4. İftariye Kameriyesi (URL 3)

Asma Bahçe olarak tasarlanan, şehre ve Haliç’e manzarası bulunan mermer döşeli İkballer Taşlığı, revaklarla çevrelenmiştir. Kuzeybatı sınırı mermer bir korkuluk ile belirlenen bu taşlığın alt kısmında yapılan kazılar sonucunda bir dış havuza rastlanmıştır. 18. yüzyılın sonlarında doldurularak bahçe alanına dönüştürülen havuzun içi boşaltılmış ve onarımı yapılmıştır (Kartal, 2009).

Beşinci Avlu

Sarayın dört ana avlusu dışında kalan ve büyük bir bahçe görünümünde olan beşinci avlu; ikinci, üçüncü, dördüncü avlular ile Harem’i çevreleyen bölümün birinci avluyla birleşen kısmı olarak

tanımlanmaktadır. Sarayı kuzey, batı ve doğu yönlerinden kuşatan, “Hasbahçe” olarak bilinen bu geniş doğa parçası içindeki bahçeler günümüzde büyük ölçüde daralmış ve bahçenin bir kısmı “Gülhane Parkı” olarak halkın kullanımına açılmıştır. Gülhane Parkı dışında kalan alanda ise Sefa Bahçeleri yer almaktadır. Sefa Bahçeleri, deniz kıyısına yakın konumlanmakta olup padişahların yazlık sahil köşklerini, donanmanın uğurlanması ve karşılanması amacıyla inşa edilmiş kasırları içermektedir (Gürkan, 2005).

3.1.2. Topkapı Sarayı Bahçesinin Bitkisel Peyzaj Tasarımı

Topkapı Sarayı bahçesi, ağaçlıklı ve geniş zeytinliklerle kaplı olduğu söylenen araziye konumlandırılmış ve klasik Türk bahçe anlayışı ile tasarlanmıştır. Bahçede, ağaçlar ile gölgelik alanlar oluşturulmuş, bitkiler informal şekilde yerleştirilmiş, bitkilere budama yapılmadan doğal halde bırakılmış ve yalın çiçek tarhlarına yer verilmiştir (Yaltırık vd., 1997). Bahçe tasarımında yaşanabilirliğin ve işlevselliğin önem taşıdığı Topkapı Sarayı bahçesinde estetik özelliklere de dikkat edilmiştir (Evyapan, 1974).

Topkapı Sarayı bahçesinde, Türk bahçe kültüründe büyük öneme sahip çiçekler sade şekilde kullanılmış, desen ve renk kompozisyonları önemsenmemiştir. Ağaçlar ise düzensiz bir şekilde dikilmiştir. Bahçe günümüzdeki haline 2001 yılında yapılan renovasyon çalışmaları sonrasında ulaşmıştır. Yapılan bu çalışmalar ile Topkapı Sarayı’nda bulunan yapıların etkisi artırılarak mekânın bir bütün olarak algılanması sağlanmıştır. Bu çalışma, yeni bir peyzaj tasarımı değil, var olan tasarım üzerinden tarihsel görüntüler dikkate alınarak geniş kapsamlı bakım ve yenileme şeklinde uygulanmıştır

(Öçalan, 2001). Bu süreçte; çim alanlar yenilenmiş, yol kenarlarında engel oluşturan bordür bitkiler başka alanlara taşınmış, kuruyan ağaçlar tamamen sökülüş ve bahçelere yeni çiçek dikimleri yapılmıştır. Tüm bu müdahaleler sonucunda saray bahçesi, çınarlar, serviler ve çiçeklerle sade, düzenli bir biçimde yeniden yapılandırılmıştır (Kartal, 2009).

Topkapı Sarayı'nda en çok kullanılan bitkiler, *Pinuspinea* (Fıstık Çamı), *Cupressussempervirens* (Akdeniz Servisi), *Platanusorientalis* (Doğu Çınarı) ve *Pyracanthacoccinea* (Ateş Dikeni)'dir. Kullanılan 464 bitki türünün 325'i herdem yeşildir. Herdem yeşil bitkilerin seçilmesinin nedeni, bu bitkilerin her zaman bahçeyi yeşil göstermesi ve gösterişli olmasıdır (Bekar ve Var, 2018).

3.2. Dolmabahçe Sarayı

Dolmabahçe Sarayı, İstanbul'un Beşiktaş ilçesinde yer almakta olup, Kabataş'tan Beşiktaş'a uzanan İstanbul Boğazı ile Dolmabahçe Caddesi arasında, yaklaşık 250.000 m²'lik bir alan üzerindedir. Sultan Abdülmecid tarafından 1843-1856 yılları arasında inşa ettirilmiştir. Saray, 66 yıl boyunca Osmanlı padişahlarının ikametgahı ve devletin yönetim merkezi olarak kullanılmıştır (URL 4).

Dolmabahçe Sarayı'nın yer aldığı Beşiktaş sahil bölgesi, tarih boyunca Boğaziçi'nin koylarından biri olarak gemcilik faaliyetlerine ev sahipliği yapmıştır. Antik çağlardan itibaren gemilerin sığındığı doğal bir liman işlevi gören bu koy, Bizans İmparatorluğu döneminde de yöneticilerin dikkatini çekmiş ve bölgede kraliyet saraylarının inşa edilmesine olanak sağlamıştır (URL 5).

Sarayın inşasında dönemin usta mimarları olan Abdülhalim Bey, Altunizade İsmail Zühtü Paşa, Nikogos Balyan, Garabet Balyan ve James William Smith gibi kişilerin görev aldığı bilinmektedir. Planlama açısından çoğunlukla Türk Evi tarzını yansıtan sarayda, Rokoko, Neoklasik ve Barok gibi Batı mimari tarzlarının etkileri de yoğun biçimde görülmektedir (URL6).

Saray binası, denize paralel olarak geniş arazinin kıyıya yakın bölümüne, denizin hemen kıyısından başlayıp Maçka ve Gümüşsuyu eteklerine kadar uzanan alana yerleştirilmiştir. Ana cephe deniz tarafına bakmaktadır. Saray; padişah ve ailesinin özel yaşamına ait “Harem-i Hümayûn” (Harem), devlet işlerinin yürütüldüğü “Mabeyn-i Hümayûn” (Selamlık) ve bu iki bölüm arasında, padişahın devlet yetkilileriyle görüşme ve önemli devlet törenleri için kullanılan “Muayede Salonu”ndan oluşmaktadır (Arslan, 2014). 285 odası, 6 hamamı, 68 tuvaleti ve 44 salonu bulunan saray, 14.595 m²’lik alan üzerinde kurulmuş monoblok bir yapı olarak Türkiye’deki en büyük saray olma özelliğine sahiptir (URL 7). İç mekân düzenlemesinde geniş salonlar ve birbirine bağlanan simetrik odalar dikkat çekmektedir. Saray, yeni yaşam biçimine uygun olarak Batı tarzı mobilyalarla döşenmiştir. Veliahd Dairesi, ana saraydan bağımsız olarak konumlandırılmış ve aynı üslupta yapılmıştır (Arslan, 2014). Dolmabahçe Sarayı günümüzde müze olarak kullanılmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Dolmabahçe Sarayı'ndan bir görünüm (URL 8)

3.2.1. Dolmabahçe Sarayı Bahçesi

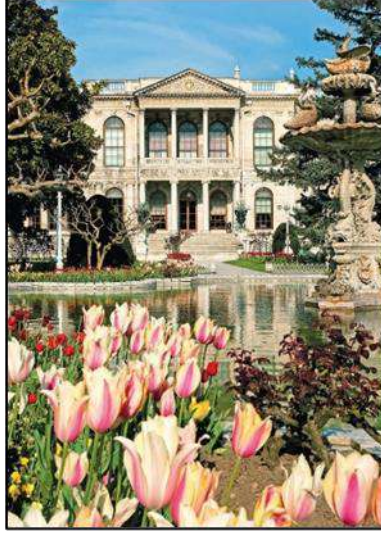
Dolmabahçe Sarayı bahçesi, kara tarafında yüksek duvarlarla, deniz tarafında ise demir korkuluklarla çevrilidir. Deniz tarafındaki korkuluklar dokuz metre aralıklarla yerleştirilmiş ve taş sütunlara tutturulmuş çelenk görünümündeki içbükey birimlerden oluşmaktadır. Taş sütunlar, su kenarı köşk kapılarındaki gibi kare planlıdır. Sütunların köşeleri daha ince sütunlarla dekore edilmiştir (Yaltırık vd., 1997).

Saray bahçesini birçok yönden etkileyen batı tarzı, kullanılan donatı elemanlarında da görülmektedir. Örneğin, sarayın girişinde bulunan, oldukça yüksek ve işlemeli saat kulesi, hayvan heykelleri, metal basamaklı süs havuzları ve yoğun işlemeli aydınlatma elemanları sarayın batı tarzından etkilenen lüks donatılarıdır. Saray yapısında ve bahçesinde Ampir, Barok ve Rokoko süsleme anlayışı hakimdir. Bu durumun nedeni; sanayi devriminin getirdiği yeni malzeme ve teknikler ile açıklanabilir (Küçükerman, 2007). Dolmabahçe Sarayı bahçesinde mermer ve bronzdan yapılmış birçok heykel bulunmakta olup büyük bir kısmı Pierre Louis Rouillard tarafından tasarlanmıştır. (Atalay Seçen, 2011).

Dolmabahçe Sarayı bahçesi beş bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler; Hasbahçe (Selamlık bahçesi), Sahil Ön Bahçesi, Harem Bahçesi, Kuşluk Bahçesi ve Veliahd Bahçesi'dir.

Hasbahçe (Selamlık bahçesi)

Bu bahçe, hazine kapısı ile saray binası girişi arasında bulunmaktadır (Şekil 6). Hasbahçe, Osmanlı padişahlarının devlet işlerini gördüğü, devlet adamlarını ve elçilerini kabul ettiği Selamlık dairesinin girişi olup Barok üslubunu yansıtmaktadır. Bahçenin ortasındaki havuzdan çevreye doğru radyal biçimde uzanan yollarda ve bitki parterlerinde bu etkinin izleri görülmektedir. Ana ekseninde yer alan ve denize paralel uzanan bir havuz ve havuzun çevresinde dairesel biçimde oluşturulmuş çiçek tarhları peyzaj tasarımını oluşturmaktadır. Köşeleri yuvarlatılmış sekizgen forma sahip olan bu havuz da Barok üslubunda yapılmıştır. Bahçedeki havuzların çevresinde mermer kullanılmış olması, aydınlatma birimlerinin şekilleri, heykeller, çiçek tarhları ve 'topiary' sanatıyla şekillendirilmiş bitkiler batı tarzı formal bahçe etkisini yansıtmaktadır (Mutlu, 2006).

Şekil 6. Dolmabahçe Sarayı Selamlık Girişi (Yavuz, 2014)

Sahil Ön Bahçesi

Deniz tarafındaki sahil ön bahçesi, hasbahçelerin uzantısı olarak rıhtım boyunca uzanmaktadır. Burada Muayede Salonu'nun eksenine göre simetrik bir tasarım yapılmış, Hususi Daire ve Resmi Daire önünde birer oval bitkisel tarh oluşturulmuştur. Dikdörtgen şeklinde olan ön bahçenin, simetrik ve geometrik olması Fransız Barok bahçesini örnek aldığını göstermektedir (Mutlu, 2006).

Harem Bahçesi

Bahçe tasarımı açısından batıdan etkilenen bir diğer bölüm ise padişahın ailesi ve yakınlarıyla birlikte vakit geçirdiği Harem bahçesidir. Kuşluk bahçesinin aksine, formal olarak tasarlanmış olup Barok bahçe stilindedir. Harem bölümünü oluşturan L biçimindeki bloğun arazi yerinde olan bahçe, iç avlu stilini içermekte olup yüksek duvarlar ile çevrilidir. Ortasında oval çeşme havuzu bulunmaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nın en görkemli bahçesi olan Harem bahçesi,

çiçek tarhları, şekil verilerek budanmış *Taxusbaccata* (Porsuk) ve *Buxussempervirens* (Şimşir) bitkileriyle 19. yüzyıl Avrupa bahçelerinin etkisini yansıtmıştır. Kuşulu havuzun etrafında *Lagerstroemiaindica* (Oya Ağacı), *Magnoliagrandidiflora* (Manolya), *Piceapungens* (Ladin), *Piceapungens 'Glaucapendula'* (Mavi Ladin), *Sequoiasempervirens* (Sekoya) ağaçları bulunmaktadır (Yaltırık vd., 1997).

Kuşluk Bahçesi

Günümüzde var olan tek “kuşluk” örneği, Dolmabahçe Sarayı’nda bulunmaktadır. Muayede Salonu’nun arkasında Kuşluk binasının bulunduğu bahçe informal olarak tasarlanmıştır. Kuşluk bahçesi, binlerce kuşun beslendiği kafes ve tünekler, bir kuş hastanesi ve kuşluk köşkünden oluşmaktadır. Kaynaklarda, eski zamanlardan beri çeşitli hayvanların saray bahçesinde serbestçe dolaştığı ifade edilmektedir. Bahçedeki mağaralı havuz (Şekil 7) oldukça ilgi çekicidir (Yaltırıkvd., 1997).

Kuşluk Bahçesi, büyük ağaçların gölge etkisi nedeniyle kapalı ve karanlık bir atmosfer içinde doğal bir ortam oluşturmuştur. Bu bahçe hafif eğimli bir alanda yapılmış olması nedeniyle simetrik değildir. Barok tarzında dairesel bir havuz ve gruplar halinde bitkilendirme ile tasarım sonlandırılmıştır (Mutlu, 2006).

Şekil 7. Kuşluk Bahçesi’ndeki mağaralı havuzdan bir görüntü (URL 9)

Veliahd Bahçesi

Bu bahçe, ortasında oval ve yarım daire havuzlar bulunan, geometrik bir tasarıma sahip, etrafı çevrili bir iç avlu biçimindedir. Bu iç avlular, Hasbahçe’den farklı olarak açık değildir. Bu nedenle sarayın kara tarafındaki bahçeleri, yapısal yerleşimi ve özel yaşam anlayışı nedeniyle bir “Osmanlı saray bahçesi” olarak nitelendirilir. Bu bahçelerin, geniş bir perspektife ve açık manzaraya sahip olan batı bahçeleriyle ilişkisi, yalnızca çiçek tarhlarının geometrik biçimleri olarak ortaya çıkar. 1985 yılında yapılan renovasyon çalışmaları neticesinde Sünnet Köşkü’nün duvar dibinde bir sera ortaya çıkarılmış ve alanın restorasyonu için kalıntılara göre bir sera yeri tahsis edilmiştir. Bu alan, milli sarayların teknik personeli tarafından restore edilmiş ve bir dönem kafe olarak kullanılmış olup günümüzde bahçıvanlar tarafından kullanılmaktadır (Erdoğan ve Khabbazi, 2014).

3.2.2. Dolmabahçe Sarayı Bahçesinin Bitkisel Peyzaj Tasarımı

Barok ve Neoklasik bahçe stilinde tasarlanan Dolmabahçe Sarayı bahçesi, batı etkisini en çok yansıtan bahçeler arasındadır. Bahçenin bu özelliği, yabancı ülkelerden getirilen bitki çeşitleri ve çiçek parterlerindeki tasarımlar ile kendini göstermektedir (Erdoğan ve Khabbazi, 2014).

Dolmabahçe Sarayı bahçesinde *Cedrusdeodora* (Himalaya Sediri), *Aesculuscarnea* (Kırmızı Çiçekli At Kestanesi), *Magnoliagrandiflora* (Manolya), *Platanusorientalis*(Doğu Çınarı) ve *Fagussilvatica* '*Atropurpurea*' (Kırmızı Yapraklı Kayın) gibi bitki çeşitleri yer almaktadır. Dolmabahçe Sarayı'nda çok değerli ağaçlar ve çalılar da bulunmaktadır. İstanbul'daki tek *Buxussempervirens* "*Rosmarinifolius*"(Biberiye Yapraklı Şimşir) örneği bu bahçede bulunmaktadır. Ayrıca, *Araucariaaraucana* (Şili Arokaryası) ve *Podocarpusmacrophyllus* (Taş Porsuk)'un nadir örnekleri ve *Piceasmithiana* (Himalaya Ladini)'nın iyi gelişmiş örnekleri de bu saray bahçesinde (Yaltırık vd., 1997). Sarayda kullanılan *Cupressussempervirens* (Akdeniz Servisi), Türk bahçelerinde her zaman kullanılan önemli bir bitki türü olduğunu bir kez daha göstermiştir. Dolmabahçe Sarayı'nda kullanılan 385 bitkinin 236'sı herdem yeşil bitki türlerinden, 339'u ise egzotik bitki türlerinden oluşmaktadır. Kullanılan egzotik bitki sayısının yüksek olmasının yanı sıra simetrik ve formal bir tasarımın yapılması da batı etkisini vurgulamaktadır. Ancak bahçenin bazı alanlarındaki informal tasarımı simetri etkisini bozmuştur. Dolmabahçe Sarayı bahçesinde en çok kullanılan bitki familyaları *Pinaceae*, *Magnoliaceae* ve *Rosaceae*'dir.

Pinacea familyasının birçok türü herdem yeşil olduğu için saray bahçelerinde gölge ve serinleme amaçlı kullanılabilir. Ayrıca, herdem yeşil bitkilerin budanmaya elverişli olması ve her mevsim gösterişli olması seçilme nedenleri arasındadır (Bekar ve Var, 2018).

4. SONUÇ

Türk bahçe sanatının genel özellikleri Korkut ve diğerlerine (2010) göre şu şekildedir:

- Türk bahçesinde informal ve formal tasarımlar dengeli ve uyumlu bir şekildedir.
- Türk bahçesinde su ögesi önemli bir yere sahiptir. Su ögesi, genellikle havuz ya da çeşme şeklinde tasarlanır. Havuzların suyu fiskiyeler ile hareketlendirilir. Havuzlar dörtgen şeklinde inşa edilir.
- Bahçenin etrafı korunma ve mahremiyet nedenleri ile yüksek duvarlarla çevrilidir.
- Bahçede ağaçlar ile gölgelik alanlar oluşturulur. Bitkilere budama yapılmaz ve bitki türleri doğal türlerden seçilir. Bahçelerde mutlaka çiçek tarhlarına yer verilir.
- Bahçede genellikle Türk kültüründe sembolik öneme sahip türler tercih edilir (çınar, servi, sümbül, lale, gül vb.).
- Bahçe işlevsel olarak da kullanılmaktadır. Örneğin, bahçede meyve ağaçları ve sebze tarhlarına yer verilir.

Barok bahçe sanatının genel özellikleri Korkut ve diğerlerine (2010) göre şu şekildedir:

- Barok bahçesi, simetrik ve formal şekilde tasarlanır.
- Bahçede genellikle geometrik şekildeki havuzlar tercih edilir.
- Bahçede bulunan herdem yeşil bitkiler budanarak bitkilere çeşitli şekiller verilir (topiary sanatı).

- Bahçede heykel kullanımı yoğundur.
- Parter sanatı bahçede ön plandadır. (Parter Sanatı: Çim ve çiçekler kullanılarak yapılan süsleme sanatıdır.).

Korkut ve diğerlerine (2010) göre oluşturulan bu özellikler doğrultusunda, Topkapı Sarayı bahçesinin Türk bahçe sanatının genel özelliklerini taşıdığı belirlenmiştir. Türk bahçeleri; genellikle loş, gölgeli ve yaz sıcaklarından korunmuş bir şekilde tasarlanmaktadır. Topkapı Sarayı bahçesinde de Türk bahçelerinde olduğu gibi gölge yapan ağaçlar çokça kullanılmış, su öğeleri havuz ya da çeşme olarak tasarlanmıştır. Ayrıca, bahçede informal tasarımlara yer verilmiştir. Topkapı Sarayı bahçesi mahremiyet ve korunma gibi nedenlerle yüksek surlarla çevrelenmiştir.

Topkapı Sarayı'nda kullanılan 464 bitki türünün 266'sı doğal türdür (Bekar ve Var, 2018). Bu durum saray bahçesinde kullanılan bitkilerin daha çok doğal bitki türlerinden oluştuğunu göstermektedir. *Cupressaceae* en sık kullanılan familyadır. Türk bahçeleri için özel öneme sahip olan çınar ve servilerin Topkapı Sarayı'nda yaygın olarak kullanıldıkları görülmektedir. Ayrıca, Topkapı Sarayı bahçesinde lale, gül, sümbül, menekşe, karanfil gibi kokulu çiçeklerin bitkisel peyzaj tasarımlarında bol miktarda kullanıldığı gözlemlenmiştir. Bu özellik de bu bahçenin Türk bahçe sanatının genel özelliklerini taşıdığını desteklemektedir.

Korkut ve diğerlerine (2010) göre oluşturulan bu özellikler doğrultusunda, Dolmabahçe Sarayı bahçesinin hem Barok bahçe sanatının genel özelliklerini hem de Türk bahçe sanatının genel özelliklerini taşıdığı belirlenmiştir.

Dolmabahçe Sarayı bahçesi genellikle simetrik ve formal şekilde tasarlanmıştır. Bahçede bulunan havuz ve çiçek tarhları geometrik formlarda tasarlanmış, herdem yeşil bitkilerin çoğu ‘topiary’ sanatıyla şekillendirilmiştir. Bahçede hayvan heykelleri, metal basamaklı süs havuzları ve yoğun işlemeli aydınlatma elemanları bulunmaktadır. Tüm bu özellikler, Dolmabahçe Sarayı bahçesinin Barok bahçe sanatının genel özelliklerini taşıdığını göstermektedir. Barok bahçe sanatının genel özelliklerinden biri olan dengeli dikim ilkesi bu bahçedeki bitkisel peyzaj tasarımlarında göz ardı edilmiş ve bitkiler genellikle Türk bahçelerinde olduğu gibi informal olarak yerleştirilmiştir (Erdoğan ve Khabbazi, 2014). Ayrıca, bahçenin tasarımı genellikle simetrik ve formal olmasına rağmen bazı alanlarda informal tasarımlar yapıldığı gözlemlenmiştir. Dolmabahçe Sarayı bahçesinde en çok kullanılan bitki türü *Cupressus sempervirens* (Akdeniz Servisi)’dir. Bu bitki, Türk bahçelerinde her zaman kullanılan önemli bir bitki türüdür. Ayrıca, bu saray bahçesinde en çok kullanılan bitki türleri *Pinaceae*, *Magnoliaceae* ve *Rosaceae* familyalarına ait bitki türleridir. Bu türler, bahçelerde gölge sağlamak ve bu şekilde bahçenin işlevsel olarak kullanılmasına olanak sağlamaktadır. Bahsedilen bu özellikler, Dolmabahçe Sarayı bahçesinin aynı zamanda Türk bahçe sanatının genel özelliklerini de taşıdığını göstermektedir.

Sonuç olarak, Topkapı Sarayı bahçesinin Türk bahçe sanatının genel özelliklerini taşıdığı, Dolmabahçe Sarayı bahçesinin ise hem Barok bahçe sanatının genel özelliklerini hem de Türk bahçe sanatının genel özellerini taşıdığı belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Y. (2006). TurkishGardens (Bahçeşehir UniversityIstanbul: Unpublishedcoursenotes). *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü* Yayın No: 21, 15-50, Ankara.
- Aksoy, Y., Gürsoy, Ö., Sezegen, A., Teymur, İ. (2018). PalaceGardens in Istanbul: TheExample of Topkapı. *International Journal of Architecture and Urban Studies*, 3(1), 38-52.
- Arslan, N. (2014). Osmanlı İmparatorluğu Dönemi'nde Beşiktaş Sahilinde Saray Yerleşimi, *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul.
- Atalay Seçen, E. (2011). Son Dönem Saray Bahçelerini Süsleyen Heykeller. *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, Sayı: 7, İstanbul.
- Avcı, Ü. (2005). Antalya Kenti Geleneksel Türk Konutlarında Bahçe Mekanının Analizi. Akdeniz Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, *Yüksek Lisans Tezi*, 124s, Antalya.
- Baytop, T. (2000). Osmanlı Lâlesi. İstanbul Armağanı, *İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları*. 4: 125-138.
- Bekar, M. ve Var, M. (2018). Western Influence on SomePalaceGardens in HistoricalPeninsula of Istanbul. *Open House International*, 43(4), 16-24.
- Çınar, S. ve Kırca, S. (2010). Türk Kültüründe Bahçeyi Algılamak, *Journal of theFaculty of Forestry, IstanbulUniversity*, 60 (2): 59-68, İstanbul.

- Doğanay, A. (2021). Yüzyıllar Sonra Topkapı Sarayı'nda Ortaya Çıkarılan Ejder-Sîmurg Karşılaşması Üzerine, *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, Sayı: 21, İstanbul.
- Eldem, S. H. ve Akozan, F. (1982). Topkapı Sarayı: Bir mimari araştırma. *Kültür ve Turizm Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü*, İstanbul.
- Eldem, S.H. (1976). Türk Bahçeleri, *Kültür Bakanlığı*, Ankara.
- Erdoğan, E. ve Khabbazi, P. A. (2014). Cultural Heritage Conservation and the National Palace Gardens. *International Congress on Management of Cultural Heritage and Cultural Memory Institutions*, Urla.
- Ergil, T. (1993). Museums of İstanbul, *İstek Yayınları*, İstanbul.
- Evin, A. (2000). Batılılaşma ve Lâle Devri. İstanbul Armağanı, *İ.B.B. Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları*. 4: 41-60.
- Evyapan, G. (1972). Eski Türk Bahçeleri ve Özellikle Eski İstanbul Bahçeleri, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*, Ankara.
- Evyapan, G. (1974). Tarih İçinde Formel Bahçenin Gelişimi ve Türk Bahçesinde Etkileri. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü*, Ankara.
- Eyice, S. (1985). Topkapı Sarayı, *Epoch Yayınları*, İstanbul.
- Eyüpoğlu, A.M. (1986). Topkapı Sarayı'nda Gündelik Hayat, *Doğan Kardeş Yayınları*, İstanbul.
- Gökyay, O.Ş. (1990). Bağçeler. *Topkapı Sarayı Müzesi*. Yıl 4: 7-20.

- Gürkan, Ö. (2005). Gülhane Parkı İçindeki yapılar ve Alay Köşkü, *Yüksek Lisans Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Karahasan, Ü. (2005). Topkapı Sarayı Müzesi Cumhuriyet Dönemi Restorasyonları, *Doktora Tezi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Kartal, B. (2009). İstanbul'daki tarihi saray bahçelerinin peyzaj mimarlığı açısından incelenmesi. *Yüksek Lisans Tezi*, İstanbul Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Korkut, A. B., Şişman, E. E., Özyavuz, M. (2010). Peyzaj Mimarlığı. *Verda Yayıncılık*, Tekirdağ.
- Küçükerman, Ö. (2007). An Empire Two Palaces, *Yapı Kredi Publications*, İstanbul.
- Kuş Şahin, C. ve Erol, U. E. (2009). Türk Bahçelerinin Tasarım Özellikleri, *Süleyman Demirel Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, Seri: A, Sayı: 2, Isparta.
- Mutlu, F. (2006). XIX. Yüzyıl Osmanlı Saray Bahçelerinde Batılılaşmanın Tasarıma Etkilerinin Peyzaj Tasarım İlkeleri Açısından İrdelenmesi, *Yüksek Lisans Tezi*, Bahçeşehir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul.
- Necipoğlu, G. (2007). 15. ve 16. Yüzyılda Topkapı Sarayı: Mimari, Tören ve İktidar, Çev. Ruşen Sezer, *Yapı Kredi Yayınları*, İstanbul.
- Öçalan, C. (2001). Topkapı Sarayı Avlu Bahçeleri Restorasyonu, *Tasarım Dergisi*, 110-115.
- Refik, A. (1988). OnikinciAsr-ı Hicrî'de İstanbul Hayatı. *Enderun Kitabevi*, İstanbul.

- Tarhan, B. (1998). Dolmabahçe Sarayı'nın ve Aynalıkavak Kasrı'nın Türk Bahçe Sanatındaki Önemi ve Yeri. *Yüksek Lisans Tezi*, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Tüfekçioğlu, A. (2023). Topkapı Sarayı'nda Mimar İmzaları, *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, Sayı: 24, İstanbul.
- Ülkütaşır, M.Ş. (1956). Eski Türklerde bahçe sanatı ve çiçek sevgisi. *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Bülteni*, İstanbul.
- Ünaydın, R.E. (1938). Boğaziçi Yakından. *Çituri Biraderler Basımevi*, İstanbul.
- Yaltırık, F., Efe, A. ve Uzun, A. (1997). Tarih boyunca İstanbul'un park bahçe ve koruları egzotik ağaç ve çalıları. *İsfalt Yayınları*, İstanbul.
- Yavuz, H. (2014). Saray Üzerine Bir Deneme, *Milli Saraylar Sanat-Tarih-Mimarlık Dergisi*, Sayı: 12, İstanbul.
- URL1.
https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/0/06/Topkap%C4%B1_-_01.jpg (Erişim Tarihi: 07.04.2025).
- URL 2.
<https://www.istanbulium.net/wp-content/uploads/2012/02/Aya-%C4%B0rini-M%C3%BCzesi.jpg> (Erişim Tarihi: 07.04.2025).
- URL3.
https://www.istanbulium.net/wpcontent/uploads/2012/02/DSC_5560-1.jpg (Erişim Tarihi: 07.04.2025).
- URL4.
https://tr.wikipedia.org/wiki/Dolmabah%C3%A7e_Saray%C4%B1 (Erişim Tarihi: 06.04.2025).

URL5.

<https://web.archive.org/web/20210118104751/https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/osmanlida-yenilige-dogru-degisim-topkapidan-dolmabahceye> (Erişim Tarihi: 06.04.2025).

URL6.

<https://web.archive.org/web/20201204174340/https://www.millisaraylar.gov.tr/blog/dolmabahce-sarayinin-mekanlari-ve-odalarinda-tarihe-yolculuk> (Erişim Tarihi: 06.04.2025).

URL7. <https://www.millisaraylar.gov.tr/Lokasyon/3/Dolmabahce-Sarayı> (Erişim Tarihi: 06.04.2025).

URL8.

[https://media1.thrillophilia.com/filestore/7zfst13pubjpeycldt41hhuewq6j_shutterstock_140869237%20\(1\).jpg](https://media1.thrillophilia.com/filestore/7zfst13pubjpeycldt41hhuewq6j_shutterstock_140869237%20(1).jpg) (Erişim Tarihi: 07.04.2025).

URL9.

<https://www.lider.org.tr/wpcontent/uploads/2014/12/IMG0471.jpg> (Erişim Tarihi: 07.04.2025).

BÖLÜM 2:

KÖPRÜKÖYÜ (KIRIKKALE) ÖRNEĞİNDE KIRSAL TURİZM VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KALKINMA BAĞLAMINDA TURİSTİK KÖY İŞLETMESİ GELİŞİMİ

Doç. Dr. Mahire ÖZÇALIK^{1*}, Prof. Dr. Öner DEMİREL^{2*}, Doç. Dr.
M. Bihter BİNGÜL BULUT^{3*}, Dr. Öğr. Üyesi Selçuk ERBAŞ^{4*} Dr.
Öğr. Üyesi Eda KOÇAK^{5*}, Arş. Gör. Tuba Gizem AYDOĞAN^{6*}, Dr.
Öğr. Üyesi Serap YÖRÜBULUT^{7*}

^{1,2,3,6}Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi Peyzaj
Mimarlığı Bölümü, Kırıkkale, Türkiye,

*mozcalik@kku.edu.tr

ORCID ID:0000-0002-6420-4358

*odofe01@gmail.com

ORCID ID:0000-0002-8102-5589

*mbbingul@gmail.com

ORCID ID:0000-0003-4496-8198

*tubagizem92@gmail.com

ORCID ID:0000-0003-0717-4751

⁴Trabzon Üniversitesi, Spor Bilimleri Fakültesi, Rekreasyon
Bölümü, Kırıkkale, Türkiye,

*yselcukerbaser@hotmail.com

ORCID ID:0000-0001-8991-0964

⁵Siirt Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Şehir ve
Bölge Planlama Bölümü, Kırıkkale, Türkiye,

*eda.kocak@siirt.edu.tr

ORCID ID:0000-0003-2153-0636

⁷Kırıkkale Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

İstatistik Bölümü, Kırıkkale, Türkiye,

*serapyorubulut@gmail.com

ORCID ID:0000-0003-0781-4405

1.GİRİŞ

Kentleşme ve turizm, modern toplumların önemli iki gelişim süreci olarak günümüzde birbirleriyle güçlü bir etkileşim içindedir. Her iki süreç de ekonomik büyüme, sosyal değişim ve yaşam tarzındaki dönüşümle doğrudan ilişkilidir. Kentleşme, metropollerdeki nüfus artışı ve şehirleşme süreçlerini ifade ederken; turizm, bireylerin günlük yaşam alanlarından uzaklaşarak tatil, iş, sağlık ve eğitim gibi farklı amaçlarla seyahat etmelerini kapsayan bir sosyal faaliyetir. Bu iki olgu arasındaki etkileşim, hem metropollerin yapısını hem de turizmin biçimlerini şekillendirmektedir. Kentleşme süreci, nüfusun büyük oranda şehirlerde toplanması ile hızlanırken, bu durum şehirlere yönelik talebi ve dolayısıyla turizm faaliyetlerini artıran bir faktör haline gelmektedir. Kentleşme sürecinde gelişen altyapı ve ulaşım ağları, şehir merkezine yakın çevredeki kırsalların turizm merkezlerine dönüşmesinde önemli rol oynamaktadır.

Yaklaşık bir çeyrek yüzyıldır turizm ve çevre konuları, giderek artan bir ilgiyle insanlığın “gündem belirleyici” alanları olmaya devam etmektedir. Ancak bu alanlara yönelik ilginin artışı, yalnızca geçici bir medya etkisinin ötesinde, belirli sorumlulukların ve farkındalıkların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Turizm sektörü; sağladığı ticari getiriler aracılığıyla ulusal ekonomiye, farklı

toplumlar arasında kurduğu kültürel etkileşim ve dostluk bağları sayesinde ise uluslararası barışa önemli katkılar sunmaktadır. Öte yandan günümüz toplumlarının geleceğe ilişkin kaygıları ve yaşanabilir bir çevreye sahip olma isteği, çevreyi insanlığın ortak değeri konumuna getirmekte ve bu değerden yararlanma hakkını evrensel bir talep hâline dönüştürmektedir (Ömürgönülşen, 1990).

Kırsal turizm, kırsal alanlarda ekonomik çeşitliliğin artırılması ve kalkınmanın desteklenmesi açısından önemli bir faaliyet alanıdır. Kent yaşamının yoğunluğundan uzaklaşmak isteyen bireyler için de cazip bir seçenek haline gelmiştir (Ak vd. 2023; Ün vd., 2012). Artan talep, kırsal turizm kaynaklarının uzun vadeli, verimli ve planlı kullanımını zorunlu kılmakta; bu durum sürdürülebilir turizm anlayışının ekonomik, ekolojik ve sosyal boyutlarıyla kırsal ölçekte yeniden değerlendirilmesini gerektirmektedir. Ekolojik yaklaşım, doğal kaynakların ikame edilemez olduğunu vurgulayarak tüketimin ekosistem sınırları içinde gerçekleşmesini savunur. Bu nedenle kırsal turizm, yalnızca ekonomik kazanç odaklı değil, ekosistem bütünlüğünü koruyan bir geçim stratejisi olarak ele alınmalıdır (Ak vd. 2023; Karagöl, 2020).

Ekolojik yaklaşım, bireyi yalnızca ekonomik çıkar peşinde koşan bir aktör olarak görmez; değer ve kimlik sahibi bir varlık olarak ele alır. Bu nedenle mevcut ekonomik anlayışın değiştirilmesi, ekonomi ile ekolojinin birlikte düşünülmesi ile mümkün olabilir. Bu çalışmanın amacı, Köprüköyü (Kırıkkale) örneğini temel alarak kırsal turizmin sürdürülebilir kalkınmaya sağlayabileceği katkıları incelemek ve bu kapsamda çevresel, sosyal ve ekonomik boyutları

gözeten uygulanabilir turistik köy işletmesi gelişim yaklaşımlarını ortaya koymaktır.

2.ÇALIŞMA ALANININ TANITIMI

2.1. Konumu ve Ülke Ulaşım Ağındaki Yeri

Köprüküy, İç Anadolu Bölgesi’nde Kırıkkale ilinin Karakeçili ilçesi sınırlarında, Kapulukaya Baraj Gölü havzasında yer alan bir kırsal yerleşimdir. Deniz seviyesinden 700–800 metre yükseklikte bulunan bölge, Kızılırmak Nehri ve çevresindeki doğal peyzaj unsurlarıyla çevresel ve rekreatif araştırmalar için elverişli bir konumdadır. Köprüküy’e D260 numaralı Kırıkkale–Kırşehir karayolu üzerinden ulaşılmakta olup, Ankara’ya yaklaşık 90 km uzaklıktadır. Kırıkkale’nin önemli kara ve demiryolu bağlantıları üzerinde bulunması, bölgenin turizm ve rekreasyon açısından yüksek erişilebilirlik ve lojistik avantaj sunmasını sağlamaktadır (Şekil 1) (KGM, 2024; TCDD, 2024; Kırıkkale Valiliği, 2023).

Şekil-1: Köprüküyü konum ve Ulaşım Haritası

2.2. Jeolojik Yapısı

Köprüküy ve çevresi, İç Anadolu Bölgesi’nde yer alan jeolojik açıdan karmaşık ve zengin bir yapıya sahiptir. Bölge; Sakarya Zonu,

Kırşehir Masifi ve ofiyolitik sütrür zonuna ait kayalardan oluşmakta olup jeolojik olarak Orta Anadolu granitoyidi tarafından belirgin şekilde yapılandırılmıştır (Kuşcu, 2010). Granitoyid kütle granit, granodiyorit, kuvarsmonzonit ve siyenit gibi birçok magmatik kayaç türünü içermekte; özellikle granodiyoritlerde mineral farklılaşması ve anklav yapılar yaygındır (Örnek, 2013). Kızılırmak Vadisi boyunca görülen genç alüvyonlar ise bölgenin jeomorfolojik çeşitliliğini artırmakta ve alanın peyzaj karakteri ile rekreasyonel planlama açısından önemli doğal unsurlar oluşturmaktadır.

2.3. İklim Özellikleri

Köprüköy ve çevresi, İç Anadolu'nun tipik karasal iklim özelliklerine sahiptir. Yazlar sıcak ve kurak, kışlar ise soğuk ve yağışlıdır. Kapulukaya Baraj Gölü'nün varlığı, bölgedeki mikroklimayı etkileyerek nem ve sıcaklıkta yerel farklılıklar oluşturmaktadır. Bölgenin yıllık ortalama sıcaklığı 11–13 °C olup yazın 30 °C'nin üzerine çıkmakta, kışın ise -5 °C'ye kadar düşmektedir. Yıllık yağış miktarı yaklaşık 350–400 mm'dir ve çoğu kış ile ilkbaharda gerçekleşir. Bağıl nem ortalama %55–60 düzeyindedir. Hakim rüzgâr yönü kuzeydoğu–güneybatı olup rüzgâr hızları genellikle 2–4 m/s arasında değişmektedir. Bu iklimsel özellikler, bölgenin doğal çevresini ve rekreasyonel kullanımlarını doğrudan etkilemektedir (Kırıkkale İli Tabiat Turizmi Uygulama Eylem Planı, 2016-2019).

2.4. Hidrolojik Yapısı

Köprüköy, Kızılırmak Havzası içinde yer almakta olup bölgenin hidrolojik yapısı büyük ölçüde Kızılırmak Nehri ve ona bağlı

su sistemleri tarafından belirlenmektedir. Türkiye'nin en uzun nehri olan Kızılırmak'ın (1.355 km) oluşturduğu yüzey suyu potansiyeli bölge için önemlidir (DSİ, 2021). Kızılırmak Nehri'nin Kırıkkale il sınırları içerisinde, Orta Kızılırmak Havzası'nda yer alan Kapulukaya Barajı, Türkiye'nin önemli barajlarından olan yine aynı havza üzerinde kurulu, Hirfanlı ve Kesikköprü Barajlarının son halkasını oluşturmaktadır (Kankılıç, 2019). Çalışma alanındaki Kapulukaya Barajı, 282 milyon m³ aktif depolama hacmiyle sulama ve enerji üretimi sağlamanın yanı sıra bölgenin mikroklimasını etkilemekte ve tarımsal sulama olanaklarını artırmaktadır (DSİ, 2021). Baraj çevresi aynı zamanda su kuşları ve kıyı ekosistemleri açısından zengin habitatlar sunmaktadır.

2.5. Toprak Özellikleri

Köprüköy ve çevresi, İç Anadolu'nun yarı kurak iklim koşullarında gelişmiş çeşitli toprak tiplerine sahiptir. Kızılırmak ve Kapulukaya Baraj Gölü'ne yakın kesimlerde, geçirgenliği yüksek ve tarıma uygun genç alüvyal topraklar yaygındır. Daha yüksek ve eğimli alanlarda ise kahverengi topraklar, yer yer kalkerli ve taşlı-ince profilli topraklar görülmektedir. Bu toprakların organik madde içeriği ve su tutma kapasitesi düşük olsa da, doğal yapıları yürüyüş, doğa gözlemi gibi rekreasyonel faaliyetlere elverişlidir. Türkiye genel toprak sınıflandırmasına göre Kırıkkale çevresinde Entisol, Inceptisol ve Vertisol toprak grupları bulunmaktadır (DPT, 2001). Bölgedeki toprak çeşitliliği, peyzaj karakterini ve arazi kullanım kararlarını doğrudan etkileyen önemli bir unsurdur.

2.6. Arazi Kullanım Özellikleri

Köprük y ve çevresi farklı sınıflarda arazi kullanım potansiyeline sahip alanlar içermektedir. Tarım ve Orman Bakanlığı’nın hazırladığı Arazi Kullanım Kabiliyet Sınıflandırması’na göre, bölgedeki düzlük ve alüvyal tabanlı araziler, genellikle I. ve II. sınıf tarım arazileri olarak sınıflandırılmakta olup, sulama imkânı ile birlikte yüksek verimlilik potansiyeli taşıtmaktadır (Kırıkkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2021). Bu alanlar, tarla tarımı ve sulanabilir tarım faaliyetleri için uygundur.

2.7. Tarihi ve Kültürel  zellikleri

K pr k y ve çevresi, tarih boyunca farklı medeniyetlerin yerleştiğı stratejik bir bölge konumundadır. 16. yüzyıl sonunda Barek Dağı çevresindeki güvenlik sorunları nedeniyle,  eşnigir Köprüsü çevresinde yeni bir yerleşim kurulmuş ve bir caminin inşasıyla köy oluşumu desteklenmiştir (Bulduk, 1998). 19.yüzyıla gelindiğinde, Karakeçili yerleşiminin gelişmiş bir kırsal yapıya sahip olduğu Temettuat Defterleri’nden anlaşılmaktadır. 1844–1845 tarihli kayıtlarda, köydeki 38 ve 57 hanelik iki tahrir bulunmakta ve ailelerin arazi, emlak ve hayvancılığa dayalı varlıkları ayrıntılı şekilde belirtilmektedir (Sakallı, 2009). Arkeolojik olarak bölgenin en önemli merkezi Büklükale’dir. Hititlerden başlayarak Frig, Roma ve Bizans dönemlerine uzanan çok katmanlı bir yerleşim yapısı sunmaktadır (Matsumura, 2023).  eşnigir Köprüsü ise 13. yüzyıl Selçuklu dönemine ait olup Kızılırmak geçişinde tarih boyunca önemli bir rol üstlenmiştir.

2.8. Flora Özellikleri

Türkiye, kuzey yarımkürenin floristik açıdan önemli ülkelerinden biridir ve üç fitocoğrafik bölgenin kesişim noktasında yer aldığı için zengin bir bitki çeşitliliğine sahiptir (Örnek, 2013). Köprüköy ve çevresi ise İç Anadolu'nun yarı kurak ikliminde gelişmiş, step karakterli doğal bitki örtüsüne sahiptir. Alan, fitocoğrafik olarak İran-Turan bölgesinde yer almakta ve bu bölgeye özgü çok sayıda step türünü barındırmaktadır (Ekim et al., 2000).

Kızılırmak Nehri ve Kapulukaya Baraj Gölü çevresinde ise *Populus nigra*, *Populus alba*, *Salix alba*, *Tamarix* spp. gibi ağaç ve çalıları bulunmaktadır. Tarım yapılan alanlarda doğal vejetasyon, buğday, arpa, nohut ve yem bitkileri yer almaktadır. Steplere özgü çalı ve ağaç türleri arasında *Prunus spinosa*, *Rosa canina*, *Amygdalus orientalis*, *Quercus pubescens* ve ardıç türleri öne çıkmaktadır.

Ayrıca, nehir kenarında böğürtlen (*Rubus caesius*) ve kuşburnu (*Rosa canina*) gibi çalılar ile geniş sazlık ve kamışlık alanlar (*Typha* sp., *Phragmites* sp.) bulunmaktadır. Bölgede yer alan bitki türlerinin büyük çoğunluğu kuraklığa dayanıklı ve step ekosistemine özgüdür (Ekim et al., 2000).

2.9. Fauna Özellikleri

Köprüköy mevki, kuşlar için önemli bir yaşam alanı olması nedeniyle avcılarının yoğun olarak tercih ettiği bir bölgedir. Alanda ayrıca amatör balıkçıların da düzenli olarak faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Özellikle ördek türlerinin bölgeye giriş yaptığı Eylül ayından itibaren avcılık faaliyetleri sürekli hale gelmektedir. Saygılı ve Yiğit (2007), Kızılırmak'ın Köprüköy kesiminde yer alan

köprülerin altında yuvalanan ev kırlangıçlarının (*Hirundo rustica*) göç dönemlerini ve bazı ekolojik özelliklerini 2003–2004 yıllarında incelemişlerdir. Araştırma sonucunda kırlangıçların bölgeye Nisan ayının ilk haftasında geldiği, Eylül ayının ilk haftasında ise güneye göç ettiği belirlenmiştir. Ayrıca Polat ve ark. (2008), Aşağı Kızılırmak Havzası'nın balık faunasını incelemiş; 10 familyaya (*Anguillidae*, *Atherinidae*, *Balitoridae*, *Cyprinidae*, *Gobiidae*, *Percidae*, *Poeciliidae*, *Salmonidae*, *Siluridae*, *Syngnathidae*) ait 22 tür ve 3 alt türün varlığını tespit etmişlerdir. Bu bulgular, bölgenin hem kuş hem de balık türleri açısından önemli bir biyolojik çeşitliliğe sahip olduğunu göstermektedir.

2.10. Sosyo-Ekonomik ve Sosyo-Kültürel Özellikler

2.10.1. Sosyo-Kültürel Yapısı

Kırıkkale ili toplam nüfusu 2024 TÜİK verilerine göre 283.053'tür. Erkek nüfusu 141.941 Kadın 141.941. Köprüköy nüfusu ise 2020 yılında köy nüfusu 604 kişi olarak kaydedilmişken, 2022 yılında bu sayı 630'a yükselmiştir. 2024 yılı itibarıyla ise nüfusun 720 olduğu belirtilmektedir. Bu nüfusun 376'sı erkek, 344'ü kadındır.

Köprüköy, bugünkü Karakeçili ilçesinin hemen yanında yer almakta olup, hem tarihî hem de kültürel bağlamda bölge kimliğini yansıtan önemli bir sosyo-kültürel dokuya sahiptir. Yerleşim, Osmanlı dönemine dayanan köklü geçmişiyle Karakeçili Yörüklerinin yerleşik hayata geçiş sürecini yansıtan nadir örneklerden biridir. 16. yüzyıldan itibaren kayıtlara giren köy, göçebe aşiretlerin Anadolu'ya yerleşmesinde iz bırakan bir nokta olmuştur (Bulduk, 1998).

Köprüköy’de yaşayan halkın önemli bir bölümü tarım ve hayvancılıkla geçimini sağlamaktadır. Aile yapıları genellikle geleneksel nitelik taşımakta olup, nesiller arası birlikte yaşam kültürü hala varlığını korumaktadır. Bölgede göç eğilimi, özellikle genç nüfusun eğitim ve istihdam olanakları nedeniyle kent merkezlerine yönelmesiyle birlikte artış göstermiştir. Buna karşın köyde yaşamını sürdüren nüfus, yerel kültürel değerleri yaşatmaya devam etmektedir. Yayla göçleri, yöresel düğün ritüelleri, Tatar Tepreş şenlikleri gibi etkinlikler, hem kültürel sürekliliği sağlamakta hem de kırsal mirasın korunmasında rol oynamaktadır. Ayrıca bölge, son yıllarda kırsal turizm ve doğa temelli rekreasyon faaliyetleri açısından da dikkat çekmeye başlamıştır. Özellikle yürüyüş parkurları ve baraj çevresinde gelişen doğa gözlem alanları, hem yerel halkın kültürel pratiklerini tanıtmakta hem de ziyaretçilere doğal ve otantik bir deneyim sunmaktadır. Bu sosyo-kültürel yapı, hem topluluk kimliğini hem de sürdürülebilir kırsal kalkınma potansiyelini yansıtmaktadır.

2.10.2. Sosyo-Ekonomik Yapısı

Köprüköy, Kırıkkale ili Keskin ilçesine bağlı bir kırsal yerleşim birimi olup, sosyo-ekonomik yapısı büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayanmaktadır. Köyde yaşayan nüfusun önemli bir kısmı geçimini kuru tarım yoluyla sağlamakta; özellikle buğday, arpa ve nohut gibi tahıl ürünlerinin ekimi öne çıkmaktadır. Sınırlı sulama olanakları nedeniyle tarım büyük ölçüde iklime bağımlı olarak sürdürülmektedir (TÜİK, 2023; Kırıkkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü, 2022).

Hayvancılık faaliyetleri ise genellikle küçükbaş (koyun, keçi) ve daha sınırlı oranda büyükbaş hayvan yetiştiriciliği şeklinde yürütülmektedir. Bu faaliyetler hem iç tüketimi karşılamakta hem de yerel ekonomiye katkı sağlamaktadır. Ayrıca bölgede kadınlar tarafından sürdürülen geleneksel el sanatları – özellikle halı ve kilim dokumacılığı– hem kültürel mirasın yaşatılması hem de aile ekonomisine destek sağlanması açısından önem taşımaktadır (Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2021).

Son yıllarda bölgeye yönelik kırsal kalkınma odaklı projeler ile ekoturizm ve doğa temelli rekreasyon faaliyetlerinin desteklenmesi hedeflenmektedir. Köprüköy'ün doğal peyzajı, kültürel dokusu ve yürüyüş parkurları; kuş gözlemciliği, kampçılık gibi doğa turizmine dayalı alternatif gelir kaynakları açısından potansiyel taşımaktadır (Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu, 2021).

Bununla birlikte, köyde özellikle genç nüfusun kent merkezlerine göç etmesi, hem iş gücü kapasitesini azaltmakta hem de ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilirliğini tehdit etmektedir. Bu nedenle, yerel yönetimlerin ve kalkınma ajanslarının yürüttüğü projelerle genç nüfusa yönelik istihdam olanaklarının artırılması ve köyde yaşamı cazip kılacak sosyal altyapıların güçlendirilmesi önem kazanmaktadır.

2.10.3. Turizm ve Rekreasyon

Köprüköy ve çevresi, sahip olduğu doğal peyzaj, tarihi yapılar ve kırsal kültürel miras ile doğa temelli turizm ve rekreasyon faaliyetleri açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Kızılırmak Nehri ve Kapulukaya Baraj Gölü'nün oluşturduğu ekolojik çevre; yürüyüş,

bisiklet, doğa gözlemi ve su kenarı rekreasyonu gibi aktiviteler için doğal bir altyapı sunmaktadır (DSİ, 2021). Özellikle Çeşnigir Köprüsü ve çevresindeki yürüyüş rotaları, hem kültürel hem de doğal mirası aynı anda deneyimleme olanağı sunarak rekreasyonel değeri artırmaktadır.

Bölge, ekoturizm, kırsal turizm ve kültürel miras turizmi bağlamında değerlendirilmekte olup, mevcut doğal ve kültürel kaynakların sürdürülebilir kullanımına yönelik fırsatlar barındırmaktadır. Köprüköy – Büklükale – Çeşnigir Köprüsü güzergahı boyunca oluşturulan yürüyüş ve bisiklet rotaları, yavaş turizm anlayışına uygun olarak planlanmış ve yerel halkla etkileşimi destekleyen bir model geliştirilmiştir. Bu güzergah üzerinde yer alan Tatar Tepreş Mevkii, hem geleneksel kutlamalara sahne olması hem de manzara seyir noktası olarak değerlendirilmesi bakımından önemli bir rekreasyon alanıdır. Ayrıca, Kapulukaya-Köprüköy Genel Avlağı, Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından tescillenmiş olup, kontrollü av turizmi faaliyetlerinin düzenlendiği yasal bir alandır. Bu alanda başta su kuşları olmak üzere yaban tavşanı, yaban domuzu ve keklik gibi türler için avcılık organizasyonları yapılabilmektedir (Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, 2022). Av turizmi, doğal dengeyi gözetten bir yaklaşımla planlandığında hem biyoçeşitlilik yönetimi hem de yerel ekonomiye katkı açısından fayda sağlamaktadır.

Yürüyüş ve bisiklet parkurlarına ek olarak, bölge coğrafyası; kampçılık, fotoğrafçılık, kuş gözlemciliği ve geleneksel el sanatlarının tanıtıldığı kültür temelli etkinlikler için de uygundur. Kırsal peyzajla iç içe gelişen bu faaliyetler, yerel halkın da katılımını artırmakta,

turizmin topluluk temelli bir kalkınma aracı haline gelmesini desteklemektedir.

3. MATERYAL VE YÖNTEM

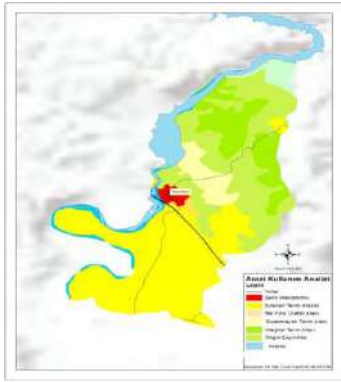
Çalışmanın ana materyalini İç Anadolu Bölgesi'nin Kırıkkale ili Keskin ilçesine bağlı olan Köprüköyü oluşturmaktadır. Ankara gibi büyük bir metropollün etkisi alanında bulunan Kırıkkale Köprüköyü: doğal bitki örtüsü, fauna çeşitliliği, orman varlığı ve doğal zenginlikleri gibi farklı peyzaj değerleri ile ziyaretçilerine olta piknik, doğa yürüyüşleri, balıkçılık etkinlikleri, kanoyla gezinti, bitki gözlemciliği, yüksekten manzara izleme gibi açık hava etkinlikleri sunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Kırıkkale'nin Köprüköyü örneğinde kırsal turizmin sürdürülebilir kalkınmaya katkı potansiyelini ortaya koymak ve bölge için çevresel, sosyal ve ekonomik açıdan uygulanabilir sürdürülebilir turistik köy işletmesi gelişim yaklaşımları geliştirmektir. Bu amaç doğrultusunda, alanın mevcut koşullarını ve mekânsal özelliklerini ortaya koymak üzere mekân analizi gerçekleştirilmiştir. Araştırmada kullanılan veriler; kırsal turizm, sürdürülebilir kalkınma ve turistik köy işletmesi konularına ilişkin literatür taraması, arazi gözlemleri, TÜİK istatistikleri, Tarım ve Orman Bakanlığı'na ait arazi kullanım verileri, Kırıkkale İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü raporları ile ilgili akademik çalışmalardan elde edilmiştir. Köprüköyü'nün mevcut yaşam koşulları ve bölgenin kırsal özellikleri, veri toplama süreci ve kırsal değerlendirme aşamaları doğrultusunda incelenmiş; elde edilen bilgiler ışığında alanın sorunları, potansiyelleri ve kısıtlayıcı

unsurlarını ortaya koymak amacıyla SWOT analizi gerçekleştirilmiştir. SWOT analizine dayalı olarak Köprüköyü için turizm gelişimine yönelik hedefler belirlenmiştir.

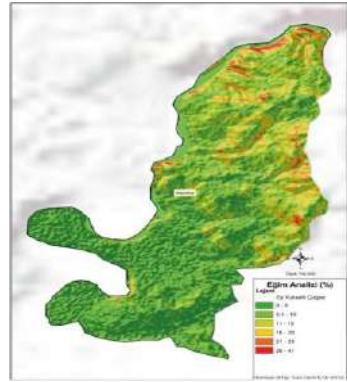
4.BULGULAR

4.1. Köprüköyü Mekan Analizi

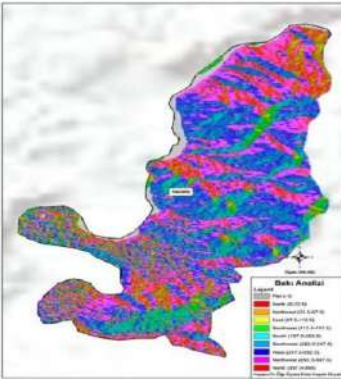
Mekansal analizler kapsamında Köprükey yerleşimine ait yapılan haritalar aşağıda verilmiştir (Şekil 2-8).

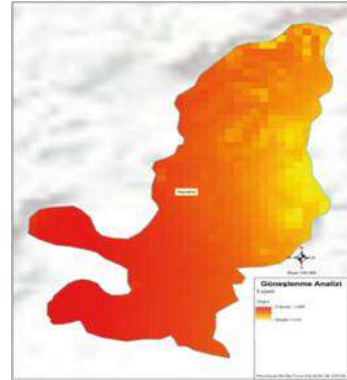
Şekil-2 Alan kullanım analizi haritası

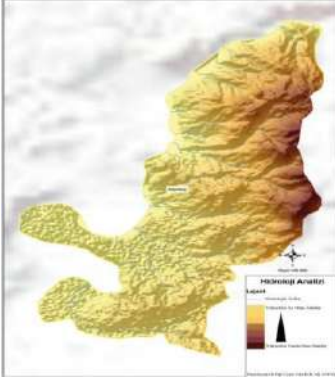
Şekil-3 Eğim analizi haritası

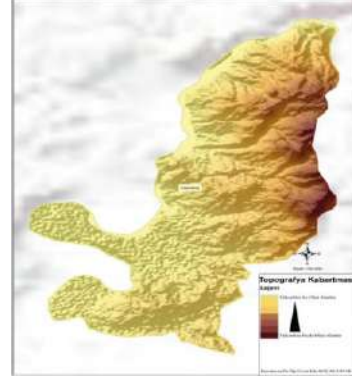
Şekil-4 Baki analiz haritası

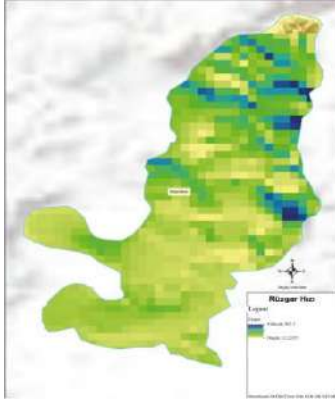
Şekil-5 Güneşlenme analizi haritası

Şekil-6 Hidrolojik analiz haritası

Şekil-7 Ttopoğrafik analiz haritası

Şekil-8 Rüzgar hızı analiz haritası

4.2. Köprüköyü SWOT analizi

Bir kurumun ya da sektörün mevcut durumunu değerlendirerek geleceğe yönelik stratejik planların geliştirilmesini amaçlayan sistematik bir analiz yöntemidir (Yeşiltaş, 2009). Analiz sürecinde güçlü (Strengths) ve zayıf yönler (Weaknesses) içsel faktörleri, fırsatlar (Opportunities) ve tehditler (Threats) ise dışsal çevresel faktörleri temsil etmektedir. SWOT analizi, kurumların

yalnızca mevcut durumunu değerlendirmekle kalmaz, aynı zamanda gelecekteki potansiyel gelişmelere dair ön fikir oluşturur. Bu yönüyle, stratejik planlama sürecinin ilk aşamalarında gerçekçi ve uygulanabilir öngörüler geliştirmek açısından etkili bir araçtır (Benzaghta, 2021).

SWOT analizi, bir turizm bölgesinin güçlü ve zayıf yönlerini belirlemeye, fırsatları iyi değerlendirmeye ve karşılaşılabilecek tehditlere karşı önlemler geliştirmeye yardımcı olan etkili bir araçtır. Çalışmada literatür taramaları, yerel halkın görüş ve düşüncelerine yönelik anket çalışmaları ile arazi gözlemlerine dayalı olarak elde edilen veriler doğrultusunda Köprüköyü'nün güçlü, zayıf yönleri ve fırsat tehditleri şu şekilde analiz edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Köprüköyü SWOT Analizi

GÜÇLÜ YÖNLER (Strengths)	ZAYIF YÖNLER (Weaknesses)
- Kızılırmak Deltası üzerinde yer alması, doğal güzellikler sunması - Tarihi İpek Yolu güzergâhında bulunması, kültürel tarih potansiyeli - Doğal ve organik tarım ürünleri üretimi - Kırsal'daki halkın misafirperverliği ve sıcak kanlılığı - Flora, fauna ve kuş gözlemciliği yönünden potansiyelle sahip oluşu - Geleneksel köy mimarisi ve otantik yaşam tarzı - Sessiz, huzurlu ve doğayla iç içe ortam - Ankara'ya yakın olması	- Turizm altyapısının (konaklama, ulaşım, rehberlik) yetersiz olması - Köy halkının kırsal turizm konusunda bilgi ve deneyim eksikliği - Mevsimsel göç nedeniyle iş gücü dengesizliği - Sağlık, güvenlik ve altyapı hizmetlerinde yetersizlik - Tanıtım ve pazarlama eksikliği - Sosyal aktivitelerin sınırlılığı - Finansman eksikliği
FIRSATLAR (Opportunities)	TEHDİTLER (Threats)
- Kırsal turizme olan ilginin artması - Devlet destekli kırsal kalkınma ve turizm teşvik projeleri - Yerel el sanatlarının ve geleneksel ürünlerin turizme entegre edilme imkânı - Sürdürülebilir tarım ve ekoturizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılabilir olması - Üniversite iş birlikleri ve akademik çalışmalarla desteklenme potansiyeli - Alternatif turizm türlerine uygunluğu	- Kontrolsüz yapılaşma ve doğal çevrenin tahribat riski - Genç nüfusun büyük şehirlere göç etmesi - Turizm talebinin mevsimsel dalgalanmalara bağlı olması - Doğal afet riskleri (sel, kuraklık vb.) - Kültürel yozlaşma ve yerel kimliğin bozulma riski - Bölgenin tanınmamış olması

Tablo1 incelendiğinde, Köprüköyü'nün güçlü yönleri arasında; bölgenin Kızılırmak Deltası gibi önemli bir doğal alan üzerinde yer alması, zengin flora ve faunaya sahip olması, kuş gözlemciliği potansiyeli ile dikkat çekmesi öne çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, geleneksel köy mimarisi ve otantik yaşam tarzı, hem ekoturizm hem de kültürel turizm açısından önemli avantajlar sunmaktadır. Ankara'ya olan coğrafi yakınlık, doğal ve organik ürünlerin varlığı ile yerel halkın misafirperverliği de bölgenin turistik cazibesini artıran sosyal faktörler arasındadır.

Zayıf yönlere bakıldığında ise; konaklama, ulaşım, sağlık ve güvenlik gibi temel turizm altyapısının yetersizliği önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanı sıra, bölgenin yeterince tanıtılamaması ve finansman kaynaklarının sınırlı olması, mevcut potansiyelin etkin biçimde değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Köy halkının turizm alanında bilgi ve deneyim eksikliği ile mevsimsel göç nedeniyle oluşan iş gücü dengesizliği, hizmet kalitesini düşürmekte ve sürdürülebilir turizm gelişiminin önünde engel teşkil etmektedir.

Fırsatlar açısından değerlendirildiğinde; kırsal turizme olan ilginin artması ve devlet destekli kalkınma projeleri, bölge için önemli gelişim olanakları sunmaktadır. Yerel el sanatlarının ve geleneksel ürünlerin turizme entegre edilebilmesi, sürdürülebilir tarım ve ekoturizm faaliyetlerinin yaygınlaştırılabilmesi, hem ekonomik kalkınma hem de çevresel sürdürülebilirlik açısından değerlidir. Ayrıca üniversitelerle kurulabilecek iş birlikleri; eğitim, tanıtım ve kapasite geliştirme açısından bölgeye katkı sağlayabilecek potansiyele sahiptir.

Alternatif turizm türlerine uygunluk da destinasyonun çeşitlenmesine olanak tanımaktadır.

Tehditler arasında ise; kontrolsüz yapılaşma ve doğal çevrenin tahribatı, bölgenin en önemli değerlerinden biri olan doğal kaynakların kaybına yol açabilir. Genç nüfusun büyük şehirlere göç etmesi, insan kaynağının azalmasına ve turizm hizmetlerinin zayıflamasına neden olabilir. Turizm talebindeki mevsimsel dalgalanmalar ve doğal afet riski gibi faktörler de sürdürülebilirlik açısından tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca kültürel yozlaşma riski, bölgenin otantik yapısını tehdit ederek yerel kimliğin bozulmasına neden olabilir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Kırıkkale'nin Keskin ilçesine bağlı Köprüköyü, sahip olduğu tarihi ve doğal değerlerle kırsal turizm açısından önemli bir cazibe merkezi olma potansiyeline sahiptir.

- Çeşnigir Köprüsü ve çevresindeki doğal alanlar, tarihsel miras ile doğal güzelliklerin bütünleştiği benzersiz bir destinasyon sunmakta ve sürdürülebilir turizm açısından dikkat çekici fırsatlar barındırmaktadır.

- Büklükale Ören Yeri, bölgenin arkeolojik zenginliğini ortaya koymakta ve Köprüköy'ün kültürel derinliğini daha da artırmaktadır.

- Köprüköy'ünün Kızılırmak Deltası üzerinde yer alması, bölgeyi tarım açısından verimli ve üretken kılarken, bu doğal avantaj turizme entegre edilebilecek agro-turizm uygulamaları için uygun bir zemin oluşturmaktadır.

- Balıkçılık, seracılık, meyvecilik, besicilik ve tatlı su balıkçılığı gibi faaliyetlerin yaygınlaştırılması, hem yerel ekonomiye katkı sunmakta hem de alternatif turizm türleri için olanak yaratmaktadır.

Ancak bu güçlü potansiyelin sürdürülebilir şekilde hayata geçirilebilmesi için birtakım temel ihtiyaçlar öne çıkmaktadır:

- ✓ Ulaşılabilirliğin sağlanması: Bölgeye ulaşımın kolay ve çeşitli ulaşım araçlarıyla sağlanabilir olması gereklidir.

- ✓ Altyapı hizmetlerinin iyileştirilmesi: Elektrik, su, kanalizasyon ve iletişim altyapısı eksiksiz bir şekilde kurulmalıdır.

- ✓ Mimari uyumun sağlanması: Konut gelişimi, köyün doğal yapısı ve geleneksel mimarisıyla uyumlu olacak şekilde düzenlenmelidir.

- ✓ Yerel halkın katılımı teşvik edilmesi: Kırsal alanda yaşayan halkın bilgilendirilmesi, sürece aktif katılımı ve turizm konusunda farkındalığının artırılması sağlanmalıdır.

- ✓ Yaşam kalitesi artırılması: Turizm, sadece ekonomik değil, yaşam kalitesini yükselten bir unsur olarak görülmelidir.

- ✓ Ekonomik katkı: Turizm, önemli bir gelir kaynağı olarak değerlendirilip yerel ekonomiyi çeşitlendirecek şekilde desteklenmelidir.

- ✓ Kültürel etkileşim: Ziyaretçiler ile yerel halk arasında bilinçli ve saygıya dayalı kültürel etkileşim teşvik edilmelidir.

- ✓ Alternatif turizm aktiviteleri: Turistlere yakın çevrede gezip görebilecekleri cazip alternatifler sunulmalıdır.

✓ Su kaynakları: Yeterli ve kaliteli içme suyu kaynaklarının bulunması, sürdürülebilirlik açısından kritik önemdedir.

✓ Rekreasyon altyapısı: Binicilik alanları, yürüyüş parkurları ve bisiklet yolları gibi açık hava etkinliklerine yönelik altyapı oluşturulmalıdır.

✓ Konaklama olanakları: Yeterli kapasitede, kaliteli ve standartlara uygun konaklama tesisleri ile sağlık ve güvenlik hizmetlerinin sağlanması gerekmektedir.

✓ Otantik yapı ve etkinlikler: Kırsal mimari ve etkinliklerin geleneksel ve otantik nitelikte olması önemlidir.

✓ Kültürel ve tarihi koruma: Yerleşimin tarihi ve kültürel değerleri korunmalı ve turizme entegre edilmelidir.

✓ Yöresel üretim: Yerel üretim faaliyetleri turistlere deneyimletilmeli ve bu ürünlerin satışına olanak sağlanmalıdır.

✓ Kültürel çeşitlilik: Kültürel çeşitliliğin korunması ve tanıtılması bilinçli politikalarla desteklenmelidir.

✓ Kırsal yaşamın teşviki: Kırsal alanlarda yaşamının cazip hale getirilmesi, hem göçü azaltacak hem de sürdürülebilir kalkınmayı destekleyecektir.

Köprüköyü'nün güçlü yönleri ve fırsatlar birlikte değerlendirildiğinde, kırsal turizm açısından önemli bir potansiyele sahip olduğu görülmektedir.

• Ankara'ya olan yakınlık ve doğal güzellikler, kırsal turizme yönelik artan ilgiyle birlikte etkili tanıtım stratejileriyle değerlendirilebilir.

- Otantik mimari ve geleneksel yaşam biçimi, koruma-kullanma dengesi çerçevesinde geliştirilmeli; bu süreçte kamu destekleri ve üniversite iş birlikleri önemli rol oynayabilir.

- Ekoturizm ve agro-turizm gibi turizm türleri aracılığıyla farklı turist grupları hedeflenerek turizm çeşitlendirilebilir.

Zayıf yönler ve fırsatlar birlikte ele alındığında, mevcut bazı eksikliklerin doğru stratejilerle fırsata dönüştürülebileceği görülmektedir.

- Yerel halkın turizm konusundaki bilgi ve deneyim eksikliği, üniversitelerle iş birliği içinde yürütülecek eğitim programlarıyla giderilebilir.

- Tanıtım eksikliği, dijital pazarlama araçlarıyla aşılabılır; bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma projeleri destekleyici olacaktır.

- Finansal kaynak yetersizliği, kamu hibeleri ve kırsal kalkınma destekleri aracılığıyla çözülebilir.

Güçlü yönler ve tehditler birlikte değerlendirildiğinde, mevcut potansiyelin sürdürülebilirliğini güvence altına alacak önlemler gerekmektedir.

- Doğal alanların korunması için yapılaşma baskısına karşı koruma amaçlı imar planları oluşturulmalıdır.

- Genç nüfusun göç etmesini önlemek için ekoturizm rehberliği ve istihdam olanakları desteklenmelidir.

- Otantik kültürel değerler, turizm faaliyetlerine entegre edilerek hem korunmalı hem de ziyaretçilere özgün deneyimler sunulmalıdır.

Zayıf yönler ve tehditler birlikte ele alındığında, planlama eksikliklerinin uzun vadede turizm üzerindeki olumsuz etkilerinin önüne geçilmesi gerekmektedir.

- Yetersiz altyapı ve hizmetlerin, kontrolsüz turizm gelişimini tetiklememesi için planlı ve aşamalı bir büyüme sağlanmalıdır.
- Afet riski taşıyan alanlar belirlenerek yapılaşma sınırlandırılmalı, yerel düzeyde afetlere karşı direnç artırılmalıdır.
- Turizmin mevsimsel dalgalanmalardan etkilenmemesi için yıl boyunca sürdürülebilecek etkinlik ve festivaller planlanmalıdır.

Bu SWOT analizi, Köprüköyü'nün kırsal turizm açısından yüksek potansiyele sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak bu potansiyelin etkili biçimde değerlendirilebilmesi için planlı, katılımcı ve sürdürülebilir bir yaklaşım gereklidir. Altyapı, eğitim ve kapasite geliştirme yatırımları ile birlikte kültürel ve doğal değerlerin korunması temel öncelikler arasında yer almalıdır. Bu çerçevede geliştirilecek stratejiler, hem ekonomik kalkınmayı destekleyecek hem de bölgedeki kırsal yaşam kalitesini artıracaktır.

Bu çalışma Kırıkkale Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar (BAP) projesi kapsamında desteklenmiştir.

KAYNAKÇA

- Ak, Ö., Zengin, B., & Türkseven, E. (2023). Ekonomi ve Ekoloji Kısılcacında Sürdürülebilir Kırsal Turizmin Değerlendirilmesi. *İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi*, 8(20), 36-53. <https://doi.org/10.25204/iktisad.1088196>
- Benzaghta, M. A., Elwalda, A., Mousa, M. M., Erkan, I., & Rahman, M. (2021). SWOT analysis applications: An integrative literature review. *Journal of Global Business Insights*, 6(1), 55-73. <https://www.doi.org/10.5038/2640-6489.6.1.1148>
- Bulduk, Ü. (1998). İdarî ve Sosyal Açından Karakeçili Aşiretleri ve Yerleşmeleri, Ankara Üniversitesi DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, 37-52, Doğa Turizmi Eylem Planı (2020-2023). <https://bolge5.tarimorman.gov.tr/Link/6/Doga-Turizmi-Master-Eylem-Planlari>
- DPT (2001). *İç Anadolu Bölgesi Gelişme Planı Raporu*. Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara.
- DSİ (2021). Kızılırmak Havzası Su Yönetimi Planı. Devlet Su İşleri Genel Müdürlüğü, Ankara.
- Ekim, T., Koyuncu, M., Vural, M., Duman, H., Aytaç, Z., Adıgüzel, N., (2000). *Türkiye Bitkileri Kırmızı Kitabı*, Türkiye Tabiatını Koruma Derneği Yayın No: 18, Ankara <https://dergipark.org.tr/tr/pub/kastorman/issue/17230/179942>
- Kankılıç, G. B. (2019). Kapulukaya barajı aşağı havza'sı sediment örneklerinde ağır metal kirlilik düzeylerinin değerlendirilmesi (Kızılırmak, Kırıkkale). *Bitlis Eren Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 8(3), 903-913.

- Karayolları Genel Müdürlüğü (KGM). (2024). *Türkiye Karayolları Haritası ve Ulaşım Ağı Bilgileri*.
- Kırıkkale İl Tarım ve Orman Müdürlüğü (2022). Keskin İlçesi Tarım Raporu. T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı
- Kırıkkale İli Tabiat Turizmi Uygulama Eylem Planı, 2016-2019.
- Kırıkkale Valiliği. (2023). *Kırıkkale İli Tanıtım ve Ulaşım Raporu*.
- Kuşcu, E. (2010). Kırıkkale-Çorum Yöresinin Metalojeni ve Baz-Kıymetli Metal Potansiyeli, Hacettepe Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Jeoloji Mühendisliği Anabilim Dalı, Ankara.
- Matsumura, K. (2023). Büklükale: MÖ İkinci Binyıl Ortasında Multikültürel Görünüm, Eds. Cenker Atila, Yarenkür Alkan, Aysun Topaloğlu Uzunel, Gülseren Koyun, Orta Anadolu Arkeoloji Antropoloji ve Sanat Tarihi Araştırmaları,
- Ömürgönülşen, U. (1990). Turizm ve Çevre İlişkileri Üzerine Eleştirel Bir Bakış. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 31-34.
- Örnek, M. (2013). Yediler Tepesi ve Çevresinin (Keskin-Kırıkkale) Florası. Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Biyoloji Anabilim Dalı, Ankara.
- Polat, N., Uğurlu, S. ve Kandemir, Ş., (2008). “Aşağı Kızılırmak Havzası (Samsun-Türkiye) Balık Faunası”. *Journal of Fisheries Sciences*. 2(4):489-498.
- Sakallı, B. (1998). *Karakeçili Aşireti ve Milli Mücadelede Karakeçililer*, Karakeçili III. Uluslararası Kültür şenliği Bildirileri, Karakeçili Kaymakamlığı Yayını, Ankara, ss.14-20.
- Saygılı, F ve Yiğit, N (2007). Köprüköy (Kızılırmak, Türkiye) yakınındaki *Delichon urbica*'nın (Linnaeus, 1758) (Aves:

- Passeriformes) Yuvalanması ve Üremesi Üzerine Notlar. *Türk Zooloji Dergisi* 31 (3): 271-280.
- Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (TKDK) (2021). *IPARD Kırsal Turizm ve Alternatif Gelir Projeleri*.
- TÜİK (2023). *Köy Bazlı Nüfus ve Ekonomik Faaliyet Verileri*. Türkiye İstatistik Kurumu, www.tuik.gov.
- Ün E., Tutar, F., Tutar, E. ve Erkan, Ç. (2012). Ekonomik kalkınmada kırsal turizmin rolü: Türkiye örneği. International Conference On Euroasian Economies.
- Yeşiltaş, M. (2009). Karadeniz Bölgesindeki Turizm Olanaklarının Swot Analizi ile Değerlendirilmesi. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(3), 250- 269.

BÖLÜM 3:

**GELENEKTEN GELECEĞE: TÜRK PEYZAJ
MİMARLIĞINDA TIBBİ VE AROMATİK BİTKİLERİN
ENTEGRASYONU: SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK VE KÜLTÜREL
MİRAS PERSPEKTİFİ**

Ali DEVLET^{1*}

¹ Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Ziraat ve Doğa Bilimleri
Fakültesi, Endüstri Bitkileri A.D., Bilecik, Türkiye,

*ali.devlet@bilecik.edu.tr

ORCID ID: 0009-0009-0007-2084-2941

1.GİRİŞ

Tıbbi ve aromatik bitkiler (TAB'lar), tarih boyunca hem tedavi edici özellikleri hem de hoş kokuları nedeniyle büyük değer görmüştür. Bu bitkilerin yetiştirilmesi ekonomik kazanç sağlamanın yanı sıra biyolojik çeşitliliğin korunmasına ve toplum refahının artmasına katkıda bulunarak sürdürülebilir kalkınmada önemli bir rol oynamaktadır. TAB'ların döngüsel ekonomi çerçevesine entegrasyonu, atıkların azaltılmasıyla kaynakların yeniden kullanımını mümkün kılarken, bu bitkilerden elde edilen uçucu yağlar ekonomik fırsatlar yaratmaktadır. Bu bölüm, tıbbi ve aromatik bitkilerin sürdürülebilir kalkınmadaki önemini vurgulamakta ve doğal kaynakların korunması ile ekonomik refahın artırılmasını bir arada sağlayacak agroekolojik yaklaşımların gerekliliğine dikkat çekmektedir (Shukla, S. et al., 2025). TAB peyzaj tasarımlarında kullanılması, sürdürülebilir kentsel ekosistemlerin korunmasını,

tanınmasını ve geliştirilmesini desteklerken aynı zamanda yerel ekonomiye de katkı sağlamaktadır (Tuna et al., 2020). Ancak bu bitkilerin taşıyabileceği olası biyolojik risklerin (istilacı özellikler gibi) dikkatle değerlendirilmesi gerekmektedir (Fusco et al., 2015). Martinez ve arkadaşları (2016), bazı baharat türlerinin TAB kaynaklı alerjik hastalıklara yol açabileceğini belirtmiştir. Bu nedenle, kentsel kamusal alanlarda kullanılacak bitkilerin alerjik reaksiyon riski taşıyıp taşımadığının belirlenmesi önemlidir. Bu kapsamda, dikim alanlarında yönlendirici ve uyarıcı bilgilendirme unsurlarının kullanılması önerilmektedir. Gıda yetiştirmek amacıyla oluşturulan yenilebilir bahçeler, gıda güvenliği açısından kontrol edildiği sürece kamusal alanlarda yer alabilir ve bu alanların kentsel ekolojiye alternatif yeşil alanlar olarak katkı sağlaması beklenmektedir. Tuna ve arkadaşları (2020), sürdürülebilir peyzaj uygulamalarında TAB'ın ekolojik katkılarını analiz ederek kuraklık stresi, toprak sağlığı ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki olumlu etkilerini ortaya koymuştur. Araştırmalar, TAB türlerinin iklim değişikliğine uyum stratejilerinde kritik bir rol oynadığını göstermektedir. Türkiye'nin uçucu yağ sektörünün güçlendirilmesi için gerekli ekonomik ve üretime dayalı stratejilerin yanı sıra, gül ve lavanta gibi önemli TAB türlerinin kültürel ve peyzaj değeri de vurgulanmıştır. Son çalışmalar, bu türlerin tarihî bahçelerde estetik ve geleneksel tıbbi amaçlarla kullanımını belgeleyerek, günümüz kentsel peyzajlarında ruhsal iyilik hâline ve kültürel belleğe katkıda bulunduğunu göstermektedir (Dönmez, 2019). Kara ve arkadaşları (2022), Türkiye'nin farklı ekolojik bölgelerindeki TAB çeşitliliğinin sürdürülebilir kullanım potansiyelini değerlendirmiş;

bulgular Türkiye’deki TAB türleri ile yerel mitler, geleneksel bilgi ve doğa turizmi arasında güçlü bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. TAB’ın sürdürülebilir peyzaj uygulamalarına ekolojik katkısını analiz eden çalışmalar, kuraklık stresi, toprak sağlığı ve biyolojik çeşitlilik üzerindeki olumlu etkilerini doğrulamaktadır (Tuna et al., 2020).

Botanik bahçeleri, özellikle tıbbi bitki bahçeleri (MPG), sürdürülebilir tasarım ilkeleriyle planlandığında kentsel yaşam kalitesini önemli ölçüde artırmakta, kentleşmenin çevresel olumsuz etkilerini azaltmakta ve yeşil alan tasarımı paradigma değişimi yaratmaktadır. Bu bahçeler, biyofili ihtiyaçlarını karşılayarak yerel kültürü yansıtmakta, eğitim ve araştırma kapasitesini güçlendirmekte, toplumsal farkındalığı artırmakta, yeni bilimsel keşiflere olanak sağlamakta ve doğal döngüleri korurken kentlilerin günlük yaşam, sağlık ve iyilik hâli ihtiyaçlarını bütüncül biçimde karşılayan etkili araçlar olarak hizmet etmektedir (Ebadi & Mohebi, 2024). Bu yaklaşım, uygulamalı öğrenme metodolojisine dayalı etkileşimli bir eğitim sistemi sunmakta; bölgenin en önemli 30 tıbbi bitkisinin bilimsel özelliklerini vurgulamakta ve bitkisel merkezlerin bölge genelinde yaygınlaştırılma potansiyelini özetlemektedir. Yüzyıllardır süregelen kültürel mirasın temel bir bileşeni olan bitkisel tıbbi ön plana çıkarırken, yeterince tanınmayan yerel tarımsal ürünlerin (örneğin üzüm ve diğer meyve/sebzeler) tıbbi özelliklerine de dikkat çekmektedir (Nemethy et al., 2023). Sürdürülebilir tarım, çevresel koruma, ekonomik kalkınma ve sosyal refahı desteklerken, geleneksel bilgiyi yenilikçi yaklaşımlarla birleştirerek daha adil ve sürdürülebilir bir gelecek potansiyelinin ortaya çıkmasını sağlar (Mahato et al.,

2025). Türkiye’de yürütölen etnobotanik çalışmalar incelendiğinde, Balıkesir’in Akdeniz ve Avrupa-Sibirya fitocoğrafik bölgeleri arasında bir geçiş kuşağında yer alması nedeniyle çeşitli ve zengin bir floraya sahip illerden biri olduğu görölmektedir (Deniz ve Selvi, 2021). Doğal florayı, bitkisel tasarımı ve estetik kaygıları dikkate alan peyzaj düzenleme çalışmalarının yürütölmesi, yerleşimlerin geleceği ve kent estetiği açısından büyük önem taşımaktadır (Polat, 2020). Tıbbi ve aromatik bitkiler, atalara dayanan bilgiyi geleceğin ekolojileriyle birleştirerek antropoloji, ekoloji ve peyzaj tasarımını bütünleştiren; şıfa veren, dirençli ve költürel açıdan zengin yaşam sistemleri oluşturan bir köprü görevi görmektedir.

2.TÜR SKORLARI, PEYZAJ POTANSİYELİ VE BÖLGESEL DEğERLENDİRMELER

Çalışma alanı, Doğu Anadolu Bölgesi’nde zengin jeomorfolojik-hidrolojik yapıya ve ılıman bir iklime sahip olan, özellikle kayısı üretimiyle bilinen Malatya ili ve ilçelerini kapsamaktadır. Floristik veri olarak Karakuş’un (2016) tezinden ve TÜBİTAK 3501 kapsamında Battalgazi’de toplanan türlerden yararlanılmış; tür teşhisleri taksonomist Karakuş tarafından yapılmıştır. Malatya’daki tıbbi ve aromatik bitki envanterinin oluşturulmasında Tetik ve ark. (2013), Güler (2004), Kılıç & Bağcı (2013), Uzun & Uzun (2014), Akan & Bakır (2015) ve Sezen ve ark. (2018) alışmalarından da yararlanılmıştır. Belirlenen türler, Sari & Karasah (2018) temel alınarak oluşturulan estetik, duyusal, mevsimsel değişim ve kullanım alanı kriterlerini içeren bir puanlama sistemi

çerçevesinde değerlendirilerek kentsel peyzajlarda kullanılabilirlik potansiyelleri tek paragraf hâlinde ortaya koyulmuştur (Tuna ve ark., 2020).

Balıkesir, Marmara ve Ege Bölgeleri arasında yer alan, 14.299 km² yüzölçümüne sahip bir ildir; kuzeyde Marmara Denizi'ne (175 km kıyı), batıda ise Ege Denizi'ne (115,5 km kıyı) sahiptir. Topografyası genel olarak engebeli düzlükler ve plato düzlüklerinden oluşmakta; %45'i orman, %32'si tarım arazisi, %8'i mera ve %15'i kullanılmayan arazilerden meydana gelmektedir. İlde Akdeniz iklimi (Csa) hakimdir; yıllık ortalama sıcaklık 14,5 °C ve yıllık yağış miktarı 601 mm'dir. Balıkesir'in 10 ilçesinde (Alaçam, Edremit, Havran, Burhaniye, Manyas, Savaştepe, Kepsut, Bigadiç) 2010–2024 yılları arasında yürütülen çalışmalar incelenmiş; 2 doktora tezi (Polat, 2010; Nath, 2016), 3 yüksek lisans tezi (Kayabaşı, 2011; Alkaç, 2013; Tanaydın, 2021) ve 5 makale (Polat ve Satıl, 2011; Bulut, 2016; Özdemir ve Kültür, 2016, 2017; Kayabaşı ve ark., 2018) değerlendirilmiştir. TURBOVEG yazılımı kullanılarak oluşturulan veritabanında, Balıkesir'de tıbbi ve aromatik amaçlı kullanılan toplam 262 takson belirlenmiştir. Bu taksonların fiziksel (yapı, yaşam formu, çiçek rengi) ve ekolojik özellikleri ile peyzaj düzenlemelerinde kullanım potansiyelleri ortaya konulmuştur (Tanfer & Yener, 2024).

Niğde, Orta Anadolu'nun güneydoğusunda, Bolkar ve Aladağ Dağları'nın kuzeye doğru kıvrıldığı alanın kuzeyinde yer almaktadır (Anonim, 2019). Arazi çalışmaları Alihoca, Darboğaz, Bahçeli, Gümüşler, Konaklı, Çarıklı, Çukurkuyu, Eminlik, Demirkazık, Sazlıca, Maden, Fertek, Kocapınar, Kumluca, Hamamlı, Küçükköy,

Kemerhisar, Mahmutlu, iftlik ve Pınarbaşı köylerinde yürütülmüştür. Çalışmada 30–80 yaşları arasında 43 erkek ve 76 kadın ile görüşülmüş; kadın katılımcı sayısının daha yüksek olmasının nedeni, günlük yaşamda bitkileri daha fazla kullanmalarıdır (Anonim, 2019a). Bitkilerin yerel adları ve kullanılan kısımlarına ilişkin bilgiler toplanmış; tür teşhisinde katılımcılara fotoğraflar ve evrimii kaynaklar (International Plant Names, bizimbitkiler.org.tr, tbives.com) gösterilmiştir. Tr teşhisleri “Flora of Turkey and the East Aegean Islands” (Davis, 1965–1985; Davis ve ark., 1988; Bulut ve ark., 2017) ile Niğde Ömer Halisdemir niversitesi ve Ahi Evran niversitesi uzman görüşleri ve Niğde florasına yönelik önceki çalışmalar kullanılarak yapılmıştır. Bitki habitatları da değerlendirilerek peyzaj uygulamalarında kullanılabilirlik potansiyelleri belirlenmiştir (Erzurumlu, 2021).

Çalışma bulguları, incelenen bölgelerde tanımlanan 189 tıbbi ve aromatik bitki (TAB) türünden 80’inin peyzaj mimarlığına entegrasyon için yüksek potansiyel taşıdığını göstermektedir (Tuna ve ark., 2020). Isparta’da değerlendirilen 53 türün %80’inin yüksek puan alması, bölgenin ekolojik ve kültürel açıdan zengin TAB çeşitliliğini doğrulamaktadır. Bu türler arasında *Hypericum perforatum* (sarı kantaron; 44/51 puan), estetik değerleri, aromatik nitelikleri ve iyileştirici bahçelerde kullanım uygunluğu ile öne çıkmakta; *Rosa canina* (kuşburnu; 44 puan) ise antioksidan bileşikleri ve Türkiye TAB ticaretine yaklaşık %20 katkısıyla hem peyzaj hem de ekonomik açıdan önemli bir tür olarak dikkat çekmektedir (Kara, Dönmez ve

Çakır, 2022; Akbulut ve Bayram, 2023). Bu sonuçlar Tablo 1'de bölgesel potansiyel bazında detaylandırılmaktadır.

Tablo 1: *Türk Peyzaj Mimarlığında Tıbbi ve Aromatik Bitkilerin Entegrasyon Potansiyeli*

Bölge	Tür	Familiya	Puan (1-56)	Peyzaj Mimarlığı Uygulamaları	Kültürel ve Ekolojik Rol
Isparta	<i>Hypericum perforatum</i> (Sarı kantaron)	Hypericaceae	44	İyileştirici bahçelerde tek başına dikim, çiçekli parterler	Halk hekimliğinde stres ve yara iyileştirmede geleneksel kullanım, ekoturizm için sürdürülebilir hasat (Kara, Dönmez ve Çakır, 2022)
Isparta	<i>Rosa canina</i> (Kuşburnu)	Rosaceae	44	Süs meyvesi, çiçekli parterler, canlı çitler	Antioksidan özellikler, Türkiye TAB ticaretinin %20'sine katkı, biyoçeşitliliği destekler (Akbulut ve Bayram, 2023)
Niğde	<i>Thymus sipyleus</i> (Kekik)	Lamiaceae	39	Kaya bahçeleri, yeşil koridorlar, canlı çitler	Kuraklık direnci, doğal pestisit, yeşil Osmanlı mutfak baharat kültürüyle uyumlu (Erzurumlu, 2021)
Kastam	<i>Salvia</i>	Lamiaceae	≥28*	İyileştirici	Endemik tür, habitat

Bölge	Tür	Familiya	Puan (1-56)	Peyzaj Mimarlığı Uygulamaları	Kültürel Ekolojik Rol	ve
onu	<i>chrysophylla</i>			bahçeler, çiçekli parterler	kaybı riski altında, koruma odaklı tasarımları destekler (Kara, Dönmez ve Çakır, 2022)	
Malatya	Çeşitli türler (157 tür)	Çeşitli (ör. Asteraceae, Lamiaceae)	≥28*	Kentsel yeşil alanlar, çiçekli parterler	zenginleştirir, popülasyonlarını %15 destekler (Tuna ve ark., 2020)	arı

Puanlar: 50 peyzaj mimarlığı uzmanı tarafından Likert ölçeği (1–10) ile değerlendirilmiş, 26 ile 56 arasında normalize edilmiş; yüksek potansiyelli türler ≥ 28 puan almıştır (Kara, Dönmez ve Çakır, 2022). ≥ 28 : Bu türler için metinde belirli puanlar belirtilmemiş olup yüksek potansiyelli olarak not edilmiştir. Veri Kaynağı: Tablo, Isparta (53 tür), Niğde (62 türün %30'u), Malatya (157 otsu tür) ve Kastamonu (93 etnobotanik türün %70'i TAB) bulgularını derlemektedir. Kültürel ve Ekolojik Rol: Geleneksel kullanımları (ör. halk hekimliği, mitolojik çağrışımlar) ve modern uygulamaları (ör. ekoturizm, biyoçeşitlilik desteği) metinden özetlemektedir.

Niğde'de belgelenen 62 türün yaklaşık %30'unun kaya bahçesi, kurak alan ve düşük bakım gerektiren peyzaj tasarımlarına uygun olduğu belirlenmiştir. Özellikle *Thymus sipyleus* (kekik; 39 puan), kuraklık direnci, aromatik özellikleri ve doğal pestisit etkisi

sayesinde yeşil koridor ve ekolojik bağlantı noktalarında ön plana çıkmaktadır (Erzurumlu, 2021). Kastamonu’da 93 etnobotanik türün %70’inin TAB olması (Polat ve ark., 2022), geleneksel bilgi birikimi ile peyzaj tasarım potansiyeli arasındaki güçlü ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bununla birlikte endemik *Salvia chrysophylla*, habitat kaybı riskleri nedeniyle koruma odaklı peyzaj planlamasında öncelikli tür olarak değerlendirilmektedir (Kara, Dönmez ve Çakır, 2022).

Ekolojik açıdan, TAB’ların peyzajlara entegrasyonu biyoçeşitliliği artırmakta ve ekosistem hizmetlerini güçlendirmektedir. Örneğin Malatya’da belirlenen 157 otsu türün kentsel peyzaja adaptasyonu, yerel arı popülasyonlarında %15’e varan artışı desteklemektedir (Tuna ve ark., 2020; Sargın, 2021). Bu artış, TAB türlerinin polinatör dostu peyzajlardaki önemini vurgulamakta olup, arı meraları ve aromatik koridorlara yönelik öneriler Tablo 2’de sunulmuştur.

3. PEYZAJ TASARIM KRİTERLERİ, EKOSİSTEM HİZMETLERİ VE KÜLTÜREL DEĞERLER

Tablo 2: *Malatya İlinde Bulunan Aromatik Tıbbi Bitki Türlerinin Dikim Tasarımı Kriterlerine Uygunluğu*

Dikim Tasarımı Kriteri	Değerlendirme Kriteri	Parametre	Puanlama (Parametrelere Göre)
Bitki Türlerinin Estetik Özellikleri	Çiçek Özellikleri	1. Salkım 2. Bileşik 3. Renk, doku ve form	1–3 veya 2–3

Dikim Tasarımı Kriteri	Değerlendirme Kriteri	Parametre	Puanlama (Parametrelere Göre)
	Meyve Özellikleri	1. Salkım 2. Bileşik 3. Renk, doku ve form	1–3 veya 2–3
	Yaprak Özellikleri	1. Yaprak dökün (herdemyeşil) 2. Renk, doku ve form	1–2
Bitki Türlerinin Duyusal Özellikleri	Çiçek, Yaprak ve Meyve Özellikleri	1. Koku 2. Doku 3. Yenilebilirlik	1 veya 2 veya 3
Bitki Türlerinin Mevsimsel Değişim Özellikleri	Çiçek, Yaprak ve Meyve Özellikleri	1. Çiçeklenme süresi (3 ay veya daha uzun) 2. Renk değişimi	1–2
Bitki Türlerinin Kullanım Alanları	Tek Başına Kullanım	1. Otsu bitki yüksekliği (< 20 cm), ağaç yüksekliği (< 5 m) 2. Gövde ve dal dizilişi tipi 3. Çiçek özellikleri	1–2–3
	Çiçekli Parterlerde Kullanım	1. Bitki yüksekliği (< 10–20 cm) 2. Çiçeklenme süresi 3. Çiçek boyutu ve renk etkisi	1–2–3
	Canlı Çit Olarak Kullanım	1. Bitki yüksekliği (< 50 cm) 2. Budamaya dayanıklılık 3. Yaprak ömrü ve çiçeklenme süresi	1–3 veya 1–2–3

Dikim Tasarımı Kriteri	Değerlendirme Kriteri	Parametre	Puanlama (Parametrelere Göre)
		1. Yaprak döken	
	Alan Örtücü (herdemyeşil)	2.	
	Olarak Kullanım	Vejetasyon süresi 3.	1-2-3
		Toprak örtme oranı	

Kültürel açıdan, TAB'lar hem halk hekimliğinde hem de mitolojik ve sembolik değerlerde önemli bir yere sahiptir. Örneğin Anadolu'da lavantanın iyileştirici ve arındırıcı özellikleri nedeniyle kutsal mekânlarla tarihsel bir bağlantı içinde olduğu bilinmektedir. Bu kültürel süreklilik, çağdaş peyzaj tasarımında duysal bahçeler, terapötik alanlar ve kültürel rotalar gibi uygulamalarla desteklenebilir.

Genel olarak bulgular, TAB'ların peyzaj mimarlığında estetik, ekolojik ve kültürel açıdan çok işlevli bileşenler olduğunu ortaya koymaktadır. Bununla birlikte, habitat kayıplarının yıllık %5'e varan oranlarda artması ve endemik türlerin tehdit altındaki konumu, peyzaj tasarımlarının koruma temelli stratejilerle desteklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bu bütünsel yaklaşımın uygulanabilirliğini destekleyen veriler Tablo 3 ve Tablo 4'te yer alan üretim ve pazar eğilimleriyle de uyumludur.

4. ULUSAL VE KÜRESEL MAP ÜRETİM TRENDLERİ İLE PEYZAJ ENTEGRASYONU ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tablo 3: *Dünyanın Tıbbi ve Aromatik Bitkileri Üretimi (Anonim, 2021b)*

Bitki İsimleri	Alanlar (bin ha)	Üretim (bin ton)									
		2014	2015	2016	2017	2018	2014	2015	2016	2017	2018
Kahve / Coffee	/	10.43	10.71	10.65	10.15	10.58	8.76	8.86	9.35	9.16	10.30
Çay / Tea		3.789	3.886	3.907	4.047	4.193	5.510	5.79	5.86	6.04	6.338
Anason, Rezene, Kişniş / Anise, Fennel, Coriander	/	1.138	1.188	1.334	1.265	1.236	1.001	1.07	1.15	1.17	-
Baharatlar / Spices		925	993	1.03	1.14	1.14	2.33	2.14	2.43	2.80	2.837
Zencefil / Ginger	/	309	343	379	365	373	2.278	2.60	3.18	2.93	2.78
Piper Tipi Biberler / Piper Type Peppers	/	487	514	545	563	586	524	577	623	692	-
Tarçın / Cinnamon	/	268	266	265	260	265	213	219	225	223	-
Paraguay Çayı		266	264	261	262	260	959	990	1.01	1.01	-

Bitki İsimleri	Alanlar (bin ha)	Üretim (bin ton)									
(Mate) /											
Paraguay											
Tea											
Haşhaş											
(Tohum) /											
Poppy	100	103	110	101	117	81	101	84	70	-	
(Seed)											
Vanilya /											
Vanilla	95	92	88	96	98	17	17	7	8	-	
Şerbetçiotu / Hops	83	87	91	92	92	134	134	144	151	-	
Kenevir											
(Tohum) /											
Hemp	25	24	27	32	32	103	78	100	146	-	
(Seeds)											
Nane /											
Mint	4	3	3	4	4	93	108	107	99	-	

Tablo 4: Türkiye'nin Tıbbi ve Aromatik Bitkileri Üretimi (Anonim, 2020c)

Bitki İsimleri	Alanlar (ha)	Üretim (ton)									
	2015	2016	2017	2018	2019	2015	2016	2017	2018	2019	
Haşhaş											
(Kapsül) /	61.59	29.9	23.73	45.12	67.73	16.550	13.83	26.991	27.2	20.24	
Poppy											

Bitki İsimleri	Alanlar (ha)	Üretim (ton)									
(Capsule)											
Kimyon / Cumin	27.025	26.8	26.73	36.17	32.18	18.586	19.17	24.195	-	-	
Anason / Anise	13.812	13.6	12.18	12.44	23.91	9.491	8.418	8.664	-	17.58	
Kekik / Thyme	10.486	12.1	12.14	13.90	15.70	14.724	14.47	15.895	-	17.96	
Kırmızı											
Biber / Red Pepper	11.289	12.2	10.17	11.98	11.94	228.53	179.2	227.38	-	240.6	
Gül											
(Yağlık) / Rose (for Oil)	2.824	2.97	3.328	3.421	3.846	12.267	13.37	14.773	-	16.56	
Çörekotu /											
Black Cumin	468	2.31	3.256	3.386	3.709	2.527	3.094	3.322	-	3.603	
Rezene /											
Fennel	1.551	1.75	1.653	2.340	3.386	2.464	2.022	3.067	-	4.655	
Nane /											
Mint	1.058	1.09	1.052	1.013	1.265	14.550	14.21	14.511	-	16.01	
Lavanta /											
Lavender	322	570	661	868	1.190	747	845	1.040	-	1.462	
Sığırkuyruğu /											
Heather	1.504	1.385	1.034	1.020	747	2.078	1.883	2.324	-	1.951	

Bitki İsimleri	Alanlar (ha)	Üretim (ton)								
Adaçayı / Juniper	54	368	452	395	560	411	457	428	-	1.233
Oğulotu (Melisa) / Lemon Balm	350	342	330	330	331	1.846	1.785	1.785	-	1.800
Kişniş / Coriander	15	50	41	41	16	11	42	29	-	29

Araştırmada bölgesel TAB tür potansiyeli önemli farklılıklar göstermiştir. Değerlendirme sonuçlarına göre *Rosa canina*, *Hypericum perforatum* ve *Thymus sipyleus* türleri en yüksek peyzaj uygunluk skorlarına ulaşmış, bu durum hem ekolojik adaptasyon hem de kullanım çeşitliliği açısından öne çıktıklarını göstermektedir (Tablo 1). Küresel MAP üretim verileri incelendiğinde (2014–2018), özellikle kahve, baharat ve çay gruplarında belirgin bir artış eğilimi görülmektedir (Tablo 3). Türkiye için 2015–2019 dönemi verileri ise lavanta, nane ve kekik üretiminde istikrarlı artışlar olduğunu, haşhaş kapsülü ve gül yağı üretiminde ise daha değişken bir yapı bulunduğunu göstermektedir (Tablo 4).

Genel olarak Türkiye'nin MAP üretimindeki çeşitlilik ve artış eğilimi, sektöre yönelik ekonomik potansiyelin güçlendiğine işaret etmektedir. Bölgesel TAB skorlarının yüksek çıkması, Akdeniz ve İç Anadolu'nun birçok MAP türü için uygun agroekolojik özellikler sunduğunu desteklemektedir. Özellikle *Rosa canina* ve *Hypericum*

perforatum gibi ticari değeri yüksek türlerin yüksek skorlar alması, sürdürülebilir üretim planlamasında bu türlerin önceliklendirilmesi gerektiğini göstermektedir (Shukla et al., 2025).

Küresel MAP trendlerinde görülen artışlar, fonksiyonel gıda, kozmetik ve fitoterapi sektörlerindeki büyümeyle uyumlu olup, Türkiye verilerinde gözlenen yükseliş de ulusal üretim kapasitesinin bu talebi karşılamaya doğru genişlediğini göstermektedir. Nane, kekik ve lavanta gibi Türkiye'nin rekabet gücü yüksek türlerinde süreklilik gösteren artış eğilimleri, hem ihracat hem kırsal kalkınma açısından stratejik fırsatlar sunmaktadır. Bununla birlikte, üretim eğilimlerindeki dönemsel dalgalanmalar (örneğin gül yağı ve haşhaş kapsülü) MAP sektöründe iklimsel değişkenlik, pazar dalgalanmaları ve üretim maliyetlerinin etkilerini yansıtmaktadır. Bu nedenle sürdürülebilir üretim için bölgesel tür seçimi, pazar odaklı planlama ve çevresel değişkenliklerin dikkate alınması büyük önem taşımaktadır (FAO, 2024; WHO, 2023).

5.SONUÇ

Bu çalışma, Malatya, Balıkesir ve Niğde illerinin sahip olduğu tıbbi ve aromatik bitki (TAB) çeşitliliğinin, Türkiye'nin ekolojik, kültürel ve ekonomik açıdan stratejik bir mirasını oluşturduğunu ortaya koymaktadır. Floristik, etnobotanik ve ekolojik değerlendirmeler, yerel TAB türlerinin peyzaj mimarlığında kullanılmasının yalnızca estetik açıdan değil, aynı zamanda ekosistem dayanıklılığı, biyolojik çeşitlilik artışı ve kültürel süreklilik bakımından önemli işlevler sağladığını göstermektedir. Yerel halk

tarafından aktarılan geleneksel bilgi, özellikle kentsel yeşil alan tasarımı, ekolojik restorasyon ve iklime uyarlanabilir peyzaj uygulamaları için kritik bir referans niteliğindedir. Çalışma bulguları, egzotik türler yerine bölgeye uyumlu TAB türlerinin tercih edilmesinin bakım maliyetlerini düşürdüğünü, yerel yaban hayatını desteklediğini ve kültürel kimliği güçlendirdiğini göstermektedir. Bununla birlikte, tür seçimi sürecinde alerjenlik, toksisite veya invazivlik gibi biyolojik risklerin bilimsel yöntemlerle değerlendirilmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Ulusal ölçekte Türkiye, zengin TAB biyoçeşitliliği sayesinde uçucu yağ ve bitkisel ürün sektörlerinde önemli bir rekabet avantajına sahiptir. Üretim standartlarının iyileştirilmesi, izlenebilirlik sistemlerinin geliştirilmesi ve sözleşmeli üretim modellerinin desteklenmesi, sürdürülebilir kaynak yönetimi ile birlikte ekonomik değer zincirini güçlendirecektir. Genel olarak, TAB'ların peyzaj planlamasına entegrasyonu; sürdürülebilirlik ilkelerini, kültürel mirası ve ekolojik dayanıklılığı ortak bir potada birleştiren güçlü bir yaklaşım sunmaktadır. Gelecek araştırmaların, CBS tabanlı mekânsal modellemeler ve iklim uyum senaryoları kullanarak TAB odaklı peyzaj tasarımını daha da optimize etmesi önerilmektedir.

KAYNAKÇA

- Alkaç, S.A. (2013). Some economically important plants and their ethnobotanical characteristics in the Bigadiç district of the Alaçam Mountains (Balıkesir). Master's Thesis, Balıkesir University, Institute of Science, Balıkesir.
- Anonymous. (2019). <http://investinnigde.com/bir-bakista-nigde/> (Accessed date: 08.02.2020)
- Anonymous. (2019a). <https://cografyabilim.files.wordpress.com> (Accessed date: 15.01.2019)
- Bulut, G. (2016). Medicinal and wild food plants of Marmara Island (Balıkesir – Turkey). *Acta Societatis Botanicorum Poloniae*, 85 (2): 1-16; DOI: 10.5586/asbp.3501
- Bulut, G., Korkmaz, A., & Tuzlacı, E. (2017). The ethnobotanical notes from Nizip (Gaziantep-Turkey). *Istanbul Journal Pharm* 47 (2): 57-62.
- Davis, P.H. (1965-1985). The Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol. 1-9, *Edinburgh University Press*, Edinburgh.
- Davis, P.H., Mill, R.R., & Tan, K. (1988). The Flora of Turkey and the East Aegean Islands. Vol. 10, *Edinburgh University Press*, Edinburgh.
- Deniz and Selvi, 2021). Deniz, D., Selvi, S. (2021). Shrub and tree flora of Kazdağı National Park (Edremit/Balıkesir), Afyon Kocatepe University Journal of Science and Engineering, 21(5), 1005-1015

- Dönmez, Ş. (2019). Determination of volatile components of Citrus flowers and leaves growing in Hatay, Türkiye. *BioResources*, 19(2), 2935-2947. <https://doi.org/10.15376/biores.19.2.2935-2947>
- Dönmez, Ş. (2025). Uses of some medicinal and aromatic plants in the landscape architecture grown in the Lakes District. *International Journal of Advanced Research*, 13(8), 1–10. DOI: 10.21474/IJAR01/1182.
- Dorner, J. (2002). An introduction to using native plants in restoration project, Report for Plant Conservation Alliance Bureau of Land Management, US Department of Interior, U.S. Environmental Protection Agency, Resource document. https://www.fs.fed.us/wildflowers/Native_Plant_Materials/documents/intronatplant.pdf Accessed: 27 June 2020.
- Ebadi & Mohebi, 2024) (Ebadi, H., & Mohebi, Z. (2024). Assessment of challenges and strengths of sustainable architecture in the medicinal plant gardens. *International Journal of Architectural Engineering & Urban Planning*, 34(3). <https://doi.org/10.22068/ijaup.740>
- Food and Agriculture Organization of the United Nations. (2024).
- Fusco, V., Den Besten, H. M., Logrieco, A. F., Rodriguez, F. P., Skandamis, P. N., Stessl, B., & Teixeira, P. (2015). Food safety aspects on ethnic foods: toxicological and microbial risks. *Current Opinion in Food Science*, 6, 24–32.
- Güler, S. (2004). Ethnobotanical characteristics of some medicinal and aromatic plants naturally distributed around Erzurum. In *Eastern*

- Anatolia Forestry Research Institute, *Technically Report* No:5. Erzurum: Turkey.
- Kara, B., Dönmez, Ş., & Çakır, M., (2022). Use of Medicinal and Aromatic Plants in Healing Gardens The Case of Isparta. *Architectural Sciences and Ecology* (pp.296-313), Ankara: İksad Publishing House
- Karakuş, S. (2016). Flora of Malatya City, Graduate School of Natural and Applied Sciences, Department of Biology. Ph.D: İnönü University, Malatya, Turkey.
- Kayabaşı, N.P. (2011). An ethnobotanical study in Manyas and its villages. MS Thesis, Balıkesir University, Institute of Science, Balıkesir.
- Kayabaşı, N.P., Tümen, G., Polat, R. (2018). Wild edible plants and their traditional use in the human nutrition in Manyas (Turkey), *Indian Journal of Traditional Knowledge*, 17(2): 299-306.
- Kilic, O., & Bagci, E. (2013). An ethnobotanical survey of some medicinal plants in Keban (Elazığ-Turkey). *Journal of Medicinal Plant Research*, 7(23), 1675–1684.
- Mahato et al., 2025). Mahato, D., Mahto, H., & Kumari, S. (2025). Medicinal and aromatic plant cultivation and sustainable development. In N. Kumar (Eds.), *Industrial crops improvement: Sustainable landscape planning and natural resources management* (pp. 123-145). Springer, Cham. https://doi.org/10.1007/978-3-031-75937-6_8.
- markets. *FAO Publications*. <https://doi.org/10.4060/cd2971en>

- Martinez, M. B., Moreno-Borque, R., Sanchez-Lopez, P., & Gajate-Fernandez, P. (2016). Spice allergy: asthma in the food industry. *Journal of Allergy and Clinical Immunology*, 137(2).
- Nath, E.Ö. (2016). Ethnobotanical studies in Savastepe and Kepsut (Balıkesir) regions. PhD Thesis, Istanbul University Health Sciences Institute, Istanbul.
- National Wildlife Federation, Report, (n.d.), Resource document: <https://www.nwf.org/Our-Work/Wildlife-Conservation>, Accessed: 28 June 2020.
- Nemethy et al., 2023) Nemethy, S., Takacs, T., Szemethy, L., Lagerqvist, B., Barocsi, Z., Dinya, A., & Peterffy, I. (2023). Collection, cultivation and processing of medical plants, herbs and spices in the Balaton Ecomuseum – herbal medicine as intangible cultural heritage. *Ecocycles*, 6(1), 45-56. <https://doi.org/10.19040/ecocycles.v6i1.166>
- Özdemir, E., Kültür, Ş. (2016). Natural dye plants in Savaştepe (Balıkesir, Turkey), *Journal of Pharmacy of Istanbul University*, 46(2):89-95.
- Özdemir, E., Kültür, Ş. (2017). Wild edible plants of Savaştepe District (Balıkesir, Turkey), *Marmara Pharmaceutical Journal*, 21(3):578-578.
- Özden, Ö., et al. (2023). Medicinal and aromatic plants of Turkey. *Springer*. ISBN: 978-3-031-43041-8.
- Polat, 2020). Polat, R. (2020). Landscape evaluation possibilities of Balıkesir flora, *Turkish Journal of Nature and Science*, 9(2), 134-145.

- Polat, R. (2010). Agricultural biodiversity and ethnobotanical studies in the Havran and Burhaniye (Balıkesir) region. PhD Thesis, Balıkesir University, Institute of Science, Balıkesir.
- Polat, R., Satıl, F. (2011). An ethnobotanical survey of medicinal plants in Edremit Gulf (Balıkesir – Turkey), *Journal of Ethnopharmacology*, 139 (2012): 626–641.
- Sandal Erzurumlu, G. (2021). Use of medicinal plants in landscape architecture design. *Acta Biologica Turcica*, 34(3), 146-156.
- Shukla, S., Patra, D., Sinha, A., Saha, R., Tripathi, Y., Borah, N. K., & Shukla, S. K. (2025). Medicinal and aromatic plant cultivation, improvement and conservation for sustainable development. In N. Kumar (Ed.), *Industrial crops improvement: Sustainable landscape planning and natural resources management* (pp. 11-xx). *Springer*. https://doi.org/10.1007/978-3-031-75937-6_11.
- State of world plant production and medicinal–aromatic plant
- Tanaydın, G. (2021). Ethnobotanical characteristics of Bigadiç District (Balıkesir). Master's Thesis, Balıkesir University, Institute of Science, Balıkesir.
- Tanfer & Yener, 2024).Tanfer, M., & Yener, Ş. D. (2024). Use of medicinal and aromatic plants of Balıkesir province in landscape designs. In E. Ender Altay & Z. Pirselimoglu Batman (Eds.), *Scientific approaches in landscape architecture* (pp. 75-90). *Livre de Lyon*. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14031319>
- Tetik, F., Civelek, S.,&Cakilcioglu,U. (2013). Traditional uses of some medicinal plants in Malatya (Turkey). *Journal of Ethnopharmacology*, 146(1), 331–346.

- Tuna, A., Ay, B. H., & Karakuş, Ş. (2020). Integration of medicinal and aromatic plants in an urban landscape as a living heritage: An example in Malatya City (Turkey). *Environmental Monitoring and Assessment*, 192(548). <https://doi.org/10.1007/s10661-020-08498-6>).
- Uzun, A., & Uzun, S.P. (2014). Methods and principles to be used in ethnobotanical studies, KSU, Report of Faculty of Forestry, Kahramanmaraş Sütçü İmam University, Kahramanmaraş, Turkey. *Resource document*. http://om.ksu.edu.tr/depo/belgeler/Etnobotanik%20%C3%87al%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1%20-%202_1703231320492425.pdf. Accessed:15 December 2019.
- World Health Organization. (2023). WHO global report on traditional and herbal medicine. *World Health Organization Press*.

BÖLÜM 4:

TÜRK BAHÇELERİNDE BİTKİSEL TASARIMIN TARİHSEL KATMANLAŞMASI: SELÇUKLU’DAN GÜNÜMÜZE TASARIM İLKELERİNİN EVRİMİ

Dr. Merve Birhan YILMAZ

Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı

Bölümü, Adana, Türkiye,

*merve94yilmaz@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-5166-0963

1.GİRİŞ

Türk bahçe kültürü, Selçuklu’dan Osmanlı’ya ve modernleşme/Cumhuriyet dönemlerine uzanan süreçte farklı coğrafi koşullar, siyasal örgütlenmeler, inanç sistemleri ve estetik yaklaşımların kesişiminde şekillenmiş çok katmanlı bir peyzaj geleneğidir (Redford, 2000; Ergun ve İskender, 2003; Kaştaş Uzun ve Şenol, 2020). Bu gelenek, yalnızca mimari ve bitkisel öğelerin bir araya gelişi olarak değil; toplumsal yaşam pratiklerini, üretim biçimlerini, iklimsel uyarlamaları ve bahçe mekânı üzerinden kurulan sembolik/duyusal anlam alanlarını birlikte taşıyan bir kültürel peyzaj sistemi olarak ele alınmalıdır. Tarihsel bahçelerin hem sanatsal bir kompozisyon hem de tarihsel bir belge niteliği taşıdığı yönündeki yaklaşım, uluslararası koruma literatüründe tarihsel bahçeyi bir “anıt” olarak ele alan temel çerçeveye de örtüşmektedir (International Council on MonumentsandSites [ICOMOS] ve International Federation of LandscapeArchitects [IFLA], 1981).

Bu çok katmanlı yapıyı çözümlemede, peyzajı üst üste yazılan, silinen ve yeniden kurulan bir metin olarak yorumlayan palimpsest yaklaşımı güçlü bir kuramsal zemin sunmaktadır (Corboz, 1983). Bu yaklaşım, bahçe mekânlarının zaman içinde biriken izler ve müdahaleler aracılığıyla çoğul bir anlatı ürettiğini vurgulamaktadır. Bu bağlamda Türk bahçeleri, tekil bir dönem estetiğine indirgenemeyecek ölçüde tarihsel katmanların birlikte okunabildiği tarihsel bir peyzaj metni olarak değerlendirilebilir (Redford, 2000; Ergun ve İskender, 2003; Seçkin, 2003). Bu peyzaj metninin ayırt edici bileşenlerinden biri ise, dönemlerin değişen toplumsal ve kültürel öncelikleriyle birlikte evrilen bitkisel tasarım repertuarı, kompozisyon mantığı ve işlev–sembol ilişkileridir (Aksoy, 2011).

Selçuklu dönemine ilişkin bahçe araştırmalarının görece sınırlı kalması, yazılı ve görsel verilerin kısıtlılığı ile ilişkilendirilmekte; bu nedenle literatürdeki ağırlığın Osmanlı bahçeciliği üzerine yoğunlaştığı belirtilmektedir (Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Bununla birlikte mevcut bulgular, özellikle saray ve avlu bağlamında su, gölge ve üretken bitkisel kullanımların erken dönemden itibaren belirgin tasarım bileşenleri olarak ortaya çıktığına işaret etmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1975). Bu erken dönem örüntülerinin önemi, yalnızca mekânsal süreklilik üretmelerinde değil; farklı ölçeklerde yeniden yorumlanabilecek bir bitkisel tasarım hafızasının başlangıç izlerini temsil etmelerinde aranmalıdır.

Osmanlı döneminde bahçe kültürü hem biçimsel hem kavramsal açıdan olgunlaşmış; Doğu bahçe anlayışının “yaşanabilir mekân” vurgusu ile gündelik hayatın üretken ve sosyal ihtiyaçlarını

birlikte ele alan özgün bir tasarım dili gelişmiştir (Kırca ve Çınar, 2010; Şenel, 2016). Bu dönemde bitkisel tasarım; gölge kurgusu, suyla bütünleşen serinlik alanları, meyve–sebze birimleri ve temsili bahçe imgesi arasında kurulan çok işlevli bir bileşim olarak değerlendirilmelidir. 18. yüzyıla dek korunan yerel bahçe karakterinin, 19.yüzyılda Batılılaşma etkileriyle tür tercihleri ve kompozisyon düzeni düzeyinde belirgin dönüşümler yaşadığı; ancak bu dönüşümün geleneksel tasarım omurgasına eklemlenen yeni aksiyal kurgular ve süsleme anlayışlarıyla hibritleşen bir bahçe morfolojisine işaret ettiği literatürde vurgulanmaktadır (Seçkin, 2003; Aksoy, 2011). Farklı dönemlerde yaratılan birçok fiziksel mekan, toplumun kültürünün bir parçasıdır (Özkan Önür; Yerli, 2025). Kültürel peyzaj perspektifi, bu tarihsel evrimi yalnızca estetik bir değişim olarak değil, aynı zamanda toplumsal ve yönetsel pratiklerin bahçe mekânına yansımaları olarak okumayı mümkün kılmaktadır (Lian vd., 2024). Nitekim saray ve kasır bahçelerinin günümüzde kent parkı işlevine evrilmesi, özgün tasarım bileşenlerinin kaybı veya dönüşümü üzerinden yeni koruma sorunları üretmektedir (Uğuryol, 2020). Bu durum, tarihsel katmanlaşmanın çağdaş bağlamda yalnız anlatısal bir miras değil; yönetim, koruma ve yeniden işlevlendirme eksenlerinde ele alınması gereken dinamik bir süreç olduğunu göstermektedir.

Dahası, tarihsel bahçelerde bitkisel mirasın zaman içindeki değişimini izlemeye odaklanan yakın dönem çalışmalar, bitkisel tasarımın korunması ve yenilenmesi için çok zamanlı kanıt üretimi ihtiyacını açık biçimde vurgulamaktadır (Carrari vd., 2022; Wu vd., 2024). Tarihsel bahçeleri peyzaj bağlamı içinde ele alan güncel

sentezler de bahçeyi yalnız belirli bir zaman kesitinin tasarım nesnesi olarak değil; evrimsel süreklilikler ve kalıcı yapısal değerler üzerinden değerlendiren yaklaşımın güçlendiğini düşündürmektedir (Lian vd., 2024). Bu okuma, bitkisel tasarımın çizgi, form, tekstür ve renk gibi görsel bileşenleri ile bunlar arasındaki kompozisyon ilişkilerini de dikkate alan bir değerlendirme dili gerektirmektedir. Bu kuramsal ve yöntemsel yönelimler, Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın tarihsel katmanlarının tür repertuarı, kompozisyon stratejileri ve işlev–sembol ilişkileri üzerinden bütüncül biçimde ele alınmasının önemini artırmaktadır.

Bu çalışmanın amacı, Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın Selçuklu’dan günümüze uzanan tarihsel katmanlarını kültürel peyzaj ve palimpsest kavramsallaştırmaları çerçevesinde derleyici ve yorumlayıcı bir yaklaşımla ele almak; dönemler arası süreklilik ve kırılmaları bitkisel tasarım ilkeleri, repertuar değişimleri ve kompozisyon mantıkları odağında tartışmaktır. Bu doğrultuda çalışma, mevcut literatürün sunduğu bulguları bir araya getirerek Türk bahçelerinde bitkisel tasarım hafızasının tarihsel seyrine ilişkin bütüncül bir değerlendirme çerçevesi sunmayı hedeflemektedir. Bu nedenle çalışma, aşağıda özetlenen kültürel peyzaj ve palimpsest çerçevelerini birlikte kullanarak bitkisel tasarım sürekliliklerini dönemler arası bir okuma hattında ele almaktadır.

2. KURAMSAL ÇERÇEVE: KÜLTÜREL PEYZAJ VE PALIMPSEST BAĞLAMINDA TÜRK BAHÇELERİ

Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın tarihsel katmanlaşmasını açıklamak, yalnızca dönemlere ait stil özelliklerini sıralayan bir yaklaşımın ötesinde; bahçe mekânının toplumsal pratikler, iklimsel uyarlamalar, üretim kültürü ve temsil rejimleriyle birlikte şekillenen çok katmanlı doğasını dikkate alan bir okuma gerektirir (Lian vd., 2024). Bu nedenle bu çalışma, Türk bahçelerini kültürel peyzaj yaklaşımı içinde tarihsel süreklilik ve dönüşümün birlikte izlenebildiği bir miras alanı olarak ele almakta; palimpsest yaklaşımını ise bitkisel tasarım hafızasının zaman içinde nasıl “yeniden yazıldığına” odaklanan analitik bir araç olarak kullanmaktadır (Corboz, 1983). Böylece bahçe, durağan bir biçim deposu değil; yaşayan, döneme göre uyarlanan ve katmanlanan bir kültürel peyzaj metni olarak konumlandırılmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981).

2.1. Kültürel Peyzajın Tarihsel Bahçe Okumalarındaki Yeri

Kültürel peyzaj yaklaşımı, tarihsel bahçeleri yalnızca estetik kompozisyonlar ya da mimari çevreler olarak değil; toplumsal yaşamın, üretim ilişkilerinin, inanç sistemlerinin ve çevresel uyarlamaların mekânda somutlaştığı tarihsel pratik alanları olarak okumaya imkân tanır (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization [UNESCO], 1992). Bu bakış, bahçeyi belirli bir dönemin biçimsel diliyle sınırlandırmak yerine, zaman içinde değişen aktörlerin, kullanım rejimlerinin ve çevresel koşulların birlikte ürettiği çok katmanlı bir miras alanı olarak konumlandırır. Dolayısıyla tarihsel bahçe, tek bir “tasarım anı”nın

ürünü olmaktan çok, ardışık dönemlerin müdahaleleriyle biçimlenen ve yaşayan bileşeni nedeniyle sürekli güncellenen dinamik bir kültürel peyzaj birimi olarak değerlendirilebilir (ICOMOS-IFLA, 1981).

Bu perspektif, Türk bahçeleri söz konusu olduğunda özellikle işlevseldir; zira saray ve kasır bahçelerinin temsili ve törensel işlevleri ile şekillenen düzen mantıkları ile konut bahçeleri, bostanlar ve mesire kültürü üzerinden gelişen gündelik/üretken bahçe pratikleri aynı tarihsel evren içinde bir arada var olabilmıştır (Evyapan Aslanoğlu, 1975; Bülbül, 2024). Bu geniş spektrum, Türk bahçesinin yalnızca seçkin örnekler üzerinden okunamayacağını; farklı ölçeklerde, farklı toplumsal kullanım biçimlerinde ve farklı çevresel bağlamlarda çeşitlenen bir kültürel peyzaj mantığına dayandığını düşündürmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1975; Ruggles, 2008).

Bitkisel tasarım, yalnız görsel düzenleme veya süsleme işleviyle sınırlı değildir (ICOMOS-IFLA, 1981). Gölgeleme yoluyla mikroklima üretimi, suyla bütünleşen serinlik alanları, meyve-sebze birlikteliği, mevsimsel ritimler ve koku/reng/doku üzerinden kurulan duysal atmosfer, bitkinin bahçe mekânındaki çok işlevli rolünü görünür kılmaktadır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Evyapan Aslanoğlu, 1975). Tarihî bahçeye yönelik koruma yaklaşımının “yaşayan anıt” vurgusu da bitkisel bileşenin bahçe kimliğinin kurucu ve zamana bağlı biçimde yenilenebilir bir ögesi olduğunu desteklemektedir (ICOMOS-IFLA, 1981). Bu nedenle kültürel peyzaj okuması, Türk bahçelerinde bitkisel repertuarın dönemsel değişimlerini yalnız “tür listeleri” üzerinden değil; toplumsal kullanım, çevresel uyarlama ve mekânsal kompozisyon mantıklarıyla birlikte değerlendirmeyi mümkün kılan

açıklayıcı bir çerçeve sunmaktadır (UNESCO, 1992; ICOMOS-IFLA, 1981).

2.2. Palimpsest Yaklaşımının Bitkisel Tasarım Hafızasına Uygulanabilirliği

Palimpsest yaklaşımı, peyzajı tek bir tarihsel kesitte oluşmuş sabit bir ürün olarak değil; farklı dönemlerin izlerinin üst üste biriktiği, kimi katmanların silikleşse de bütünüyle kaybolmadığı dinamik bir “yeniden yazım” alanı olarak ele almaktadır (Corboz, 1983). Bu çerçeve, tarihî bahçelerin yalnızca belirli bir dönemin biçimsel vitrini değil, uzun vadeli süreklilikleri ve dönemsel yeniden yorumları birlikte taşıyan yaşayan miras alanları olarak okunması gerektiğini destekler (ICOMOS-IFLA, 1981). Bu nedenle tarihî bahçede kimlik ve özgünlük tartışmaları, tek bir “ideal dönem”i mutlaklaştıran okumalar yerine, ardışık katmanların birlikte değerlendirilmesini gerektiren süreç odaklı bir yaklaşım içinde ele alınmalıdır (ICOMOS-IFLA, 1981).

Bitkisel katman, palimpsest yaklaşımının merkezinde yer alır, tarihî bahçenin palimpsest doğasının ana taşıyıcısıdır; çünkü tarihî bahçeyi diğer miras türlerinden ayıran özgün nitelik, bitkisel bileşenin yaşayan, büyüyen, yaşlanan ve yönetim kararlarıyla sürekli biçimlenen bir yapı göstermesidir (ICOMOS-IFLA, 1981). Nitekim güncel literatür, tarihî bahçelerde bitkisel mirasın korunması ve yenilenmesi için çok zamanlı kanıt üretimi, disiplinler arası değerlendirme ve adaptif yönetim gereksinimini vurgulamaktadır (Carrari vd., 2022). Bu yönelim, bitkisel tasarım hafızasının yalnız “tür varlığı” üzerinden değil; türlerin mekânsal rolleri, kompozisyon

stratejileri, su–gölge kurgusu ve kullanım rejimleriyle birlikte izlenmesini gerekli kılmaktadır (Carrari vd., 2022).

Palimpsest düşüncesi, ayrıca bitkisel hafızanın dönemler arası izlenebilirliğini güçlendiren yöntemsel yaklaşımlarla da uyumludur. Çok zamanlı görsel/arşiv verileri ve mekânsal okumaları bir araya getiren güncel çalışmalar, tarihî bahçelerde algısal değerlerin ve bitkisel/mekânsal düzenin ardışık evreler boyunca okunabilirliğini artırarak palimpsestyaklaşımını somut verilerle destekleyen bir zemin sağlamaktadır (Cazzani vd., 2022). Böylece tarihî bahçe, yalnız biçimsel dönüşümlerin değil, bitkisel kompozisyon mantığının da zaman içinde yeniden kurulduğu canlı bir kültürel peyzaj metni olarak değerlendirilebilir (Cazzani vd., 2022).

Türk bahçeleri bağlamında palimpsestyaklaşımı, Selçuklu'dan Osmanlı'ya ve modernleşme/Cumhuriyet dönemlerine uzanan süreçte su, gölge ve üretkenlik eksenlerinde beliren tasarım omurgalarının hangi bağlamlarda korunduğunu ve hangi eşiklerde yeniden yorumlandığını tartışmak için açıklayıcı bir kuramsal anahtar sunmaktadır (Corboz, 1983). Tarihî bahçeyi tek bir zaman kesitine sabitleyen yaklaşımlar yerine, alanın evrimini ve kalıcı yapısal değerlerini merkeze alan güncel bahçe–peyzaj okumaları da bu çok katmanlı yorum hattını güçlendirmektedir (Lian vd., 2024). Dolayısıyla palimpsest yaklaşımı, Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın tarihsel katmanlarını tür repertuarı, kompozisyon stratejileri ve işlev–sembol ilişkileri üzerinden birlikte okumayı mümkün kılan tamamlayıcı bir değerlendirme çerçevesi olarak konumlandırılabilir (Corboz, 1983; Cazzani vd., 2022; Lian vd., 2024).

2.3. Tarihî Bahçeyi “Yaşayan Anıt” Olarak Okumak: Bitkisel Tasarım ve Koruma Etiği

Tarihî bahçeler, somut mekânsal kurgularla birlikte yaşayan bir bitkisel bileşen taşıdıkları için diğer kültürel miras türlerinden ayrılan özgün bir korunma ve yorumlama mantığına sahiptir. Bu bağlamda “yaşayan anıt” yaklaşımı, bahçeyi tek bir dönem estetiğine sabitleyen durağan koruma anlayışları yerine, süreklilik ve kontrollü yenilenme ilkeleri üzerinden tanımlanan dinamik bir miras varlığı olarak ele almayı gerektirir (ICOMOS-IFLA, 1981). Bitkisel bileşenin mevsimsellik, yaşlanma, yenilenme ve bakım rejimleriyle sürekli değişen doğası, tarihî bahçenin kimliğini yalnız “orijinal tür listesi” üzerinden değil; çevresel işlev, mekânsal rol ve kompozisyon mantığı üzerinden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981; Carrari vd., 2022; Wu vd., 2024).

Bu yaklaşım, Türk bahçeleri açısından özellikle açıklayıcıdır; çünkü Selçuklu’dan Osmanlı’ya uzanan süreklilik hattında bitkisel tasarımın yalnız estetik temsil alanı olarak değil, su–gölge–üretkenlik dengesini kuran çok işlevli bir yaşantı örgüsü olarak geliştiği literatürde sıkça işaret edilmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1975; Ruggles, 2008; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Dolayısıyla tarihî bahçeyi “yaşayan anıt” olarak okumak, erken dönemlerde kanıt yoğunluğunun sınırlı olduğu bağlamlarda tür düzeyinde kesin envanter iddiaları yerine, tasarım ilkeleri ve işlevsel örüntüler üzerinden temkinli bir sentez dili kurmayı da desteklemektedir

(ICOMOS-IFLA, 1981; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016; Carrari vd., 2022).

“Yaşayan anıt” vurgusu, palimpsest yaklaşımıyla da kavramsal bir uyum içindedir; çünkü bahçe mekânı farklı dönemlerin müdahaleleriyle yeniden yazılan bir peyzaj metni olarak düşünüldüğünde, bitkisel katman hem sürekliliğin taşıyıcısı hem de dönüşümün görünür yüzü olarak önem kazanır (Corboz, 1983; Carrari vd., 2022; Cazzani vd., 2022). Bu nedenle özgünlük ve kimlik tartışmalarını tek bir “ideal tarihsel an”a sabitlemek yerine, bahçenin ardışık katmanlarının birlikte okunabildiği süreç odaklı bir koruma ve yönetim çerçevesi içinde değerlendirmek daha tutarlı görünmektedir (ICOMOS-IFLA, 1981; Corboz, 1983; Lian vd., 2024). Böylece kültürel peyzaj ve palimpsest çerçeveleri, “yaşayan anıt” yaklaşımıyla tamamlanarak Türk bahçelerinde bitkisel tasarım hafızasının tür repertuarı, kompozisyon stratejileri ve işlev–sembol ilişkileri üzerinden daha bütüncül biçimde izlenebilmesine imkân veren kuramsal bir üçlü oluşturur (ICOMOS-IFLA, 1981; Corboz, 1983; Carrari vd., 2022; Lian vd., 2024).

2.4. Kavramsal Kapsam, Sınırlar ve Terimlerin Analitik Kullanımı

Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın tarihsel katmanlaşmasını açıklarken “kültürel peyzaj”, “palimpsest” ve “tarihî bahçe” çerçeveleri bir arada ve tamamlayıcı bir okuma zemini olarak kullanılmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981; Corboz, 1983). Kültürel peyzaj yaklaşımı, bahçeyi yalnızca estetik bir kompozisyon olarak değil; toplumsal yaşam, üretim pratikleri, inançlar ve çevresel

uyarlamaların birlikte şekillendirdiği tarihsel bir pratik alanı olarak değerlendirmeye imkân tanımaktadır (UNESCO, 1992). Bu nedenle Türk bahçeleri, saray/kasır bahçeleri ile konut bahçeleri, bostanlar ve mesire kültürü arasında uzanan geniş bir ölçek ve işlev spektrumu içinde ele alınmıştır (Evyapan Aslanoğlu, 1975).

Türk bahçelerindeki bitkisel tasarımın dönemler boyunca bütünüyle silinmeyen, ancak her evrede yeniden yorumlanabilen bir tasarım belleği ürettiği varsayımı, palimpsest yaklaşımının temel hareket noktasını oluşturmaktadır (Corboz, 1983). Bu sebeple “bitkisel tasarım hafızası” terimi, yalnızca türlerin tarihsel varlığına değil; türlerin mekânsal rolüne, kompozisyon stratejilerine, su–gölge kurgusu içindeki işlevlerine ve kültürel anlam katmanlarına odaklanan analitik bir ara kavram olarak kullanılmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981; Ruggles, 2008). Böylece bahçe tarihini tekil “stil dizileri” üzerinden açıklamak yerine, süreklilik ve dönüşüm hatlarını bitkisel kompozisyon mantıkları üzerinden izlemeyi hedefleyen yorumlayıcı bir çerçeve önerilmektedir (Necipoğlu, 1997; Ruggles, 2008).

Terminoloji düzeyinde, metin boyunca “tarihî bahçe”, “Türk bahçe geleneği” ve “bitkisel tasarım hafızası” ifadeleri analitik açıklık sağlamak üzere ayrıştırılarak kullanılmıştır. “Tarihî bahçe” terimi, belirli bir yer ve dönemle ilişkilendirilebilen, plan/kurgu ve bitkisel kararları tarihsel değer taşıyan somut bahçe alanlarını ifade etmektedir (ICOMOS-IFLA, 1981). “Türk bahçe geleneği” ise tek tek örneklerden bağımsız olarak, Selçuklu’dan Osmanlı’ya ve modernleşme/Cumhuriyet dönemlerine uzanan daha geniş tasarım omurgalarını ve kültürel pratik sürekliliklerini kapsayacak biçimde

kullanılan üst bir çerçeveye işaret etmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000; Kaştaş Uzun ve Şenol, 2020).“Bitkisel tasarım hafızası” ise, bu tarihsel süreçte türlerin yalnız varlığını değil; mekânsal rollerini, kompozisyon stratejilerini ve su-gölge-üretkenlik kurgusu içindeki işlevsel ve simgesel sürekliliklerini izlemeye yönelikanalitik bir ara kavram olarak kullanılmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981; Ruggles, 2008). Bu ayrım, dönemsel okumaların ölçeğini netleştirmeyi ve bitkisel tasarımın farklı bağlamlarda değişen rolünü daha tutarlı tartışmayı kolaylaştırmayı hedeflemektedir(Evyapan Aslanoğlu, 1972).

Son olarak, tür düzeyinde kesin ve kapsayıcı envanter iddialarından özellikle kaçınılmış; Selçuklu dönemine ilişkin sınırlı veriler başta olmak üzere, kimi evrelerde kanıt yoğunluğunun değişebileceği kabul edilmiştir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenoğlu ve Ortaçşme, 2016). Bu nedenle bölüm, tür listeleri kadar kompozisyon ilkeleri, su-gölge-üretkenlik ilişkisi, topoğrafya ile uyum ve duysal atmosfer üretimi gibi daha geniş tasarım ölçütleri üzerinden ilerleyen temkinli bir sentez hattı izlemektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1975; ICOMOS-IFLA, 1981; Necipoğlu, 1997; Ruggles, 2008).

2.5. Bitkisel Tasarımın Görsel Dili: Tasarım Öğeleri ve Kompozisyon İlkeleri

Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın tarihsel katmanlaşmasını çözümleyebilmek için, öncelikle bitkilerin mekân içinde ürettiği görsel dilin ana bileşenlerini tanımlamak gerekir. Bu çalışma, söz konusu dili peyzaj mimarlığı literatüründe yer alan tasarım öğeleri (çizgi, form, tekstür, renk) ile bu öğelerin bir araya gelişini düzenleyen

temel kompozisyon ilkeleri üzerinden ele almaktadır (Booth, 1983; Robinson, 2004; Gemici, 2023). Böylece bitkisel tasarım, yalnızca belli türlerin varlığına indirgenmeden, Selçuklu’dan Cumhuriyet’e uzanan süreçte değişen bahçe örnekleri arasında mekânsal örgütlenme ve duysal atmosfer düzeyinde de karşılaştırmalı olarak okunabilmektedir.

Çizgi, form, tekstür ve renk, bitkisel tasarımın mekân içinde ilk bakışta algılanan görsel öğelerini oluşturur. Ağaç sıraları, çitler, yol kenarındaki bordür plantasyonları veya su öğelerinin sınırları çizgisel vurguları tanımlar; bu çizgilerin düz, aksiyal ya da eğrisel oluşu sahnenin resmiyet, akışkanlık veya doğallık derecesini belirler. Bitkilerin üç boyutlu gövdeleşme biçimini ifade eden form, piramidal, sütunlu ya da yayılan silüetleriyle bahçe mekânının hacimsel iskeletini kurar; özellikle su öğeleri ve yapısal elemanlarla kurduğu ilişki, kompozisyonun “resmî” ya da “doğalcı” karakterini güçlendirir. Tekstür, yaprak büyüklüğü ve sürgün yoğunluğu gibi özelliklerle tanımlanan yüzey niteliği üzerinden kütlelerin baskın veya geri planda kalmasını sağlar; renk ise mevsimsel döngüler boyunca değişen ton, doygunluk ve sıcak-soğuk ilişkileriyle sahnenin atmosferini belirler (Robinson, 2004; Gemici, 2023).

Bu öğeler tek başına anlamlı bir kompozisyon üretmek için yeterli değildir; mekân içinde nasıl bir araya geldiklerini açıklayan görsel ilkeler de belirleyicidir. Birlik, kompozisyondaki öğelerin aynı bütünün parçası olarak algılanmasını sağlayan uyum durumunu, çeşitlilik ise bu bütünlüğü bozmadan tekdüzeliği kıran kontrollü farklılaşmayı ifade etmektedir. Tekrar ve ritim, benzer öğelerin belirli

aralıklarla yinelenmesi yoluyla gözün sahne içinde izlediği yolu ve kullanıcı deneyiminin akışını düzenler. Denge, bitki kütleleri, boşluklar ve yapısal elemanlar arasındaki görsel ağırlık dağılımını; hiyerarşi ve vurgu ise arka plan kitleleriyle odak noktalarını ayırt etmeyi mümkün kılar. Ölçek ve oran, bitki boyutlarının insan ölçüsü, yapı kütleleri ve açık alan büyüklükleriyle uyumunu tanımlarken; çizgi, form, tekstür ve rengin birlikte ürettiği yoğunluk ve hareket algısı “görsel enerji”yi oluşturur. Kontrast, açık–koyu, ince–kaba veya yatay–dikey gibi karşıtlıklar üzerinden odak noktalarını güçlendirir; ancak tekrar ve birlik ile dengelenmediğinde kompozisyonu parçalı ve yorucu kılabilir (Robinson, 2004; Yılmaz vd., 2016; Gemici, 2023).

Burada sunulan çerçeve, bir tasarım kılavuzu olarak değil; tarihsel bahçe örneklerinde bitkisel bileşeni “çizgi–form–tekstür–renk” ile “birlik–ritim–denge–ölçek” ilişkileri üzerinden yeniden okuyabilmek için ortak bir kavramsal sözlük olarak önerilmektedir. Bitkisel tasarımın görsel diline ilişkin bu çerçeve, çalışmanın tarihsel analizlerinde yorumlayıcı bir araç takımı işlevi görmektedir; farklı dönem Türk bahçelerinde çizgi örgütlenmesi, form tercihleri, tekstür dağılımları ve renk senaryolarının, birlik–çeşitlilik dengesi, denge–hiyerarşi kurulumu, ölçek ve vurgu kararlarıyla birlikte karşılaştırılmasına olanak tanımaktadır. Böylece tür repertuarındaki değişimlerin ötesine geçilerek, Selçuklu, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemlerinde bahçe mekânının nasıl “görsel olarak kurulduğu” ve bu kurguya hangi toplumsal, simgesel ve ekolojik önceliklerin yön verdiği daha net biçimde tartışılabilmekte; burada tanımlanan görsel

dil,Türk bahçelerinin tarihsel katmanlaşmasının okunmasında başvuru olan ortak analitik bir zemin olarak işlev görmektedir.

3. DERLEME YAKLAŞIMI VE YORUMLAYICI OKUMA ÇERÇEVESİ

Çalışma, Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın Selçuklu'dan günümüze uzanan tarihsel katmanlaşmasını değerlendiren kuramsal-tarihsel bir anlatı derleme olarak kurgulanmıştır. Çalışmanın kaynak tabanı; peyzaj mimarlığı, mimarlık tarihi, sanat tarihi ve kültürel peyzaj literatürünün yanı sıra tarihsel metinler, seyahatnameler ve arşiv/görsel kayıtların birlikte okunmasına dayanmaktadır. Literatür taramasında, erişilebilir veri tabanları kullanılmıştır. Bu süreçte, dönemler arası süreklilik ve dönüşüm izlerini tartışmaya elverişli çalışmaların öncelikli olarak dikkate alınması gözetilmiştir.

Çalışmaya, Türk bahçesini yalnızca biçimsel üslup değişimleri üzerinden değil; su-gölge-üretkenlik ilişkisi, tür repertuarı, kompozisyon stratejileri ve işlev-sembol bağları gibi bitkisel tasarımın çok boyutlu bileşenleriyle ele alan yayınlar dahil edilmiştir. Buna karşılık, doğrudan Türk bahçeleriyle ilişkisi açık biçimde kurulamayan, çoğunlukla ikincil aktarım düzeyinde kalan ya da bitkisel tasarım boyutu sınırlı biçimde tartışılan çalışmalara daha sınırlı ölçüde kullanılmıştır. Bu seçicilik, bölümün tarihsel-sentez yönelimiyle uyumlu, yorumlayıcı bir kaynak kullanımını desteklemeyi amaçlamaktadır.

Bu yaklaşım, çalışmanın beklenen şeffaf kapsam ve kaynak mantığını koruyarak Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın tarihsel süreklilik ve kırılma izlerini daha tutarlı bir ekseninde tartışmaya imkân

veren bir zemin oluşturmaya hedeflemektedir. Bununla birlikte özellikle erken dönemlere ilişkin verilerin parçalı doğası ve tarihî bahçelerin yaşayan karakteri dikkate alınarak, tür düzeyinde kesin ve kapsayıcı envanter iddiaları yerine literatürün işaret ettiği eğilimler, işlevsel örüntüler ve kompozisyon ilkeleri üzerinden temkinli bir sentez dili benimsenmiştir.

Bu nedenle burada kullanılan yorumlayıcı okuma çerçevesi, sistematik bir tarama protokolü ya da nicel karşılaştırma iddiası taşımaksızın, farklı dönemlerde izlenebilen bitkisel tasarım odaklarını düzenlemek ve karşılaştırmalı yorumlamayı görünür kılmak amacıyla tercih edilen açıklayıcı bir okuma hattı olarak konumlandırılmıştır. Bu okuma hattı, kanıt yoğunluğunun sınırlı olduğu Selçuklu evresinde özellikle işlev ve mekânsal örüntüleri önceleyen temkinli bir anlatı dilini gerektirmektedir.

4. SELÇUKLU DÖNEMİNDE BITKİSEL TASARIM MANTIĞI VE MEKÂNSAL ÖRÜNTÜLER

4.1. Saray ve Avlu Bağlamında Su–Gölge–Üretkenlik Üçlüsü

Selçuklu dönemine ilişkin bahçe verileri parçalı ve çoğu zaman dolaylı olsa da, mevcut mimari okumalar ve erken dönem avlu pratiklerine ilişkin değerlendirmeler, su–gölge–üretkenlik ekseninde şekillenen bir mekânsal mantığın izlenebildiğini düşündürmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Bu üçlü, bahçeyi yalnızca estetik bir düzenleme alanı olmaktan çıkarıp iklimsel uyarlama, gündelik yaşam pratikleri ve temsil/itibar rejimleri arasında kurulan çok işlevli bir ara yüz olarak konumlandırmaya imkân veren

açıklayıcı bir yorum hattı sunmaktadır(Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenel, 2016).Tarihî bahçeyi “yaşayan anıt” olarak ele alan koruma yaklaşımı, bitkisel bileşenin zaman içinde yenilenen doğasına dikkat çekerek, Selçuklu bağlamında tür düzeyinde kesinlik iddiası yerine işlev ve kompozisyon mantıkları üzerinden ilerleyen temkinli okumanın daha uygun olabileceğini desteklemektedir(ICOMOS-IFLA, 1981; Carrari vd., 2022).

Saray ve avlu ölçeğinde su ögesi, Selçuklu bahçelerinde hem mekân kurucu bir çekirdek hem de duyusal/iklimsel bir düzenleyici olarak düşünülebilir; ancak bu yorumun dayanağı çoğunlukla dolaylı kanıtlara dayandığından, tekil ve sabit bir tipoloji tanımı yerine ilke düzeyinde değerlendirilmesi daha isabetlidir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016).Avlu merkezindeki havuz ve sınırlı su yüzeyleri, serinlik, yansıma ve mekânsal ritim üretimi üzerinden kullanım konforunu artıran bir mikroklima oluşturmuş olmalıdır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008). Bu su çekirdeğinin çevresinde kurgulanan gölge odaklı bitkisel yerleşimler ise yaz koşullarında avlunun gündelik yaşama daha uzun süre eşlik etmesini sağlayan çevresel bir strateji olarak yorumlanabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016).

Üretkenlik eksenini, Selçuklu bahçe mantığını yalnız temsili bir estetik düzlemde değil, gündelik yaşamın sürekliliğini destekleyen yarı-üretken peyzaj pratikleri bağlamında okumayı gerektirir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000). Avlu dışına taşan bahçe parçalarında bostan ve meyve bahçesi karakterinin sürdürülmüş olabileceğine ilişkin yorumlar, Orta Asya kökenli üretim geleneği ile

Anadolu'nun yerel tarımsal kültürünün birleştiği hibrit bir zemine işaret etmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1975; Redford, 2000). Bu noktada Selçuklu'ya ilişkin tür repertuarı verisinin sınırlılığı nedeniyle tekil tür listeleri önermekten ziyade, gölge sağlayan büyük ağaçlar ile meyve odaklı kullanımın bir aradalığını ima eden işlevsel örüntüler üzerinden ilerlemek daha güvenilir görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016).

Dolayısıyla Selçuklu bahçesini tekil bir “formel model” olarak sabitlemek yerine, avlu-yapı ilişkisi içinde suyla desteklenen gölge kurgusu ve üretken kullanım izleri üzerinden okunan, bağlama göre değişebilen bir yaşantı sahnesi olarak değerlendirmek daha uygun görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Bu ilke düzeyindeki okuma, Selçuklu katmanında tür repertuarını kesinleştirmekten çok, repertuarın hangi işlevsel ihtiyaçlara yanıt verecek şekilde şekillenmiş olabileceğini tartışmayı anlamlı kılar. Bu ilke düzeyindeki okuma, erken dönem tür repertuarına ilişkin belirsizliklerin, estetik listeler yerine işlev ve mekânsal rol ekseninde daha tutarlı bir çerçeveye yerleştirilmesini mümkün kılar (ICOMOS-IFLA, 1981; Carrari vd., 2022).

4.2. Erken Dönem Tür Repertuarına İlişkin Sınırlı Bulguların Değerlendirilmesi

Selçuklu döneminde bahçelere dair yazılı ve görsel kanıtların sınırlı oluşu, erken dönem tür repertuarını kesin ve kapsamlı listelerle tanımlamayı güçleştirmektedir; bu nedenle tür düzeyinde mutlak ifadelerden kaçınmak, kanıtın izin verdiği ölçüde eğilim ve işlev üzerinden ilerlemek daha uygun görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu,

1972; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Erken dönem Türk bahçeciliğine ilişkin mevcut değerlendirmeler, özellikle saray ve avlu bağlamında gölge üretimi, su ile birlikte serinlik kurgusu ve gündelik yaşama eşlik eden üretken kullanımın tür seçiminde belirleyici olabilecek temel ihtiyaç setlerine işaret ettiğini düşündürmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000). Bu doğrultuda, Selçuklu döneminde tür repertuarının, biçimsel bir “süs listesi”nden çok iklimsel gereklilikler ve yaşam pratikleriyle uyumlu çok işlevli bir bileşimin parçaları olarak okunması daha temkinli bir yorum hattı sunar (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981).

Literatürün dolaylı ipuçları, Selçuklu bahçelerinde gölge sağlayan büyük ağaçların avlu kullanımını destekleyen strüktürel bir rol üstlenmiş olabileceğini; meyve türleri ile bağ-bostan karakterinin ise estetik ile üretimin bir arada olmasını mümkün kılan bir mekânsal kültür zemini oluşturduğunu düşündürmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000). Bu olasılık, Orta Asya kökenli üretim pratiklerinin Anadolu’nun yerel tarımsal ve yerleşik yaşam kültürüyle kesiştiği bağlamlarda, tür seçiminin hem gölgeleme performansı hem de gıda/ekonomik değer üzerinden rasyonelleşmiş olabileceğine işaret eden yorumlarla birlikte okunduğunda daha anlaşılır bir çerçeve sunar (Evyapan Aslanoğlu, 1975; Redford, 2000). Buna rağmen erken evreye ilişkin kanıt yoğunluğunun sınırlılığı, belirli türleri “Selçuklu’ya özgü” biçimde kesinleştirmek yerine, gölge–serinlik–üretkenlik ekseninde şekillenen işlevsel örüntüleri tür repertuarının genel yönelimlerini anlamak için daha güvenli bir zemin olarak

değerlendirmeyi gerektirir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016).

Bu sınırlılık, Selçuklu'nun sonraki dönemlere aktarılan bitkisel tasarım hafızasını tür adı düzeyinde değil, daha çok “işlevsel rol” ve “mekânsal konumlanma” düzeyinde izlemeyi öneren bir derleme etiğiyle de örtüşmektedir (ICOMOS-IFLA, 1981; Carrari vd., 2022). Dolayısıyla Selçuklu katmanında tür repertuarına ilişkin değerlendirme, tekil türlerin kesin tarihsel varlığına dayalı envanter iddiası taşımaktan ziyade, gölge sağlayan ağaçlar, meyve odaklı kullanım ve su çevresinde yoğunlaşan duysal/temsili bitki yerleşimlerinin oluşturduğu muhtemel kompozisyon mantığını görünür kılmayı amaçlayan ölçülü bir yorum çerçevesi olarak konumlandırılmalıdır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000; Carrari vd., 2022). Bu çerçeve, türlerin adlandırılmasındaki belirsizliğin Selçuklu bahçesinin kompozisyon mantığını işlev–mekân–anlam ilişkisi üzerinden okumayı daha elverişli kıldığını göstermektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008).

4.3. Bitkisel Kompozisyonun İşlevsel ve Sembolik Temelleri

Selçuklu döneminde bitkisel kompozisyonu doğrudan tarif eden kanıtların sınırlılığı nedeniyle, kompozisyonun tür adlarından çok mekânsal rol, iklimsel işlev ve temsil pratiklerinin birlikteliği üzerinden izlenmesi daha açıklayıcı görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Bu yaklaşım, tarihî bahçeyi yaşayan ve zaman içinde yenilenen bir miras bileşimi olarak tanımlayan koruma perspektifiyle uyumlu olup, erken dönemler için işlevsel örüntüleri tür düzeyindeki kesin listelemelerin önünde

tutmanın daha güvenilir olabileceğine işaret etmektedir (ICOMOS-IFLA, 1981; Carrari vd., 2022).

Bu kapsamda Selçuklu bahçesinde bitkisel kompozisyonun öncelikli belirleyenlerinden birinin, avlu–yapı ilişkisi içinde gölge üretimini ve kullanım konforunu destekleyen strüktürel yerleşimler olduğu varsayılabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Avlu merkezindeki sınırlı su yüzeyleriyle birlikte ele alındığında, gölge sağlayan ağaçların ve su çevresinde yoğunlaşan bitkisel kütlelerin serinlik üretimi, oturma ve günlük kullanım alanlarını tanımlama gibi mekân kurucu rollere sahip olması muhtemeldir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Bu düzen, Selçuklu bahçesinin yalnız estetik bir çerçeve değil, iklimle uzlaşan ve yaşamı taşıyan bir mikro-çevre sahnesi olarak işlediğine dair dolaylı ama tutarlı bir yorum zeminini güçlendirmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008).

Kompozisyonun diğer belirleyeni olan üretkenlik boyutu, Selçuklu bitkisel düzeninin süs ile gündelik ihtiyaçları keskin biçimde ayırtırmayan erken bir bahçe aklına işaret edebileceğini düşündürür (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000). Avlu dışına taşan bahçe parçalarında ya da saray çevresindeki daha geniş peyzaj bileşenlerinde meyve ve bostan karakterinin varlığına yönelik değerlendirmeler, Orta Asya kökenli üretim geleneğinin Anadolu’nun yerel tarımsal pratikleriyle kesiştiği hibrit bir kültürel zemine uyumludur (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Evyapan Aslanoğlu, 1975; Redford, 2000). Dolayısıyla Selçuklu kompozisyonu, tek boyutlu bir “süs bahçesi” sistemine indirgenmek yerine, gölge–serinlik–üretkenlik dengesini

farklı ölçeklerde yeniden kurabilen çok işlevli bir erken tasarım hattı olarak ele alınmalıdır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000).

Sembolik boyut açısından Selçuklu bahçelerinin, İslam bahçe kozmolojisinin cennet tasavvuruyla ilişkilenen su ve bitki birlikteliğini Anadolu'daki yerleşik yaşam ve avlu kültürüyle birlikte yeniden yorumladığı varsayımı literatürdeki genel çerçeveye uyumludur; ancak Selçuklu'ya özgü sembolik tür repertuarını tür adı düzeyinde kesinleştirmekten kaçınmak gerekir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000; Ruggles, 2008). Bu nedenle sembolik okuma, belirli türlerin tarihsel varlığına ilişkin güçlü kanıtlar üretmekten ziyade, su çevresinde yoğunlaşan duysal atmosfer, gölge ağacı etrafında kurulan sosyal kullanım ve üretken bitkilerin bereket/yaşam döngüsüyle ilişkilenen kültürel anlam alanları üzerinden işlev–anlam iç içeliği olarak değerlendirilmelidir (ICOMOS-IFLA, 1981; Carrari vd., 2022).

Selçuklu bitkisel kompozisyonu, geometrik ya da formel bir şema içinde dondurulmuş tekil bir model olarak değil; avlu ölçeğinde su ve gölgeyi merkez alan, çevresinde üretken ve duysal bileşenleri barındıran, bağlama göre değişebilen esnek bir tasarım mantığı olarak yorumlanabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000; Ruggles, 2008). Selçuklu katmanında bitkisel kompozisyonun ayırt edici yönü, tür düzeyinde kesin listelerle tanımlanabilen bir repertuardan çok, gölge ve serinlik gereksinimi ile üretken kullanımın aynı mekânsal mantık içinde bütünleştiği erken bir işlevsel omurganın izlenebilmesidir; sembolik boyut ise tekil tür isimlerinden ziyade su–gölge–yaşam pratikleri etrafında örülen daha geniş bir anlam alanı olarak düşünülmelidir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA,

1981; Şenoğlu ve Ortaçşme, 2016; Carrari vd., 2022). Bu işlevsel ve sembolik çerçeve, Selçuklu katmanının sonraki dönemlerde biçimden çok ilke düzeyinde nasıl “yeniden yazılmış” olabileceğini tartışmayı mümkün kılar.

4.4. Selçuklu Mirasının Sonraki Dönemlere Aktarılan Tasarım İzleri

Selçuklu dönemi bahçelerine ilişkin kanıtların büyük ölçüde parçalı ve dolaylı nitelik taşıması, bu katmanın sonraki dönemlere etkisini doğrudan bir “stil transferi” olarak kanıtlamayı güçleştirmektedir. Bu nedenle Selçuklu mirasını burada tekil tipolojilerin ya da kesin bir plan dilinin aktarımı biçiminde değil; su, gölge ve üretkenlik etrafında beliren işlevsel omurgaların ve avlu–yapı ilişkisinde kurulan mekânsal alışkanlıkların sonraki dönemlerde farklı ölçeklerde yeniden yorumlanmasına zemin hazırlayan erken bir tasarım belleği olarak ele almak daha ihtiyatlı görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981; Redford, 2000; Şenoğlu ve Ortaçşme, 2016).

Bu bakışla değerlendirildiğinde Selçuklu avlu pratiğinde suyun mekân kurucu çekirdek olarak konumlanması, gölge üretiminin gündelik kullanım ritimlerini destekleyen bir çevresel stratejiyle birlikte düşünülmesi ve üretken bahçe parçalarının yaşamla iç içe kurgulanması, Osmanlı döneminde daha geniş ölçeklerde ve daha zengin repertuar eşliğinde izlenebilecek bir tasarım aklının erken işaretleri olarak yorumlanabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000; Ruggles, 2008). Ancak bu ilişkiyi doğrusal bir köken–sonuç çizgisine yerleştirmek yerine, farklı tarihsel koşullar altında güçlenen

ve yeniden yazılan bir kültürel peyzaj sürekliliği olarak görmek, palimpsest yaklaşımının peyzaj metni üzerinden önerdiği katmanlı okuma yöntemiyle daha uyumludur (ICOMOS-IFLA, 1981; Corboz, 1983).

Selçuklu'nun avlu ölçeğinde gelişen içe dönük mekân kurgusunun, erken Osmanlı konut bahçelerinde üretken bağ-bostan kültürüyle birleşerek daha gündelik ve yaygın bir peyzaj pratiğine evrildiğine dair yorumlar, bu süreklilik olasılığını destekleyen kavramsal bir çerçeve sunmaktadır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Redford, 2000). Burada aktarımın yalnız biçimsel düzenlemeler üzerinden değil; mikroklima üretimi, gölge-ışık dengesi, suyun duysal/iklimsel rolü ve süs-üretim birlikteliği gibi işlevsel bileşenler üzerinden düşünülmesi daha açıklayıcıdır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenel, 2016). Koruma literatüründe tarihî bahçenin “yaşayan anıt” olarak tanımlanmasında erken dönemlere ait tür ve kompozisyon düzenlerinin birebir korunmuş olmasından çok, benzer işlevsel ve duysal hedefleri karşılayacak biçimde yeniden kurulmuş olabileceği ihtimalini teorik olarak güçlendirmektedir (ICOMOS-IFLA, 1981; Carrari vd., 2022).

Bu çerçevede Selçuklu katmanının en kalıcı izlerinin, daha sonra klasik Osmanlı'da olgunlaşacak olan su-gölge-yaşantı birlikteliğine ve süs-üretim dengesine ilişkin erken bir zihinsel/mekânsal altyapı üretmiş olabileceği söylenebilir. Bu ifade, kesin bir aktarım iddiası değil, literatürün işaret ettiği örüntüler üzerinden geliştirilen ihtiyatlı bir sentez önerisi olarak anlaşılmalıdır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981;

Redford, 2000; Ruggles, 2008; Carrari vd., 2022). Selçuklu mirası, Türk bahçelerinde doğrudan kopyalanan bir biçim repertuarından çok, avlu ölçeğinde su ve gölgeyi yaşamın çevresel çekirdeğine dönüştüren; üretkenliği estetikten bütünüyle ayırmayan bir erken tasarım belleği olarak okunabilir; bu belleğin, Osmanlı döneminde ölçeğin büyümesi ve temsil gücünün artmasıyla birlikte yeni katmanlar kazanarak peyzaj metni içinde yeniden yazıldığı varsayılabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Corboz, 1983; Redford, 2000; Ruggles, 2008; Şenel, 2016). Selçuklu'da ilke düzeyinde izlenebilen bu omurganın, klasik ve geç Osmanlı bağlamında tür, kompozisyon ve mevsimsellik düzeyinde genişleyip derinleşen bir tasarım sürekliliği ürettiği varsayılabilir.

4.5. Selçuklu Bahçelerinin Görsel Dil Üzerinden Yeniden Okunması

Bitkisel tasarımın görsel dili çerçevesi Selçuklu bahçelerine uygulandığında, dönemin sınırlı tür verilerini aşan yorumlayıcı bir okuma olanağı sunmaktadır. Anadolu Selçuklu döneminde bahçe, çoğunlukla yapı kütesinin doğal bir uzantısı olarak, avlu etrafında örgütlenen içe dönük bir açık alan kurgusu şeklinde tanımlanmakta; su-gölge-üretkenlik ekseninde şekillenen bu avluların hem gündelik yaşamın hem de temsili kurgunun taşıyıcısı olduğu kabul edilmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Selçuklu bahçesini bu görsel dil çerçevesiyle okumak, çizgi, form, tekstür ve rengin görece sınırlı fakat yoğun bir kompozisyon içinde bir araya geldiği varsayımına imkân vermektedir (Jellicoe ve Jellicoe, 1987; Bell, 2004).

Merkezî konumlandırılan havuz veya şadırvanın bahçenin hem işlevsel hem simgesel odağını oluşturduğu; dolaşım çizgileri, gölge ağaçları ve revakların bu odak etrafında gelişerek avlunun “iç mekân gibi” algılanan sınırlarını tanımladığı düşünülebilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenoğlu ve Ortaçesme, 2016). Çizgi düzeyinde havuz çevresini izleyen ortogonal ya da hafif dairesel düzenin, revak ritmi ve duvar sınırlarıyla birlikte okunarak avluyu güçlü bir birlik ve tekrar duygusuyla çerçevelediği; form açısından gölge sağlayan birkaç uzun ömürlü ağacın avlunun üst örtüsünü tanımlayan hacimsel elemanlara dönüşürken, daha alçak çalı ve otsu katmanın zemini yumuşatan yatay kitleler oluşturduğu söylenebilir (Bell, 2004; Robinson, 2004). Tekstürde düzgün taş döşemeler veya sıkıştırılmış toprak yüzeyler ile yaprak-dal kitlelerinin daha organik dokusu arasında kurulan karşıtlığın ölçek algısını pekiştirdiği ve su yüzeyinin sakin, yansıtıcı düzlemini görsel olarak öne çıkardığı; renk kullanımının ise sürekli yeşil tonlar ve birkaç kokulu çiçeğin dönemsel çiçeklenmeleri etrafında görece ölçülü bir atmosfer ürettiği varsayılabilir (Bell, 2004; Robinson, 2004).

Bu görsel örgütlenme kompozisyon ilkeleri bağlamında okunduğunda, Selçuklu bahçelerinde birlik, tekrar ve dengenin belirgin bir ağırlığa sahip olduğu; avlu çevresinde benzer form ve boyuttaki ağaçların yinelenmesi, tür çeşitliliğinin sınırlı tutulması ve su ögesinin mekânın tam ortasında konumlandırılmasının hem simetrik hem de asimetrik örneklerde güçlü bir görsel istikrar ürettiği ileri sürülebilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; JellicoeveJellicoe, 1987; Ruggles, 2008). Buna karşılık çeşitlilik ve vurgunun çoğunlukla koku

ve gölge yoğunluğu üzerinden, yani duyuşal atmosferdeki incelikli farklılıklarla kurulduğu düşünölebilir (Bell, 2004; Robinson, 2004; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016). Bu özellikler, sonraki Osmanlı döneminde güçlenecek olan su–gölge–öretkenlik omurgasının ve içe dönük mahrem bahçe anlayışının erken bir tasarım katmanı olarak değerdendirilebilir; bu anlamda Selçuklu bahçeleri, Türk bahçe geleneğinin bitkisel tasarım hafızasında “kurucu bir zemin” işlevi görmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenoğlu ve Ortaçeşme, 2016).

5. KLASİK VE GEÇ OSMANLI BAHÇELERİNDE BITKİSEL REPERTUARIN GENİŞLEMESİ

5.1. Saray, Kasır ve Konut Bahçelerinde Ölçek Farkları

Selçuklu katmanında su, gölge ve öretkenlik ekseninde beliren erken mekânsal alışkanlıkların, Osmanlı döneminde daha kurumsallaşmış ve çok ölçekli bir bahçe költürü içinde yeni anlamlar ve kullanım rejimleri kazanmış olabileceğı düşünölmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008). Bu dönüşümü doğrudan ve tek hatlı bir “stil aktarımı” olarak yorumlamak yerine, farklı tarihsel koşullar altında güçlenen ve yeniden yorumlanan bir tasarım belleğı olarak ele almak, dönemler arası süreklilik ve kırılmaları uygun biçimde tartışmayı kolaylaştırır (Corboz, 1983; Ruggles, 2008). Klasik ve geç Osmanlı evresinde bitkisel repertuardaki genişlemeyi açıklayan temel dinamiklerden biri, saray, kasır ve konut bahçeleri arasındaki ölçek farkları ile bu ölçeklere eşlik eden temsiliyet ve gündelik kullanım

yoğunluklarının birlikte okunmasıdır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003; Aksoy, 2011).

Osmanlı bahçe dünyasında saray bahçeleri, imparatorluk temsili, protokol ve tören pratikleriyle ilişkilenen üst ölçekli mekânlar olarak, bitkisel kararların daha görünür ve görece daha çeşitlenen bir çerçevede şekillenmesine elverişli bir zemin sunmaktadır (Ergun ve İskender, 2003; Seçkin, 2003). Bu ölçek, yalnızca biçimsel bir görkem üretmekten çok, suyla desteklenen serinlik alanları, gölge sürekliliği sağlayan ağaç kurguları ve dönemsel olarak değişen üretken bahçe parçalarıyla birlikte çok işlevli bir yaşam örgütlenmesine işaret etmektedir (Aksoy, 2011). Dolayısıyla saray bahçelerinde görülen repertuar genişlemesini “salt süsleme artışı” olarak değil, temsil ile iklimsel uyarlama ve gündelik kullanım arasında kurulan daha karmaşık bir bileşimin sonucu olarak değerlendirmek daha temkinli görünmektedir (Ergun ve İskender, 2003; Aksoy, 2011).

Kasır bahçeleri, saray ölçeğine göre daha sınırlı fakat yoğunlaştırılmış bir deneyim alanı olarak, belirli mevsimsel kullanımlar, dinlenme pratikleri ve seçkin çevresel konfor hedefleri etrafında biçimlenen ara ölçekli örnekler şeklinde ele alınabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Uğuryol ve Can, 2018). Bu bağlamda kasır bahçelerinde bitkisel kurgu, geniş temsiliyet repertuarından ziyade, mikroklima üretimi, gölge–ışık dengesi ve duyuşsal atmosfer gibi gündelik deneyimi doğrudan taşıyan hedefler üzerinden daha seçici bir dile yönelmiş olabilir (Ruggles, 2008; Şenel, 2016). Böylece kasır ölçeği, Osmanlı bahçe kültürünün temsilden yaşantıya uzanan

çoklu işlev çizgisini, daha yoğun ve odaklı bir mekânsal repertuarla görünür kılan bir ara halka olarak düşünülebilir (Uğuryol, 2020).

Konut bahçeleri ise daha sınırlı alanlarda gelişmekle birlikte, Osmanlı bahçe kültürünün gündelik yaşamla en doğrudan temas eden ve süreklilik üreten tabakasını temsil eder (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Kırca ve Çınar, 2010; Bozkurt, 2018). Konut ölçeğinde gölge–gündelik kullanım ve küçük ölçekli üretken pratiklerin birlikte okunabildiğini gösteren yerel/tarihsel çözümlemeler, bu katmanın “yaşanan ve üretilen bahçe” karakterini destekler (Bozkurt, 2018; Kaştaş Uzun ve Şenol, 2020; Bülbül, 2024). Bu nedenle konut bahçeleri, saray ve kasır örneklerinin temsil gücünden bağımsız olarak, Osmanlı bahçe belleğinin yaygın ve yerel ölçeklerde yeniden üretilen pratik mantığını anlamak için kritik bir karşılaştırma zemini sunar (Kırca ve Çınar, 2010; Kaştaş Uzun ve Şenol, 2020; Uğuryol, 2020).

Ölçekler arasındaki bu farklılaşma, bitkisel repertuarın genişlemesini de tek yönlü ve homojen bir süreç olarak değil, bağlama göre seçilen ve yönetilen bir tür/kompozisyon ekonomisi olarak düşünmeyi gerektirir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Necipoğlu, 1997; Ruggles, 2008). Saray bahçelerinde temsil ve protokolün görünürlük üreten etkisiyle çeşitlenmiş bir repertuar eğilimi izlenebilirken, kasır ölçeğinde aynı omurganın daha yoğun seçkilerle işlendiği; konut bahçelerinde ise gölge ve üretkenlik önceliklerinin pratik bir denge içinde sadeleştirici bir rol oynadığı varsayılabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ergun ve İskender, 2003; Aksoy, 2011). Bu yorum, Osmanlı bahçesini yalnızca saray merkezli bir estetik gelenek olarak değil,

farklı toplumsal aktörler ve farklı bakım/kullanım rejimleri içinde yeniden kurulan çok katmanlı bir kültürel peyzaj pratiği olarak okumayı destekler (Necipoğlu, 1997; Ruggles, 2008).

Özetle klasik ve geç Osmanlı döneminde bitkisel repertuarın genişlemesi, tek bir “üst ölçek model”in alt ölçeklere aynen aktarılmasıyla açıklanamayacak kadar bağlamsal bir süreçtir. Saray, kasır ve konut bahçeleri arasındaki ölçek farkları; temsiliyet, gündelik kullanım, mevsimsellik ve bakım pratikleriyle birlikte ele alındığında, Osmanlı bahçe kültürünün hem çeşitlenen hem de yerel ölçekte süreklilik üreten esnek bir bitkisel tasarım belleği sergilemiş olabileceği düşünülmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Necipoğlu, 1997; Ergun ve İskender, 2003; Seçkin, 2003; Ruggles, 2008; Aksoy, 2011). Bu, gölge-odaklı ağaç kullanımı ve serinlik üretiminin, yalnız saray ölçeğine özgü bir tercih olarak değil, farklı ölçeklerde yeniden kurulan ortak bir çevresel tasarım hedefi olarak ele almayı mümkün kılar (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Aksoy, 2011; Şenel, 2016).

5.2. Gölge-Odaklı Ağaç Kullanımı ve Serinlik Üretimi

Osmanlı bahçelerinde ölçekler arasındaki farklılıklar, bitkisel tasarımın iklimle kurduğu ilişkiyi de katmanlandırarak saray ve kasır bahçelerinde daha temsilî/örgütlü, konut ve gündelik bahçe pratiklerinde ise daha pragmatik ve süreklilik üreten bir gölge stratejisinin izlenebileceğini düşündürmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Necipoğlu, 1997). Bu nedenle klasik ve geç Osmanlı bahçelerinde gölge-odaklı ağaç kullanımını, tekil tür listeleri üzerinden değerlendirmekten ziyade, serinlik üretimi, kullanım

ritimleri ve mekânsal hiyerarşi ile kurduğu çok işlevli ilişki üzerinden okumak daha güvenilir bir değerlendirme sunar (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003).

Osmanlı bahçe kültüründe gölge, yalnızca yaz koşullarında konfor sağlayan bir çevresel bileşen değil; su ögesiyle birlikte avlu, teras ve gezinti alanlarının gündelik yaşama eşlik etme süresini uzatan bir mikroklima örgütleyicisi olarak yorumlanabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008). Saray ve kasır bahçelerinde gölgenin bu kurucu rolü, çoğu zaman su yüzeyleri ve gezinti/ağırlama kurgusuyla birlikte düşünülerek serinlik deneyimini hem duysal hem de temsilî bir sahneye dönüştüren daha görünür bir tasarım dili üretmiştir (Necipoğlu, 1997; Seçkin, 2003; Aksoy, 2011). Konut bahçeleri ve gündelik ölçeklerde ise gölge stratejisi, mekânın kullanım ihtiyaçlarıyla doğrudan ilişkili, daha ekonomik ve işlev odaklı bir yerleşim mantığıyla süreklilik kazanmış görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Kırca ve Çınar, 2010).

Gölge-odaklı ağaç kullanımı, Osmanlı'da süs-işlev ikiliğini keskin biçimde ayırmayan bir bahçe zihniyetine işaret etmektedir. Gölge sağlayan ağaçların serinlik üretimi, dinlenme ve sosyal etkileşim alanlarını tarifleme, mahremiyet ve içe dönüklük derecelerini ayarlama gibi mekânsal rolleri, bitkisel tasarımın mimari kurguya eklemlenen yapısal karakterini güçlendirmiş görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Necipoğlu, 1997). Bu durum, gölgeyi yalnız “doğal bir örtü” olarak değil, mekânsal anlam ve kullanım hiyerarşisi üreten bir tasarım aracı olarak okumayı mümkün kılmaktadır (Ruggles, 2008; Şenel, 2016).

Gölge üretiminin bir diğer boyutu da üretken peyzaj parçalarıyla kurduğu dolaylı ilişkidir. Meyve ve bostan karakterinin klasik Osmanlı bahçe kültürü içinde gündelik hayatla birlikte düşünülmesi, gölgeli ağaçların yalnız serinlik değil, aynı zamanda üretkenliğe eşlik eden bir “koruyucu çevre” rolü de üstlenmiş olabileceğini düşündürür (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Bülbül, 2024). Bu yorum, tür isimlerini kesinleştirmeden de, gölge ve üretkenlik hedeflerinin aynı mekânsal mantık içinde birlikteliğine işaret eden daha ölçülü bir okuma çizgisini destekler (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981; Şenel, 2016).

Klasik ve geç Osmanlı bahçelerinde gölge-odaklı ağaç kullanımının ayırt edici niteliği, tekil tür envanterleriyle tanımlanan dar bir repertuardan çok, suyla birlikte işleyen serinlik üretimi, gündelik ve temsili kullanımları aynı omurgada buluşturan çok işlevli mekân kuruculuk ve süs–üretim dengesini dışlamayan yaşantı merkezli tasarım akli olarak görünürleşmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Necipoğlu, 1997; Seçkin, 2003). Bu çerçeve, üretken peyzaj sürekliliğinin iklimsel ve gündelik mantığını da hazırlayan tamamlayıcı bir arka plan sunar (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Bülbül, 2024).

5.3. Meyve–Sebze Alanları ve Üretken Peyzaj Sürekliliği

Gölge-odaklı ağaç kullanımı ve serinlik üretimi, klasik ve geç Osmanlı bahçelerinde bitkisel tasarımın yalnız konfor ve temsil ekseninde değil, aynı zamanda gündelik yaşamın üretken ihtiyaçlarıyla iç içe kurgulandığını düşündüren daha geniş bir kullanım rejimine bağlanmaktadır (Erdoğan, 1958; Evyapan

Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008). Bu yüzden meyve–sebze alanları ve bostan karakteri, Osmanlı bahçesini tekil bir “süs peyzajı” olarak okumayı sınırlayan; süs–üretim birlikteliğini tarihsel bir süreklilik hattı içinde görünür kılan temel bileşenlerden biri olarak değerlendirilebilir (Erdoğan, 1958; Evyapan Aslanoğlu, 1972). Erdoğan’ın İstanbul örneğinde gölge veren ve meyve yetiştiren büyük ağaçlara, ayrıca bahçe kültüründe fayda-mantık ekseninin önemine işaret eden tespitleri, bu birlikteliği tarihsel bir tasarım mantığı olarak okumayı özellikle güçlendirmektedir (Erdoğan, 1958).

Osmanlı şehir kültürü içinde üretken bahçe parçalarının yalnız konut ölçeğinde değil, kentsel gıda dolaşımını destekleyen daha geniş ağlar içinde de önem kazandığı kabul edilebilir. Özellikle İstanbul örneğinde tarihsel bostanların uzun erimli kent içi gıda tedarikinde süreklilik üreten bir peyzaj pratik alanı olduğuna odaklanan güncel çalışmalar, üretken peyzajın “istisnai” değil, yapısal bir kentsel kültür bileşeni olarak ele alınabileceğini göstermektedir (Bülbül, 2024). Bu okuma, klasik Osmanlı döneminde saray, kasır ve konut bahçeleri arasındaki ölçek farklılıklarına rağmen, üretkenlik ilkesinin farklı mekânsal yoğunluklarla yeniden kurulabildiği yaklaşımıyla uyumludur.

Saray bahçeleri bağlamında üretkenlik, yalnızca “ekonomik” bir fonksiyon değil, aynı zamanda imparatorluk düzeni ve refahının mekânda temsili ile birlikte okunan daha karmaşık bir bahçe mantığına işaret edebilir. Nitekim klasik Osmanlı bahçesinin “süs”ten ziyade “mantık” ve “fayda” eksenlerini birlikte taşıdığı; çiçek kadar yemişe ve ağaç varlığına da değer veren bir tasarım ve bakım kültürü

ürettiği yönündeki erken değerlendirmeler, saray ölçeğinde dahi süs- üretim ikiliğinin keskin biçimde ayrıştırılmadığını düşündürmektedir (Erdoğan, 1958). İstanbul'daki saray bahçelerine odaklanan çalışmalar da çiçek ve süs bitkilerinin yanı sıra meyve ve sebze üretiminin varlığına işaret eden bulgular sunmakta; böylece üretkenliğin temsil, konfor ve gündelik ihtiyaçlarla iç içe geçen çok katmanlı bir saray peyzaj aklına eklemelendiği görülmektedir (Erdoğan, 1958; Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008).

Konut bahçeleri ve daha gündelik ölçekler açısından bakıldığında, meyve ağaçları ile sınırlı sebze parsellerinin birlikte kullanımı, Osmanlı bahçe kültürünün yaşam pratikleriyle örülen “yarı- üretken” karakterini güçlendiren bir göstergedir (Erdoğan, 1958; Evyapan Aslanoğlu, 1972). Bu yaklaşım, erken modern döneme gelindiğinde dahi bahçenin yalnız görsel-artistik bir kompozisyon alanı değil; mevsimsellik, bakım rejimi, tüketim ve sosyal kullanım eksenlerinde işleyen çok işlevli bir kültürel peyzaj birimi olarak varlığını sürdürdüğünü düşündürmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Kaldjian, 2004).

Bu, üretken peyzaj sürekliliği, klasik ve geç Osmanlı bahçelerinde tür repertuarının genişlemesini yalnız “estetik zenginleşme” üzerinden değil, işlevsel çeşitlenme üzerinden de okumayı mümkün kılar. Meyve-sebze alanlarının varlığı, gölge odaklı ağaç kullanımının mikroklima üretimiyle kesiştiği; su ögesinin hem serinlik hem sulama pratiklerini desteklediği; dolayısıyla su-gölge- üretkenlik omurgasının Osmanlı katmanında daha görünür ve izlenebilir hale geldiği bir bahçe aklını işaret eder (Erdoğan, 1958;

Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenel, 2016). Selçuklu'dan devralınan olası işlevsel bellek izlerinin Osmanlı'da tür ve ölçek çeşitlenmesiyle yeniden yazıldığına dair palimpsest yaklaşımı ve peyzaj metni ekseninde geliştirilen katmanlı yorumlarla da tutarlı bir zemin sunar (Corboz, 1983).

Klasik ve geç Osmanlı bahçelerinde meyve–sebze alanları, bahçenin gündelik yaşam, temsil ve iklimsel uyarlama üçgeninde kurduğu bütünleşik işleyişi destekleyen temel bir bileşen olarak görülebilir. Bu üretken süreklilik, belirli türlerin her bağlamda aynı biçimde kullanıldığına dair kesin bir envanter iddiası olarak değil; süs–üretim birlikteliğinin Osmanlı bahçe zihniyetinde farklı ölçeklerde yeniden kurulabildiğini gösteren tarihsel bir eğilim olarak değerlendirilmeye daha açıktır (Erdoğan, 1958; Evyapan Aslanoğlu, 1972; Kaldjian, 2004).

5.4. Tür Seçimi, Mevsimsellik ve Estetik Düzen

Klasik ve geç Osmanlı bahçelerinde bitkisel repertuarın genişlemesi, yalnızca tür sayısındaki artışla değil, türlerin mekânsal rolleri ve mevsimsel performansları üzerinden kurulan daha incelikli bir tasarım mantığıyla da ilişkilendirilebilir. Bu çerçevede tür seçimi, bir yandan gölge ve mikroklima üretimi gibi çevresel gerekliliklere, diğer yandan üretken kullanımın sürdürülmesine ve temsili/duyusal beklentilere aynı anda yanıt arayan çok işlevli bir strateji olarak okunmalıdır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ergun ve İskender, 2003; Ruggles, 2008).

Bu çok işlevli seçim mantığı içinde çiçek repertuarının ayrı bir estetik ve kültürel alan açtığı görülür. Osmanlı bahçelerinde çiçeklerin

özellikle oturma alanları ve su çevresinde yoğunlaşması; kimi örneklerde bahçenin tek bir çiçek üzerinden anılması, karmaşık parterre düzenlerinden ziyade odak tür mantığıyla ilerleyen daha yalın fakat vurucu bir estetik düzeni düşündürür (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Atasoy, 2002; Ruggles, 2008). Bu yaklaşım, mevsimsellik olgusunu da tekil türlerin zamansal etkisi üzerinden güçlendiren bir bahçe deneyimiyle uyumludur.

Mevsimsellik, klasik Osmanlı bahçe kültüründe yalnız bir “çiçek takvimi” olarak değil, bahçenin duyuşsal atmosferini yöneten süreklilikli bir düzenleme aracı olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda Lale Devri etrafında güçlenen çiçek odaklı beğeni rejiminin, tür seçiminin dönemsel zevk ve temsil kodlarıyla birlikte yeniden yoğunlaştığını; ancak bu yoğunlaşmanın su–gölge–yaşantı ekseninde kurulan daha yerleşik bahçe aklıyla eklemlenerek ilerlediğini söylemek daha temkinli görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Hamadeh, 2007; Ruggles, 2008).

Estetik düzen açısından Osmanlı bahçeleri, çoğu durumda aşırı katı formel şemalara bütünüyle yaslanan bir çizgiden ziyade, “yaşanabilir bahçe” fikrini öne çıkaran ve işlevle estetiği birlikte taşıyan bir ara dil üretmiş olmalıdır. Bu ara dil, gölgeleme, mahremiyet ve suyla ilişkili serinlik kurgusunun; manzara, yürüyüş ve gündelik kullanım alanlarını tanımlama gibi mekân kurucu hedeflerle birlikte düşünülmesine izin verir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ergun ve İskender, 2003; Şenel, 2016).

Tür seçimi, mevsimsellik ve estetik düzen; gölge ve serinlik üretimi, üretken kullanımın sürekliliği ve çiçek odaklı temsil/duyuşsal

değerlerin aynı tasarım omurgasında dengelenmesi üzerinden okunabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003; Ruggles, 2008). Bu çerçevede 18. yüzyıl sonuna dek yerel karakterin sürekliliğini bitkisel tasarım ilkeleri üzerinden izlemeye imkân veren açıklayıcı ve derleme tonuna uygun bir geçiş zemini sunar (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981).

5.5. 18. Yüzyıl Sonuna dek Yerel Karakterin Sürekliliği

Klasik ve geç Osmanlı bahçelerinde bitkisel repertuarın genişlediği ve çeşitlendiği kabul edilse bile, 18. yüzyıl sonuna dek gözlenebilen temel eğilimlerin yerel bir tasarım omurgası etrafında istikrarını koruduğunu düşünmek mümkündür (Erdoğan, 1958; Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenel, 2016). Bu omurga, bahçeyi salt biçimsel bir temsil alanı olarak değil, iklimsel uyarlama, gündelik kullanım ve üretken pratiklerin birlikte işlendiği yaşantısal bir sistem olarak yorumlamaya imkân tanımaktadır (Ruggles, 2008). Bu perspektiften bakıldığında, geç Osmanlı öncesi dönemde “yerel karakter”, tür artışından çok işlev–mekân–iklim dengesi üzerinden sürdürülen bir bahçe aklına işaret etmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972).

Bu sürekliliğin ilk güçlü dayanağı, su ve gölge etrafında kurulan mikroklima stratejilerinin, farklı ölçeklerde tekrar eden bir çevresel mantık üretmesidir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenel, 2016). Saray ve kasır bahçelerinde daha temsili bir kurgu, konut ve gündelik ölçeklerde ise daha pratik bir düzen görülse de, serinlik üretimi ve yaz konforu arayışının bitkisel yerleşim kararlarını biçimlendiren ortak bir çerçeve oluşturduğu söylenebilir (Ruggles, 2008; Şenel, 2016). Ayrıca

yerel bahçe karakterinin çevresel çekirdeği, gölge–su–kullanım uyumu üzerinden tanımlanabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972).

İkinci dayanak, ss ve üretim arasındaki geçirgenliğin uzun süre korunmasıdır. Meyve ağaçları, bağ–bostan parçaları ve gündelik tüketimi destekleyen bitkisel düzenler, bahçenin salt seyirlik bir kompozisyon olmaktan öte, yaşam döngüsüne eşlik eden üretken bir peyzaj olarak okunmasına izin vermektedir (Erdoğan, 1958; Evyapan Aslanoğlu, 1972; Bülbül, 2024). Bu çerçevede 18. yüzyıl sonuna dek yerel omurganın önemli bir bileşeni, estetik ile üretkenliğin birlikte taşınmasıdır (Evyapan Aslanoğlu, 1972).

Tr repertuarının zenginleşmesi, yerel karakteri “yerinden eden” keskin bir kırılma olarak değil, mevcut tasarım ilkeleri içinde çeşitlenen bir genişleme olarak yorumlanmalıdır. iek ve koku odaklı düzenlerin dönemsel olarak güçlendiği bilinse bile, bu artışın çoğunlukla su çevresi, oturma alanları ve avlu ilişkisi gibi yerleşik mekânsal alışkanlıklara eklemlenerek ilerlediği; dolayısıyla yerel tasarım dilinin çekirdeğini bütünüyle dönüştürmeden yeni duysal katmanlar ürettiği düşünülebilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Hamadeh, 2007; şenel, 2016). Bu nedenle repertuar genişlemesi, yerel omurgayı koruyarak katmanlanan bir süreç gibi görünmektedir.

18. yüzyıl sonuna dek Osmanlı bahçelerinde yerel karakterin sürekliliği, tekil tür listelerinden çok işlevsel düzen, mikroklima üretimi, yaşantı odaklı mekân kurgusu ve süs–retim dengesi üzerinden izlenebilen bir tasarım belleği olarak kavramsallaştırılabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; şenel, 2016). Bu dönem sonuna kadar izlenebilen yerel bahçe kimliği, yenilikleri tamamen dışlamadan fakat

çekirdek çevresel ve yaşamsal ilkeleri koruyarak ilerleyen güçlü bir süreklilik hattı üretmiştir.

5.6. Osmanlı Bahçelerinin Görsel Dil Üzerinden Yeniden Okunması

Osmanlı bahçeleri, ölçek, gölge, üretken peyzaj, tür seçimi ve yerel bahçe karakterinin iç içe geçtiği zengin bir görsel dil sunmaktadır (Necipoğlu, 1997; Hamadeh, 2007; Ruggles, 2008). Bu görsel dil, bitkisel tasarımın çizgi, form, tekstür ve renk gibi öğeleri ile bunların birlik, çeşitlilik, denge ve hiyerarşi ilişkileri üzerinden okunduğunda, Selçuklu avlusunun içe dönük kurgusunu devralmakla birlikte özellikle saray ve kasır ölçeğinde çok daha karmaşık, topoğrafyayla güçlü ilişki kuran ve farklı kullanım zonlarını içeren bir peyzaj bütününe dönüşmekte olduğu görülmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Necipoğlu, 1997; Hamadeh, 2007). Saray bahçeleri, su yapıları, gölge ağaçları, çiçek tarhları, bostanlar ve mesire alanlarının farklı yoğunluklarda bir araya geldiği, hem gündelik üretimi hem de temsili güç gösterisini aynı anda taşıyan çok katmanlı mekânlar olarak tanımlanmaktadır (Atasoy, 2002; Hamadeh, 2007; Ruggles, 2008). Osmanlı bahçeleri, çizgi, form, tekstür ve renk düzeyinde zenginleşen; birlik-çeşitlilik, denge-vurgu ve ölçek hiyerarşisini daha karmaşık bir düzlemde kurgulayan bir tasarım evrimine işaret etmektedir (Bell, 2004; Robinson, 2004).

Çizgi düzeyinde, erken ve klasik dönem örneklerinde saray kütlesiyle ilişkili daha belirgin akslar görülmekle birlikte, özellikle İstanbul'daki saray ve yalı bahçelerinde topoğrafyayı izleyen patikalar, setler ve su yolları öne çıkmaktadır (Necipoğlu, 1997;

Hamadeh, 2007). Böylece çizgi, katı bir geometriden çok, eğimli araziye takip eden akıcı ve kısmen doğalcı bir karakter kazanmaktadır (Ruggles, 2008). Form bakımından, servi, çınar gibi uzun boylu ağaç dizileri düşey vurguyu ve ritmi güçlendirirken; meyve ağaçları, çalılar ve çim alanlar daha yatay ve yumuşak kitleler oluşturarak bu ritmi dengelemektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Atasoy, 2002). Gül ve lale bahçeleri, mevsimlik çiçek tarhları ve bostanlar, hem ince–orta tekstür geçişleri sağlamakta hem de yıl boyunca değişen renk senaryosuyla bahçe sahnelerini ardışık olarak canlandırmaktadır (Atasoy, 2002; Hamadeh, 2007).

Kompozisyon ilkeleri açısından, Osmanlı bahçelerinde birlik; sürekli su varlığı, gölge ağaçları ve tekrar eden tür grupları üzerinden korunmaktadır (Necipoğlu, 1997; Ruggles, 2008). Aynı form ve tekstürdeki ağaç kitlelerinin belirli akslar boyunca dizilmesi, duvar–bitki ve su–bitki ilişkilerinin yinelenmesi, saray bahçelerinde güçlü bir süreklilik duygusu üretmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Hamadeh, 2007). Çeşitlilik ve ritim ise, farklı teraslar, bakış yönleri, mevsimsel çiçeklenme alanları ve üretken bahçe parçaları aracılığıyla sağlanmakta; kullanıcı bahçe içinde dolaşırken ardışık sahneler deneyimlemektedir (Bell, 2004; Ruggles, 2008). Denge, klasik İslam bahçelerindeki katı simetriden daha esnek bir anlayışla, su yüzeyleri, yoğun ağaç kitleleri, çim alanlar ve boşluklar arasındaki ağırlık ilişkisi üzerinden kurulmakta; Boğaz manzarası gibi dış peyzajın kompozisyona dahil edilmesi bu dengeyi güçlendirmektedir (Necipoğlu, 1997; Hamadeh, 2007). Vurgu noktaları, aks sonlarına yerleştirilen soliter ağaçlar, köşk–çeşme çevresinde yoğunlaştırılan

çiçeklenmeler veya topografyaya hâkim teraslar aracılığıyla oluşturulmaktadır (Bell, 2004; Ruggles, 2008).

19.yüzyılda Batılılaşma etkileriyle birlikte, saray bahçelerinde çizgi ve form anlayışında yeni bir katman daha eklenmektedir: İngiliz bahçelerini hatırlatan kıvrımlı yollar, serbest formlu çim alanları ve egzotik ağaç-palmiye kullanımı, mevcut su-gölge-üretkenlik omurgasına eklemlenen yeni bir görsel katman üretmektedir (Çelik, 1993; Hamadeh, 2007; Aksoy, 2011). Tür repertuvarındaki çeşitlenme, tekstür ve renk düzeyinde zenginleşme getirse de, su öğeleri ve gölge ağaçlarının mekânsal omurgadaki belirleyici rolü korunmaktadır (Ruggles, 2008; Kaştas Uzun ve Şenol, 2020). Bu süreç, Osmanlı bahçelerini Selçuklu'dan devralınan içe dönük avlu mantığını geniş ölçekli, manzaraya açılan ve siyasal temsil boyutu yüksek bir palimpsest peyzaj olarak yeniden yazan dinamik bir yapı haline getirmekte; yeni türler ve kompozisyon şemaları eklenirken, temel tasarım ilkeleri bütünüyle ortadan kalkmamakta, dönüştürülerek sürdürülmektedir (Corboz, 1983; Necipoğlu, 1997; Bozdoğan, 2001).

6. 19. YÜZYIL MODERNLEŞME EŞİĞİ: BITKİSEL TASARIMDA HİBRİTLEŞME

18. yüzyıl sonuna dek Osmanlı bahçelerinde izlenebilen yerel tasarım omurgası; su-gölge-yaşantı ve süs-üretim dengesi üzerinden süreklilik üretirken, 19.yüzyılda modernleşme dinamikleri bu omurgayı bütünüyle kırmaktan ziyade yeni kompozisyon teknikleri, görsel düzenleme alışkanlıkları ve tür tercihleriyle yeniden yorumlamaya açık bir eşik oluşturmaktadır (Evyapan Aslanoğlu,

1972; Seçkin, 2003; Şenel, 2016). 19.yüzyıl Osmanlı bahçeleri, “yerel çekirdeğin” üzerine eklemelenen Batı kaynaklı formel/doğal üslupların bir arada okunabildiği, çok katmanlı bir bitkisel tasarım hafızasının görünürleştiği bir ara evre olarak değerlendirilebilir. Bu eşik, kopuşun değil seçici uyarılmanın daha baskın görüldüğühibritleşen bir bahçe morfolojisine işaret ettiği varsayılmaktadır..

6.1. Batılılaşma Etkilerinin Kompozisyon ve Tür Tercihine Yansımaları

19.yüzyıl boyunca artan diplomatik ve kültürel temaslar ile saray çevresinde değişen estetik beğeni rejimlerinin, bahçe mekânında bitkisel kompozisyonun daha temsili ve “gösterilebilir” bir düzen mantığıyla yeniden ele alınmasına zemin hazırladığı düşünülebilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Necipoğlu, 1997; Seçkin, 2003). Bu dönüşümün bitkisel tasarımdaki karşılığı, yerel iklimle uyumlu gölge ve meyve ağırlıklı kullanım aklının tamamen terk edilmesinden ziyade, bu çekirdeğin yeni çiçekleme rejimleri ve dönemsel olarak çeşitlenen süs bitkisi tercihlerinin eklemelenmesiyle genişletilmesi şeklinde düşünülmelidir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003; Aksoy, 2011). Kısaca, batılılaşma etkisi repertuarı genişleten fakat yerel işlev mantığını tümüyle devre dışı bırakmayan bir eğilim olarak okunabilir. Özellikle saray ve büyük ölçekli kıyı yerleşkelerinde, bitkisel düzenin görsel perspektif üretmeye elverişli alanlarda yoğunlaşması; çiçek ve yaprak dokusu üzerinden mevsimsel gösteri etkisinin güçlendirilmesi ve yeni türlerin daha sistematik peyzaj kararlarına konu edilmesi olasıdır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003; Aksoy, 2011; Uğuryol, 2020). Bu eğilimi sabit bir tür listesiyle

kesinleştirmek yerine, kompozisyon eğilimi ve temsili hedef üzerinden tartışmak daha temkinli görünmektedir. Bu yüzden 19.yüzyıl tür tercihlerinin, “yerel çekirdeği” yeni temsil kodlarıyla çoğaltan bir seçicilik sergilediği düşünülmektedir.

6.2. AksiyalDüzenler, Yeni Süsleme Repertuarları

Batı etkisinin kompozisyon düzeyinde en görünür izlerinden biri, aksiyal kurgu, simetrik düzenleme mantığı ve geometrik çiçek tarhlarının saray ölçeğinde daha güçlü biçimde belirmesiyle ilişkilendirilmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003). Bu düzenleme yaklaşımı, su ögesinin yerel serinlik ve duysal çekirdek rolünü tamamen ortadan kaldırmaktan ziyade, kimi bağlamlarda suyu aksiyal perspektifin parçası haline getiren yeni bir görsel organizasyon dili üretmiştir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenel, 2016). Aksiyal düzenler, Osmanlı bahçe mekânında temsili görünürlüğü artıran yeni bir kompozisyon katmanı olarak yorumlanabilir (Seçkin, 2003).

Yeni süsleme repertuarlarının devreye girmesi, çiçek odaklı beğeni rejiminin 19. yüzyılın kurumsal ve törensel mekânlarında daha “programlı” bir biçimde işletilmesine de işaret etmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003; Aksoy, 2011; Uğuryol, 2020). Bu bağlamda çiçek düzenleri, yerleşik su çevresi ve oturma alanı alışkanlıklarına eklemlenerek, temsil ve duysal performansı bir arada taşıyan daha düzenli bir estetik dil üretmiş olabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenel, 2016). Bu çerçevede yeni süsleme repertuarları, çiçeği tekil bir zevk alanından çıkarıp kompozisyonun ana örgütleyicilerinden biri haline getirmiş olmaktadır.

6.3. Saray Bahçeleri Üzerinden İzlenebilen Dönüşüm Örüntüleri

19.yüzyıl modernleşme eşiğinin bitkisel tasarıma etkisini izlemek için saray bahçeleri, hem temsil kapasitesi hem de kaynak/iş gücü olanakları nedeniyle açıklayıcı bir okuma alanı sunmaktadır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003; Aksoy, 2011). Bu örneklerde Batı üsluplarının yerel kullanım mantıklarıyla aynı yerleşke içinde katmanlanabildiği; dolayısıyla dönüşümün “tam ikame” değil, “seçici eklemleme” üzerinden ilerlediği düşünülebilir (Seçkin, 2003; Aksoy, 2011; Kaştaş Uzun ve Şenol, 2020). Bu çerçevede saray bahçeleri, 19.yüzyılın hibritleşme dinamiklerini en yoğunlaştırılmış biçimde görünür kılan örnekler arasında değerlendirilebilir.

Bu örnekler üzerinden okunabilecek bir diğer eğilim, bahçe deneyiminin giderek daha sahnelenmiş bir görsel rejime eklemlemesidir. Yaya güzergâhları, tören rotaları ve manzara odaklı perspektifler çevresinde yoğunlaşan bitkisel düzenlemeler, 19. yüzyılın yeni kamusal ve temsiliyet arayışlarıyla ilişkilendirilebilecek bir dönüşüm çizgisine işaret ediyor olabilir (Seçkin, 2003; Aksoy, 2011; Uğuryol, 2020). Kısaca, saray ölçeği, bitkisel tasarımı temsili modernlik söylemiyle daha doğrudan ilişkilendiren bir eşik olarak okunabilmektedir.

6.4. Geleneksel Omurga İle Yeni Estetik Dilin Eklemleme Biçimleri

19.yüzyıl Osmanlı bahçeleri bağlamında kritik nokta, geleneksel omurganın hangi bileşenlerinin süreklilik ürettiğini ve Batı kaynaklı estetik dillerin bu omurgaya hangi kanallardan

eklemlendiğini görünür kılmaktır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenel, 2016). Su ve gölge etrafında kurulan mikroklima hedeflerinin, özellikle konut ve gündelik bahçe pratiklerinde daha belirgin biçimde sürmesi; saray ve kasır ölçeklerinde ise bu çekirdeğin aksiyal ve süsleme odaklı yeni kurgularla birlikte yeniden düzenlenmesi, hibritleşmenin çok ölçekli bir olgu olduğunu düşündürmektedir (Seçkin, 2003; Aksoy, 2011; Uğuryol, 2020).

Bitkisel repertuar düzeyinde de benzer bir çift yönlü hareket izlenebilmektedir: bir yanda yerel iklim ve üretken kullanımın gerektirdiği tür ve yerleşim alışkanlıkları korunurken, diğer yanda yeni süs bitkileri ve çiçekleme takvimleri daha programlı bir estetik düzenin parçası haline gelmiştir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003; Aksoy, 2011; Şenel, 2016).

7. CUMHURİYET DÖNEMİ VE KAMUSALLAŞMA: TARİHSEL BAHÇENİN YENİ İŞLEVLERİ

7.1. Saray/Kasır Bahçelerinin Kamusal Mekâna Dönüşümü

19. yüzyıl modernleşmesiyle başlayan biçim ve repertuar genişlemesi, Cumhuriyet döneminde daha belirgin bir yönetim ve işlev değişimiyle yeni bir eşiğe taşınmıştır. Saray ve kasır bahçelerinin kamusal yaşama açılması, bu alanları yalnız hanedan temsiliyle sınırlı bir mekân dünyasından çıkarıp kent ölçeğinde yeni kullanıcı grupları ve yeni gündelik pratiklerle ilişkilendirmiştir (Bozdoğan, 2001; Uğuryol, 2020). Bu dönüşüm, tarihsel bahçeyi durağan bir “geçmiş nesnesi” olarak değil, kullanım rejimleri değişen fakat süreklilik potansiyeli taşıyan yaşayan bir kültürel peyzaj bileşeni olarak

okumayı gerektirebilir (ICOMOS-IFLA, 1981; UNESCO, 1992). Bu açıdan kamusallaşma, tarihsel bahçeyi koruma–kullanma dengesinin en görünür biçimde sınındığı Cumhuriyet katmanı olarak konumlandırmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981; UNESCO, 1992).

7.2. Bitkisel Mirasın Bakım, Yenileme ve Temsil Sorunları

Tarihî bahçeyi “yaşayan anıt” olarak tanımlayan yaklaşım, bitkisel bileşenin zaman içinde yaşlanma, hastalık, iklimsel stres ve bakım kararları nedeniyle kaçınılmaz biçimde yenilendiğini kabul etmektedir (ICOMOS-IFLA, 1981). Bu nedenle Cumhuriyet döneminde kamusal kullanıma açılan saray/kasır bahçelerinde bitkisel mirasın korunması, yalnız “aynı türün yeniden dikimi” ile sınırlı bir pratik olarak değil; türlerin mekânsal rolünün, gölge–su–yaşantı kurgusunun ve mevsimsellik ritimlerinin sürekliliği üzerinden de değerlendirilmelidir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981; Şenel, 2016; Uğuryol, 2020). Kültürel miras, geçmişi bugüne taşıyıp gelecek kuşaklara aktararak kültürümüzün ve tarihimizin anlaşılmasında toplum için büyük önem taşır (Özkan Önür, 2025). Yakın dönem koruma literatürü, bitkisel mirasın yenilenmesinde çok zamanlı kanıt üretimi ve adaptif yönetim ihtiyacını vurgulayarak bu temkinli yaklaşımı güçlendirmektedir (Carrari vd., 2022; Cazzani vd., 2022; Lian vd., 2024; Wu vd., 2024). Böylece bitkisel miras, Cumhuriyet döneminde yalnız teknik bir bakım meselesi olmaktan çıkarak tarihsel bahçe kimliğinin önemli taşıyıcılarından biri olarak öne çıkmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981; Carrari vd., 2022).

7.3. Kent Parkı Pratiği İle Tarihsel Bahçe Kimliği Arasındaki Gerilimler

Kamusallaşmayla birlikte tarihsel bahçelerdeki yönetim ve bakım rejimlerinin modern kent parkı normlarına yaklaşması, kullanımın sürekliliğini desteklerken, özgün kompozisyon mantığı ve yerel bitkisel hafıza üzerinde sadeleştirici bir baskı oluşturabilir (ICOMOS-IFLA, 1981; Uğuryol, 2020). Park işletmeciliğinde güvenlik, maliyet, yoğun kullanım ve standardizasyon gibi hedeflerin öne çıkması, tarihsel bahçelerdeki bağlama özgü gölge kurgusu, su çevresi duysal düzenleri ve üretken-süs geçirgenliği gibi katmanların görünürlüğünü zayıflatma potansiyeli taşır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Şenel, 2016; Uğuryol, 2020). Bu nedenle kültürel peyzaj perspektifi, tarihsel bahçeyi “genel park estetiği” içinde eriyen bir yeşil alan olarak değil, ardışık dönemlerin kullanım ve temsil pratiklerini taşıyan özgül bir miras sistemi olarak ele almayı mümkün kılan bir bakış sunmaktadır (UNESCO, 1992; Ruggles, 2008). Bu gerilim, doğru yönetildiğinde bir bozunma hattı olmaktan çok, kontrollü bir “yaşayan süreklilik” alanı olarak da düşünülebilir (ICOMOS-IFLA, 1981; Uğuryol, 2020).

7.4. Koruma Yaklaşımında Bitkisel Bileşenin Görünürlüğü

Cumhuriyet döneminde tarihsel bahçelerin yeni işlevlere uyarlanması, bitkisel bileşenin koruma politikalarında daha görünür ve belgelendirilebilir bir konu haline gelmesini güçlendirmektedir (ICOMOS-IFLA, 1981; Uğuryol, 2020). Palimpsest yaklaşımı ve peyzaj metni birlikte düşünüldüğünde, bitkisel katmanın ardışık müdahaleler ve kullanım rejimleri içinde yeniden okunan bir tarihsel

süreklilik alanı sunduğu da hatırlanmalıdır (Corboz, 1983). Bu, tarihî bahçenin kimliğini yalnız plan ve yapısal elemanlar değil, aynı zamanda mevsimsellik, gölge üretimi, duyuşsal atmosfer ve türlerin mekânsal işlevleri üzerinden taşıdığı yönündeki yaklaşımla uyumludur (ICOMOS-IFLA, 1981; Şenel, 2016). Güncel çalışmalar, bitkisel kompozisyonun çok zamanlı arşiv/veri okumalarıyla izlenmesini, bakım ve yenileme kararlarının disiplinler arası ve adaptif bir yönetim hattında temellendirilmesini önererek bu görünürlük ihtiyacını daha sistematik bir zemine taşımaktadır (Carrari vd., 2022; Cazzani vd., 2022; Lian vd., 2024). Bu, Cumhuriyet katmanında kamusallaşma, bitkisel tasarım hafızasının korunmasını tür isimlerinden çok işlev–mekân–mevsimsellik sürekliliği üzerinden okumayı daha gerekli ve görünür kılabılır (ICOMOS-IFLA, 1981; Uğuryol, 2020; Lian vd., 2024).

7.5. Cumhuriyet Bahçeleri Ve Güncel Park Peyzajının Görsel Dil Üzerinden Yeniden Okunması

Cumhuriyet ile birlikte bahçe ve açık yeşil alan kavramı, saray ve konut ölçeğinin ötesine geçerek, özellikle büyük kentlerde kamusal planlama ve modernleşme söylemiyle iç içe ele alınmaya başlanmaktadır (Kaştas Uzun ve Şenol, 2020; Yılmaz ve Katipoğlu Özmen, 2021). Saray dış bahçeleri niteliğindeki alanların (örneğin Gülhane ve Yıldız çevresi korulukların) parka dönüştürülmesi, bitkisel tasarımın görsel dilinin yeni bir toplumsal bağlamda yeniden yazılmasına imkân tanımaktadır (Aksoy, 2011; Kaştas Uzun ve Şenol, 2020). Bu dönüşümlerde mevcut ağaç dokusu, topoğrafya ve ana dolaşım çizgileri çoğu zaman korunabilmekte; ancak yeni yollar, çim

alanlar, çiçek parterleri ve rekreatif işlevler eklenerek, önceki dönemlere ait çizgi, form ve tekstür kararları kamusal kullanımın gerektirdiği ölçekte yeniden kurgulanabilmektedir. Böylece saray bahçesinin görsel dili, özel–temsili bir peyzaj olmaktan çıkıp, gündelik kent yaşamının parçası olan park peyzajına evrilmiş bir kompozisyon olarak okunabilmektedir (Kaştas Uzun ve Şenol, 2020; Yılmaz ve Katipoğlu Özmen, 2021).

Erken Cumhuriyet döneminde başkent Ankara başta olmak üzere farklı kentlerde oluşturulan parklar (örneğin Gençlik Parkı), Avrupa kent parklarını çağrıştıran geometrik havuzlar, aksiyal veya radyal yol sistemleri, geniş çim yüzeyler ve gölge ağaçlarıyla tanımlı kompozisyonlara sahip görünmektedir (Demir, 2006; Yılmaz ve Katipoğlu Özmen, 2021). Çizgi, bu örneklerde çoğunlukla simetrik veya dairesel düzenli yol ağları üzerinden; form ise, geniş taçlı gölge ağaçları ile alçak çalı şeritleri ve çim halıları arasındaki hiyerarşi üzerinden izlenebilmektedir. Tekstür düzeyinde, üretken bostan ve meyve bahçesi dokusunun geri çekildiği; buna karşılık geniş, homojen çim yüzeylerin ve mevsimlik çiçek parterlerinin öne çıktığı gözlemlenmektedir. Bu durum, bitkisel tasarımın üretkenlikten çok rekreasyon ve temsili modernlik vurgusuyla yeniden tanımlandığı bir tasarım katmanına işaret etmektedir (Kaştas Uzun ve Şenol, 2020; Yılmaz ve Katipoğlu Özmen, 2021).

Güncel dönemde ise, kentsel ölçekte geliştirilen büyük parklar ve “millet bahçesi” gibi projeler, hem Cumhuriyet park geleneğini hem de daha eski Türk bahçe motiflerini yeniden yorumlayan hibrit peyzajlar ortaya koymaktadır (Duru, 2020; Erensü, İne ve Adanalı,

2022). Geniş yürüyüş ve bisiklet yolları, göletler, piknik ve etkinlik alanları, tematik bahçe parçaları ve doğal görünümlü ağaç-çalı kitleleri, çizgi ve form düzeyinde yarı-doğalcı ama kontrollü bir kompozisyon dili üretmektedir. Bitkisel tasarımda tür çeşitliliği artmış; ancak çoğu projede üretken bostan karakteri sembolik düzeyde kalırken, çim alanlar ve gösterişli mevsimlik çiçek kitleleri ön plana çıkmaktadır (Duru, 2020; Erensü, İne ve Adanalı, 2022). Buna rağmen su ögeleri, gölge ağaçları ve mevsimsel renklenme, Selçuklu ve Osmanlı'dan devralınan görsel-duyusal mirasın çağdaş yorumları olarak varlığını sürdürmektedir (Ruggles, 2008; Kaştas Uzun ve Şenol, 2020).

Bu çerçevede Cumhuriyet dönemi ve güncel Türk bahçesi yorumları, süreklilik ve kopuşun iç içe geçtiği bir tarihsel katman olarak değerlendirilebilir. Selçuklu'nun avlu ölçeğinde içe dönük ve kontrollü kompozisyonları, Osmanlı'nın topoğrafyayla bütünleşen çok odaklı saray bahçeleri ve Cumhuriyet'in geniş ölçekli kamusal parkları; su-gölge-renk omurgası, çizgi ve form tercihleri, tekstür ve ölçek kararları üzerinden birbirine eklemlenen, ancak her seferinde yeni toplumsal ve politik bağlamlarla yeniden yazılan bir bitkisel tasarım hafızasına işaret etmektedir (Corboz, 1983). Bu palimpsest yapı, Türk bahçesini tek bir "ideal tip" üzerinden değil, farklı dönemlerin üst üste binen görsel dilleri ve kompozisyon mantıkları üzerinden okumayı gerektiren çok katmanlı bir tarihsel peyzaj metni olarak düşünülebilir.

8. GÜNCEL YAKLAŞIMLAR: BITKİSEL MİRASIN İZLENMESİ, KORUNMASI VE YÖNETİMİ

8.1. Çok zamanlı kanıt üretimi ve tarihsel bitki kimliği

Tarihî bahçelerin yaşayan karakteri, bitkisel bileşenin sabit bir “nesne” gibi korunmasını değil, zaman içinde değişen koşullar karşısında kimliği taşıyan temel ilkelerin izlenmesini ve yönetilmesini gerektirebilir. Bu yaklaşım, tarihî bahçeyi “yaşayan anıt” olarak tanımlayan uluslararası çerçeveye uyumlu olup, bitkisel mirasın korunmasında tek bir dönemin idealize edilmesi yerine ardışık katmanların birlikte okunmasını önermektedir (ICOMOS-IFLA, 1981; Corboz, 1983). Özellikle palimpsest yaklaşımı, bitkisel tasarımın tarihsel hafızasını tekil tür adlarından çok, türlerin mekânsal rolü, su–gölge ilişkisi, mevsimsellik ve kullanım rejimleri üzerinden kavramsallaştırmaya elverişli bir kuramsal zemin sunar; bu zeminde tarihî bahçeyi bir peyzaj metni olarak düşünmek de açıklayıcı olabilir (Corboz, 1983; Cazzani vd., 2022).

Çok zamanlı kanıt üretimi, tarihsel bitki kimliğinin “en doğru tür listesi” gibi dar bir hedefe indirgenmeden, kompozisyon mantığı ve işlevsel süreklilik üzerinden takip edilmesini mümkün kılar. Yakın dönem çalışmaların işaret ettiği yönelimler, arşiv ve görsel kayıtların, bakım belgelerinin ve alan gözlemlerinin birlikte ele alınarak bitkisel mirasın dönüşüm dinamiklerini daha şeffaf biçimde yorumlamaya imkân verebileceğini düşündürmektedir (Cazzani vd., 2022; Wu vd., 2024). Böylece tarihsel bitki kimliği, yalnız “hangi tür vardı?” sorusuna değil, “hangi işlevsel ve duyuşsal hedefleri taşıyordu?” sorusuna yanıt arayan daha güçlü bir koruma diline taşınır. Bu

çerçevede, güncel literatür tarihsel bitki kimliğini tek zamanlı envanterler yerine çok zamanlı kanıtlarla doğrulanan işlev–kompozisyon sürekliliği üzerinden tanımlamaya yöneliyor görünmektedir (ICOMOS-IFLA, 1981; Wu vd., 2024).

8.2. Tarihsel Bahçede “Özgünlük” ve “Yenileme” Tartışmaları

Tarihî bahçelerde özgünlük tartışması, mimari mirasta olduğu kadar “tek bir başlangıç anı”na işaret etmeyen karmaşık bir zemine sahiptir; zira bitkisel bileşen iklim, bakım rejimleri ve kullanım baskıları nedeniyle doğal olarak yaşlanır ve yenilenir (ICOMOS-IFLA, 1981). Bu nedenle özgünlük, çoğu durumda tekil türlerin birebir sürekliliğinden çok, türlerin bahçe kompozisyonu içindeki rolünü, su–gölge–yaşantı kurgusunu ve mevsimsel ritimleri koruyan bir tasarım belleği üzerinden düşünülmelidir (Ruggles, 2008; Carrari vd., 2022).

Osmanlı mirasına dayalı bahçe örneklerinde görülen süs–üretim geçirgenliği, gölge odaklı ağaç kullanımı ve su çevresinde yoğunlaşan duysal düzenler, yenileme kararlarının yalnız estetik uyumla değil, tarihsel işlev ve yaşam pratikleriyle de birlikte değerlendirilmesini gerektirebilir (Erdoğan, 1958; Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008). Güncel koruma tartışmaları ise “ideal dönem” fikrini tek başına merkez almadan, ardışık katmanların birlikte okunması ve yenilemenin kanıta dayalı, güncellenebilir bir yönetim hattına oturtulması gerektiğini vurgulayan daha süreç odaklı bir çizgiye yönelmektedir (Carrari vd., 2022; Cazzani vd., 2022; Lian vd., 2024). Tarihsel bahçede özgünlük ve yenileme ikiliği, tür

kopyacılığından çok tarihsel kompozisyonun işlevsel ve duyuşal hedeflerini sürdüren kanıta dayalı bir yönetim mantığı içinde yeniden tanımlanmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981; Carrari vd., 2022; Lian vd., 2024).

8.3. Tür Repertuarı–Kompozisyon–İşlev Üçgeniyle Değerlendirme Önerisi

Selçuklu’dan geç Osmanlı’ya uzanan tarihsel hat, Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın tarihsel katmanlarını anlamada yalnız tür listelerine dayalı okumaların sınırlı kalabileceğini işaret etmektedir. Selçuklu katmanında tür düzeyindeki belirsizlik, işlev ve mekânsal örüntüleri önceleyen temkinli bir okuma gerektirirken; klasik ve geç Osmanlı evresinde repertuarın genişlemesi, tür–kompozisyon–işlev birlikteliğinin daha görünür ve izlenebilir hale geldiği bir zemin üretmiştir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981; Ergun ve İskender, 2003; Şenel, 2016).

Bu nedenle güncel değerlendirmeler için önerilebilecek açıklayıcı çerçevelerden biri, tür repertuarını kompozisyon stratejileri ve işlevsel hedeflerle birlikte ele alan “üçgen” okumasıdır. Bu üçgen, bir türün tarihsel değerini yalnız köken veya popülerlik üzerinden değil, gölge üretimi, mikroklima katkısı, üretkenlik ilişkisi, duyuşal atmosfer ve mekânsal hiyerarşi gibi tasarım rolleri üzerinden tartışmayı mümkün kılar (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenel, 2016). Yakın dönem sentezlerin tarihsel bahçeyi evrimsel süreklilikler ve kalıcı yapısal değerler üzerinden okuyan yaklaşımı, bu üçgenin yöntemsel olarak güçlendirilebileceğini düşündürmektedir (Carrari vd., 2022; Wu vd., 2024; Lian vd., 2024).

8.4. Türkiye Bağlamında Araştırma Boşlukları

Türkiye’de Türk bahçelerine ilişkin literatür son yıllarda çeşitlenmiş olsa da, bitkisel mirasın çok zamanlı izlenmesi ve kanıta dayalı yenileme kararları açısından hâlen belirgin boşluklardan söz edilebilir. Özellikle Selçuklu ve erken Osmanlı katmanlarında tür düzeyinde envanter iddialarını sınırlandıran veri kısıtları, işlev ve kompozisyon örüntülerine dayalı temkinli bir sentez gerekliliğini sürdürmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenoğlu ve Ortaççesme, 2016). Bunun yanında saray/kasır örneklerine dair çalışmalar görece görünürken, konut bahçeleri, bostan süreklilikleri ve yerel ölçekte yeniden üretilen gündelik bahçe pratiklerinin bitkisel tasarım hafızası içindeki rolü daha sınırlı ölçüde tartışılmış görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Kaldjian, 2004; Bülbül, 2024).

Cumhuriyet döneminde kamusallaşan tarihsel bahçelerde ise, modern kent parkı işletmeciliği ile tarihsel bahçe kimliği arasındaki gerilimlerin bitkisel bileşen odağında daha ayrıntılı ve karşılaştırmalı biçimde incelenmesine ihtiyaç olduğunu düşündüren göstergeler bulunmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981; Ruggles, 2008; Uğuryol, 2020). Uluslararası literatürün çok zamanlı kanıt, adaptif yönetim ve disiplinler arası belgeleme vurgusu, Türkiye bağlamında tarihsel bahçelerde bitkisel mirasın izlenebilirliğini güçlendirecek yeni araştırma eksenleri için güçlü bir referans seti sunmaktadır (Carrari vd., 2022; Cazzani vd., 2022; Wu vd., 2024; Lian vd., 2024). Türkiye’deki başlıca araştırma boşluklarından birinin, tür repertuarını tek başına çoğaltan çalışmaların ötesine geçerek, çok zamanlı kanıt

temelli tür–kompozisyon–işlev odaklı bir tarihsel bitkisel miras değerlendirme ve yönetim dilinin kurumsallaştırılmasına duyulan ihtiyaçla ilişkili olduğu söylenebilir (ICOMOS-IFLA, 1981; Uğuryol, 2020; Carrari vd., 2022; Wu vd., 2024).

9. TARTIŞMA SELÇUKLU’DAN GÜNÜMÜZE BITKİSEL TASARIM SÜREKLİLİKLERİ VE KIRILMALARI

Bu çalışma, Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın Selçuklu’dan günümüze uzanan çizgisinin tekil üslup değişimlerinden çok, katmanlı ve yeniden yazılan bir tasarım belleği üzerinden okunabileceğine işaret etmektedir. Erken dönem kanıt yoğunluğunun sınırlılığı, Selçuklu katmanında tür düzeyinde kesin envanter iddialarını temkinli kılarken, avlu ve saray bağlamında izlenebilen su–gölge–üretkenlik üçlüsünün sonraki yüzyıllara aktarılabilen bir işlevsel omurga üretmiş olabileceği düşünülebilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981). Bu erken omurga, bahçeyi yalnız estetik bir kompozisyon alanı olarak değil, iklimsel uyarlama, gündelik yaşam pratikleri ve temsil rejimlerinin birlikte geliştiği bir kültürel peyzaj sahnesi olarak kavramsallaştırmaya imkân tanıyabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981; UNESCO, 1992). Palimpsest düşüncesinin peyzajı üst üste yazılan, silinen ve yeniden kurulan bir tarihsel metin olarak okuyan çerçevesi, özellikle erken dönemlerde tür adlarından çok işlev ve kompozisyon örüntülerini önceleyen bu ölçülü yorum hattını kuramsal açıdan desteklemektedir (ICOMOS-IFLA, 1981; Corboz, 1983).

Klasik ve geç Osmanlı evresinde ise aynı çekirdeğin daha görünür ve çok ölçekli bir bahçe kültürü içinde genişlediği

görülmektedir. Saray, kasır ve konut bahçeleri arasındaki ölçek ve temsiliyet farkları, bitkisel repertuarın “tek merkezli” bir estetik aktarım değil, bağlama göre yoğunlaştırılan ve sadeleştirilen bir tür/kompozisyon ekonomisiyle yeniden üretildiğini düşündürür (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Necipoğlu, 1997; Ruggles, 2008). Bu dönemde gölge-odaklı ağaç kullanımı ve suyla birlikte işleyen serinlik üretimi, bitkisel tasarımın mimari kurguya eklenilen mekân kurucu rolünü güçlendirmiş olabilir; meyve-sebze alanları ve kent bostanlarına uzanan üretken süreklilik ise süs-işlev ikiliğini keskin biçimde ayırmayan tarihsel bahçe aklını daha görünür kılmaktadır (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Kaldjian, 2004; Ruggles, 2008; Şenel, 2016; Bülbül, 2024). Osmanlı bahçesindeki repertuar genişlemesini salt “süsleme artışı” olarak değil, su-gölge-yaşantı ve süs-üretim dengelerinin farklı ölçeklerde yeniden kurulabildiği esnek bir tasarım hafızasının ürünü olarak okumak, derlemenin süreklilik hattıyla daha uyumlu görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenel, 2016).

19.yüzyıl modernleşmesi bu süreklilik hattını bütünüyle kesmekten çok, yerel omurgayı yeni bir estetik ve temsil diliyle yeniden düzenleyen bir hibritleşme eşiğine taşıdığı düşünülebilir. Aksiyal kurgular, simetrik düzenleme mantıkları ve daha programlı çiçekleme rejimleri, özellikle saray ölçeğinde yerelsizleşmeden ziyade yerel çekirdeğe eklenilen yeni bir görsel organizasyon katmanı üretmiş görünmektedir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Seçkin, 2003; Aksoy, 2011; Uğuryol, 2020). Bu nedenle kırılmayı mutlak bir kopuş olarak değil, yerel çekirdeğin yeni kompozisyon teknikleriyle

çoğullaştığı seçici bir uyarlama biçimi olarak değerlendirmek daha temkinli bir yorum değerlendirmesi sunar (Bozdoğan, 2001; Kaştaş Uzun ve Şenol, 2020). Cumhuriyet döneminde ise eşik daha belirgin biçimde işlev ve yönetim boyutuna kayar; saray ve kasır bahçelerinin kamusal mekâna dönüşmesi, tarihsel bahçeyi yeni kullanıcı grupları ve modern park işletmeciliğinin standardizasyon hedefleriyle karşı karşıya getirmiştir (ICOMOS-IFLA, 1981; UNESCO, 1992; Uğuryol, 2020). Bu dönüşüm, bitkisel mirasın korunmasını yalnız “aynı türün yeniden dikimi” düzleminde değil, türlerin mekânsal rolü, gölge-su-yaşantı kurgusu ve mevsimsel duysal değerlerin sürekliliği üzerinden değerlendirmeyi gerektirebilir; aksi halde tarihsel bahçenin özgül kimliği genel park estetiği içinde silikleşme riski taşıyabilir (Evyapan Aslanoğlu, 1972; ICOMOS-IFLA, 1981; Şenel, 2016; Uğuryol, 2020).

Palimpsest okumasının en anlamlı katkısı, özgünlük-yenileme ikiliğini tek bir “ideal dönem”e sabitlemeden, ardışık katmanların birlikte değerlendirilebildiği süreç odaklı bir koruma ve yönetim etiği önermesidir (ICOMOS-IFLA, 1981; Corboz, 1983). Tarihî bahçeyi “yaşayan anıt” olarak tanımlayan çerçeveye uyumlu biçimde, bitkisel bileşenin yaşlanma, hastalık, iklimsel stres ve bakım kararları altında kaçınılmaz biçimde yenilediği kabul edildiğinde, tarihsel bitki kimliğini tür kopyacılığından çok işlev-kompozisyon-duysal hedeflerin sürekliliği üzerinden tanımlamak daha tutarlı görünmektedir (ICOMOS-IFLA, 1981). Yakın dönem çalışmaların çok zamanlı kanıt üretimi, disiplinler arası belgeleme ve adaptif yönetim vurgusu da bu yaklaşımı yöntemsel olarak güçlendirmektedir (Carrari vd., 2022; Cazzani vd., 2022; Lian vd., 2024; Wu vd., 2024).

Türkiye bağlamında geleceğe dönük araştırma gündemi, bu nedenle Selçuklu ve erken Osmanlı katmanlarında işlev ve kompozisyon örüntülerini önceleyen temkinli okumaları derinleştirmeyi (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Ruggles, 2008; Şenoğlu ve Ortaçşme, 2016); saray/kasır örneklerinin yanında konut bahçeleri ve kent bostanlarının bitkisel hafıza içindeki rolünü daha görünür kılmayı (Evyapan Aslanoğlu, 1972; Kaldjian, 2004; Kaştas Uzun ve Şenol, 2020; Bülbül, 2024); kamusallaşmış tarihsel bahçelerde modern park yönetimi ile tarihsel kimlik arasındaki gerilimleri bitkisel bileşenin mevsimsellik, gölge performansı ve duysal atmosfer üretimi üzerinden daha karşılaştırmalı biçimde tartışmayı gerekli kılmaktadır (ICOMOS-IFLA, 1981; Uğuryol, 2020; Carrari vd., 2022; Cazzani vd., 2022; Lian vd., 2024; Wu vd., 2024). Böylece Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın tarihsel katmanlaşması, geçmişin betimleyici bir anlatısı olmanın ötesinde, güncel koruma ve yönetim pratiklerine yön veren etik hassasiyeti yüksek bir yorum hattı içinde bütüncül biçimde yeniden konumlandırılabilir.

10. SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışma, Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın Selçuklu'dan günümüze uzanan tarihsel seyrinin tekil üslup değişimlerinden çok, dönemler arası yeniden yazılan ve bağlama göre biçim değiştiren bir tasarım hafızası üzerinden okunabileceğini düşündürmektedir. Erken dönem kanıtlarının parçalı doğası, Selçuklu katmanında tür düzeyinde kesin envanter iddialarını sınırlamakta; buna karşılık avlu ve saray bağlamında su–gölge–üretkenlik üçlüsünün işlevsel bir omurga olarak

belirdiğine işaret eden okumalar, sonraki dönemlere aktarılan bir tasarım belleğinin ilke düzeyinde izlenebileceğini göstermektedir. Bu omurgayı kültürel peyzaj perspektifi içinde ele almak, bahçeyi yalnız estetik bir kompozisyon olarak değil, iklimsel uyarlama, gündelik yaşam pratikleri ve temsil rejimlerinin birlikte şekillendiği çok katmanlı bir miras alanı olarak değerlendirmeye imkân tanımaktadır. Klasik ve geç Osmanlı evresinde ise aynı çekirdeğin saray–kasır–konut ölçeklerinde genişleyen repertuar, mevsimsellik ve süs–üretim geçirgenliğiyle belirginleştiği; gölge-odaklı ağaç kullanımı ve suyla birlikte işleyen serinlik üretiminin bu tasarım aklının mekân kurucu niteliğini güçlendirdiği öne çıkmaktadır. Bu genişleme, derlemenin genel hattıyla uyumlu biçimde, su–gölge–yaşantı ve süs–üretim dengelerinin farklı ölçeklerde yeniden kurulabilmesi üzerinden daha açıklayıcı biçimde yorumlanabilir.

19.yüzyıl modernleşmesiyle görünürleşenaksiyal düzenler ve yeni süsleme repertuarları, yerel omurgayı bütünüyle kırmaktan çok, özellikle saray ölçeğinde temsili görünürlüğü artıran yeni bir estetik katmanla hibritleşme yönünde genişletmiş görünmektedir. Cumhuriyet döneminde kamusallaşma süreciyle birlikte tarihsel bahçelerin yönetim ve kullanım rejimleri modern kent parkı normlarına yaklaşırken, bu dönüşümün bitkisel bileşen üzerinde standardizasyon ve sadeleştirme baskısı üretebildiği; dolayısıyla tarihsel bahçe kimliğinin korunmasında tür listelerinden çok türlerin mekânsal rolü, gölge–su–yaşantı kurgusu ve mevsimsel duyuşal değerlerin sürekliliği üzerinden ilerleyen daha hassas bir değerlendirme ihtiyacının belirgin hale geldiği görülmektedir. Bu sonuçlar, “özgünlük” tartışmasının tek

bir ideal dönem estetiğine sabitlenmesinin açıklayıcılığının sınırlı olabileceğini; palimpsest yaklaşımının ise tarihsel bahçeyi üst üste biriken katmanların birlikte okunabildiği dinamik bir metin olarak ele alıp süreklilik ve dönüşümü aynı sahnede kavramaya elverişli bir yorum düzlemi sunduğunu göstermektedir. “Yaşayan anıt” vurgusu da bitkisel bileşenin yaşlanma, hastalık, iklimsel stres ve bakım kararlarıyla kaçınılmaz biçimde yenilendiğini kabul ederek, tarihsel bitki kimliğini tür kopyacılığından ziyade kompozisyonun işlevsel ve duysal hedeflerini taşıyan bir tasarım belleği üzerinden düşünmeyi desteklemektedir.

Bu çerçevede koruma ve araştırma gündemine yönelik ölçülü öneriler dört eksenle toplanabilir. İlk olarak, kamusallaşmış saray ve kasır bahçelerinde bitkisel mirasın korunması ve yenilenmesi, yalnız tür adlarının sürdürülmesine odaklanan dar bir yaklaşım yerine, tür–kompozisyon–işlev birlikteliğini belgeleyen çok zamanlı veri üretimiyle desteklenmelidir; arşiv/görsel kayıtlar, bakım dökümleri ve güncel alan gözlemlerinin birlikte okunması, dönemler arası bitkisel rol sürekliliklerini daha şeffaf biçimde görünür kılabilir. İkinci olarak, Türkiye literatüründe saray merkezli okumaların yanında konut bahçeleri, mesire kültürü ve kent bostanları gibi daha gündelik ölçeklerin bitkisel tasarım hafızası içindeki rolünü karşılaştırmalı biçimde ele alan çalışmaların artırılması, Selçuklu–Osmanlı sürekliliklerinin yalnız “temsili bahçe” üzerinden değil, yaygın kullanım pratikleri üzerinden de izlenebilmesine katkı sağlayabilir. Üçüncü olarak, modern park işletmeciliği ile tarihsel bahçe kimliği arasındaki uyumsuzluğun yönetim düzeyinde daha görünür kılınması;

gölge kurgusu, su çevresi duyuşal düzenleri, mevsimsellik ve süs-
üretim geçirgenliğı gibi tarihsel tasarım ilkelerinin kamusal kullanım
yoğunluğı altında nasıl korunabileceğıne ilişkin adaptif ve kanıta
dayalı karar setlerinin geliştirilmesi, “yaşayan anıt” yaklaşımının
Cumhuriyet katmanında daha işlevsel bir koruma diline dönüşmesini
destekleyebilir. Son olarak, Türk bahçelerinde bitkisel tasarımın
tarihsel katmanlaşmasını geçmişin betimleyici bir envanteriolaral
değil;palimpsest ve kültürel peyzaj perspektifleriyle güçlenen ölçülü
bir sentez üzerinden, güncel koruma ve araştırma pratiklerine yön
veren canlı bir tasarım hafızası olarak ele almak, hem akademik hem
uygulamalı düzeyde daha sürdürülebilir bir yaklaşımın önünü açabilir.

KAYNAKÇA:

- Aksoy, Y. (2011). Palacegardens in Istanbul: Theexample of Dolmabahçe. *Studies in theHistory of Gardens&DesignedLandscapes*, 31(4), 332–342.
<https://doi.org/10.1080/14601176.2011.556775>.
- Atasoy, N. (2002). *Hasbahçe: Osmanlı kültüründe bahçe ve çiçek*. Aygaz A.Ş.
- Bell, S. (2004). *Elements of visualdesign in thelandscape*. Taylor & Francis.
- Booth, N. K. (1983). *Basic elements of landscapearchitecturaldesign*. Elsevier.
- Bozdoğan, S. (2001). *Modernismandnationbuilding: Turkisharchitecturalculture in theearlyRepublic*. University of Washington Press.
- Bozkurt, S. G. (2018). An examination of thecharacteristics of 19th centurytraditionalTurkishhousegardens in Gürün (Sivas) district. *A+Arch Design International Journal of Architecture and Design*, 4(2), 11–22.
- Bülbül, A. H. (2024). Şehre sığmayan topraklar: İstanbul bostanları. *Erdem*, 87, 1–36. <https://doi.org/10.32704/erdem.2024.87.001>.
- Carrari, E., Aglietti, C., Bellandi, A., Dibari, C., Ferrini, F., Fineschi, S., & Bindi, M. (2022). Themanagement of plantsandtheirimpact on monuments in historicgardens: Currentthreatsandsolutions. *Urban Forestry& Urban Greening*, 76, Article 127727. <https://doi.org/10.1016/j.ufug.2022.127727>.

- Cazzani, A., Zerbi, C. M., Brumana, R., & Lobovikov-Katz, A. (2022). Raising awareness of the cultural, architectural, and perceptive values of historic gardens and related landscapes: Panoramic cones and multi-temporal data. *Applied Geomatics*, 14, 97–130. <https://doi.org/10.1007/s12518-020-00330-7>.
- Çelik, Z. (1993). *The remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman city in the nineteenth century*. University of California Press.
- Corboz, A. (1983). The land as palimpsest. *Diogenes*, 31(121), 12–34. <https://doi.org/10.1177/039219218303112102>.
- Demir, E. (2006). Toplumsal değişme süreci içinde Gençlik Parkı: Sosyolojik bir değerlendirme. *Planlama*, 4(9), 69–78.
- Duru, B. (2020). Türkiye’ye özgü bir projenin görünmeyen yüzü: Millet bahçeleri. *Mimarlık*, 57(412), 16–19.
- Erdoğan, M. (1958). Osmanlı devrinde İstanbul bahçeleri. S. IV, 149–182.
- Erensü, S., İne, B., & Adanalı, Y. A. (2022). From the occupied park to the gardens of the nation: Politics and aesthetics of urban greenery in post-Gezi Istanbul. *Social Text*, 40(1), 109–134. <https://doi.org/10.1215/01642472-9495146>.
- Ergun, N., & İskender, Ö. (2003). Gardens of the Topkapı Palace: An example of Turkish garden art. *Studies in the History of Gardens & Designed Landscapes*, 23(1), 57–71. <https://doi.org/10.1080/14601176.2003.10435281>.
- Evyapan Aslanoğlu, G. (1972). *Eski Türk bahçeleri ve özellikle eski İstanbul bahçeleri* (ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü

- Yayını No. 20). Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.
- Evyapan Aslanoğlu, G. (1975). Anatolian Turkish gardens. *METU Journal of the Faculty of Architecture*, 1(1), 5–21.
- Gemici, R. Ö. (2023). Landscapedesign in hospitalgardens: Theexample of SelcukUniversityMedicalFacultyHospital. *TurkishJournal of Agriculture – FoodScienceandTechnology*, 11(s1), 2620–2626.
- Hamadeh, S. (2007). *Thecity'spleasures: Istanbul in theeighteenthcentury*. University of Washington Press.
<https://doi.org/10.4305/METU.JFA.2020.1.4>
- International Council on MonumentsandSites [ICOMOS], & International Federation of LandscapeArchitects [IFLA]. (1981). *Historicgardens (TheFlorence Charter)*. ICOMOS.
- Jellicoe, G.,&Jellicoe, S. (1987). *Thelandscape of man: Shapingtheenvironmentfromprehistorytothepresentday* (Rev. andenl. ed.). Thamesand Hudson.
- Kaldjian, P. J. (2004). Istanbul'sbostans: A millennium of market gardens. *TheGeographicalReview*, 94(3), 284–304.
<https://doi.org/10.1111/j.1931-0846.2004.tb00174.x>.
- Kaştas Uzun, İ.,& Şenol, F. (2020). Türkiye'deki kamusal yeşil alanların tarihsel gelişimi ve yeni “Millet Bahçeleri”. *Art-Sanat*, 14, 211–240. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2020.14.0009>.
- Kırca, S.,& Çınar, S. (2010). Türk kültüründe bahçeyi algılamak. *Journal of theFaculty of ForestryIstanbulUniversity*, 60(2), 59–68.

- Lian, J., Nijhuis, S., Bracken, G., Wu, X., Wu, X., & Chen, D. (2024). Conservation and development of the historic garden in a landscape context: A systematic literature review. *Landscape and Urban Planning*, 246, 105027.
<https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2024.105027>.
- Necipoğlu, G. (1997). The suburban landscape of sixteenth-century Istanbul as a mirror of classical Ottoman garden culture. In A. Petruccioli (Ed.), *Gardens in the time of the great Muslim empires: Theory and design* (Supplement to Muqarnas, Vol. 7, pp. 32–71). Brill.
https://doi.org/10.1163/9789004660823_005.
- Özkan Önür, Ö. & Yerli Ö. (2025). Alternative mortar production for flooring belonging to historical building environments *Revista Română de Materiale / Romanian Journal of Materials*, 2024, Vol. 4, pp. 309 – 323.
- Özkan Önür, Ö. (2025). 19. yüzyıl geleneksel taraklı evlerinde restorasyon önerisi: kültürel mirasın korunması ve sürdürülebilirliği kapsamında İbrahim Kaya Evi örneğinin incelenmesi. *UMÜFED Uluslararası Batı Karadeniz Mühendislik ve Fen Bilimleri Dergisi*, 7(1), 61-85.
- Redford, S. (2000). *Landscape and the state in medieval Anatolia: Seljuk gardens and pavilions of Alanya, Turkey*. Archaeopress.
<https://doi.org/10.30861/9781841710952>.
- Robinson, N. (2004). *The planting design handbook* (2nd ed.). Ashgate.
- Ruggles, D. F. (2008). *Islamic gardens and landscapes*. University of Pennsylvania Press. <http://www.jstor.org/stable/j.ctt3fhhqz>

- Seçkin, Y. Ç. (2003). Gardens of thenineteenth-centuryimperialpalaces in Istanbul. *Studies in theHistory of Gardens&DesignedLandscapes*, 23(1), 72–86.
<https://doi.org/10.1080/14601176.2003.10435282>
- Şenel, S. (2016). Osmanlı’da bahçe ve hasbahçe kültürü. *Şehir ve İrfan Araştırmaları Dergisi*, 3, 73–78.
- Şenoğlu, B.,&Ortaçeşme, V. (2016). Antalya’daki Selçuklu dönemi yapılarında bahçe mekânının analizi. *MediterraneanAgriculturalSciences*, 29(2), 55–63.
- Uğuryol, D. (2020). İstanbul’daki tarihi bahçeler ve mimari elemanlarının koruma sorunlarının saray ve kasır bahçeleri özelinde değerlendirilmesi. *METU Journal of theFaculty of Architecture*, 37(1), 225–251.
- Uğuryol, D.,& Can, M. C. (2018). Beykoz Kasrı bahçelerinin tasarım özellikleri ve korunmuşluk durumu. *Art-Sanat*, 9, 143–159.
- UNESCO World HeritageCommittee. (1992). *Revision of theOperationalGuidelinesfortheImplementation of the World HeritageConvention: Report of theExpertGroup on CulturalLandscapes, La Petite Pierre (France), 24–26 October 1992 (WHC-92/CONF.002/10/Add)*. UNESCO World HeritageCentre.
- Wu, J.,Xiao, Y., Zhu, L., &Cheng, S. (2024). Theidentification of historicplantlandscapecharacteristicsandconservationstrategiesfor LongevityHillbased on the WSL MonoplottingTool. *Land*, 13(8), 1255. <https://doi.org/10.3390/land13081255>

- Yılmaz, S., Mumcu, S., Düzenli, T., &Özbilen, A. (2016). Tasarımda birlik kavramının öğrenci çalışmalarında irdelenmesi: Mimari tasarım dersi örneği. *İnönü Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 6(14), 1–16. <https://doi.org/10.16950/inustd.321783>
- Yılmaz, T.,& Katipoğlu Özmen, C. (2021). Erken Cumhuriyet dönemi kent parklarının Belediyeler Dergisi üzerinden okunması. *Online Journal of Art and Design*, 9(3), 120–138.

BÖLÜM 5:

KÜLTÜREL MİRASIMIZ ÇEŞMELER ve DİJİTAL YORUMU: YAPAY ZEKÂ DESTEKLİ ÇEŞME TASARIMI DENEYİMİ

Prof. Dr. Murat ZENGİN^{1*}, Prof. Dr. M. Burak ALTINIŞIK^{2*},
Arş. Gör. Dr. Merve YAVUZ^{3*}

¹Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Peyzaj
Mimarlığı Bölümü, Denizli, Türkiye,
*mzenigin@pau.edu.tr
ORCID ID:0000-0002-8528-7308

² Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,
Mimarlık Bölümü,
Denizli, Türkiye,
*burak.altinisik@pau.edu.tr
ORCID ID:0000-0002-3943-1487

³ Pamukkale Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi,
Endüstriyel Tasarım Bölümü,
Denizli, Türkiye,
* myavuz@pau.edu.tr
ORCID ID:0000-0003-0826-9023

1. GİRİŞ

Kentler, toplumsal hafızanın mekânla bütünleştiği ve kültürel sürekliliğin inşa edildiği dinamik katmanlardır (Rossi, 1982). Bu katmanlaşma içerisinde su, tarih boyunca yerleşimlerin kurucu unsuru olmuştur. Zamanla toplumsal yaşamın iletişim ağını kurgulamış ve uygarlıkların kimliklerinin bir parçası haline gelmiştir. Suya olan zorunlu ihtiyaç, tarım arazilerini, ulaşım ve ticaret yollarını şekillendirmiştir. Bu ihtiyaç aynı zamanda suyun kendisini de dönüştürmüş; su donatı elemanları ile farklı biçimler kazanmış ve

çevresinde insanların, toplumların ve kültürlerin kesiştiği mekânlar yaratılmıştır. Böylece önceleri işlevsel düzeyde kentleri şekillendiren su, gösterge niteliğiyle kent kimliğinin ve kültürel mirasın önemli bir parçası olmuştur. Türk kültürü özelinde de su hep başat bir rol üstlenmiş, yaratılışla başlayıp, kutsiyet ile devam eden bu inanç, bolluk, refah, bereket ile özdeşleştirilmiştir (Demir, 2019). Tarihsel süreçte İslam inancının yaygınlaşması ile de Türkler için suyun kutsallığına olan inanç sürmüştür, bu nedenle Anadolu’da kutsal mekânlar ile su arasında hep bir ikonografik bir ilişki bulunmuş, su aracılığı ile kutsalla bütünleşme çabaları devam etmiştir (Demir, 2019). Su kaynakları, pınarlar, akarsular yakınlarında şehit, veli gibi kutsiyet arz eden kişilerin mezar ve türbelerinin bulunması bu noktada tesadüf değildir (Demir, 2019).

Çeşmeler, suyun kaynağında bir hazneye toplanarak ya da borularla taşınarak, özelleşmiş lüleli ya da musluklu bir hazne yoluyla akıtıldığı mermer, taş gibi malzemelerden yapılmış kamusal su donatıları olarak tanımlanır (Bektaşoğlu, 2013) ve Türk kent geleneği içerisinde önemli bir yer tutar. Anadolu’ya yerleşen Türk boylarından Selçuklu Devleti’ne ve Osmanlı İmparatorluğu’na kadar mimari yapıların cephesinde, köşesinde, önünde ya da bahçesinde bir çeşmeye, bir sebile, bir şadırvana veya bir havuza mutlaka yer verilmiştir (Uludağ, 1994). Öyle ki Ahmet Hamdi Tanpınar "Beş Şehir" eserinde Türk kentlerini betimlerken çeşmelere ayrı bir yer ayırmış: kendi ritmiyle var olan, her adımda karşımıza çıkan, geçmiş zamanın izlerini taşıyan yapılar olarak tanımlamıştır. Mimar W. Schütte ise İstanbul çeşmelerini "bayramlık elbiselerdeki pırlantalar"

şeklinde niteleyerek, şehrin dokusuna serpilmiş bu yapıların insanları her seferinde yeniden büyülediğini vurgulamıştır (Al-Mohamad, 1988). Anadolu'da çeşmelerin yaygınlaşmasında, Türk İslam geleneğinde görece gelir durumu yüksek kişilerin Allah rızasını kazanmak için mahallelere, yol kenarlarına çeşme yaptırtmasının bir gelenek haline gelmesi en büyük etkidir (Eyice, 2013).

İnsan-toplum ve çevre arasındaki etkileşimlerin tarihsel süreçteki değişimi, kent kimliğinin de dinamik ve sürekli bir dönüşüm içerisinde olduğuna işaret eder. Sosyal, kültürel, politik ve estetik katmanların iç içe geçtiği bu etkileşim, kentlerin karakterini belirler. Kültürel varlıkların toplumsal, görsel ve işlevsel boyutlarıyla en önemli parçalarından biri olan çeşmeler, Anadolu coğrafyasında derin bir geçmişe sahiptir. İlk örnekleri Hitit ve Urartu yerleşimlerinde görülür. Helenistik ve Roma dönemlerinde "Nymphaeum" (Anıtsal Çeşme) yapılarıyla anıtsallaşan su mimarisi, Türklerin Anadolu'ya yerleşmesiyle yeni bir karakter kazanmıştır (Uludağ, 1994). Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde suyun halka arzı, devletin ve vakıfların en öncelikli hizmetlerinden biri olmuştur. En mütevazı sokak çeşmesinden en görkemli meydan çeşmesine kadar bu yapılar, kentsel dokunun vazgeçilmez görsel unsurları olagelmıştır (Karaçöl ve Tunçoku, 2014).

1930'lardan sonra çağdaş teknolojinin su problemini çözerek, her eve suyu ulaştırması sonucu, çeşmeler önem ve işlevini yitirmeye başlar (Uludağ, 1994). Bu nedenle günümüzde özellikle büyük kentlerde, çeşmelerin tarihi eser niteliği dışında bir işlevi neredeyse kalmamış gibidir. Dahası 1940'lardan sonra yapılan imar çalışmaları

ile tarihi eser niteliğinde birçok çeşme yıkılıp gitmiştir (Eyice, 2013). Diğer yandan küreselleşmenin de etkisiyle yerel ve bölgesel farklılıkların aşıldığı, bunun bir sonucu olarak kentlerin özgün niteliklerini kaybetme ve kimliksiz yapılar yığına dönüşme riskleri ile karşı karşıya olduğu görülmektedir (Oktay, 2011). İnsan yapımı unsurların modernleşme etkisiyle yalnızca işlev odaklı bir yapıya bürünmesi, bireyleri kültürel yapıya bağlayan göstergesel unsurların yitirilmesine neden olmuştur. Bu süreçten en büyük zararı kamusal alanlar görmektedir. Oysa kenti yaşatmak, kent kimliğini bir süreklilik içerisinde algılamayı ve tarihsel yapıları geleceğe aktarmayı gerektirir (Güveç, 1991). Kültürel mirasın çağdaş tasarım araçlarıyla yeniden yorumlanması, bu bağlamda kültürel sürdürülebilirlik açısından kritik bir önem taşımaktadır. Pierre Nora'nın (1989) "hafıza mekânları" (lieux de mémoire) kavramı, tarihsel bellek ile güncel yaşam pratikleri arasında somut bir bağ kurmanın önemini vurgular. Kamusal donatılar bu bağlamda yalnızca işlevsel nesneler değil, toplumsal hafızanın gelecek kuşaklara aktarıldığı ara yüzler olarak ele alınmalıdır.

Bu çalışma, geleneksel çeşme tipolojilerinden ve Türk mimarisine özgü unsurlardan elde edilen verilerin yapay zekâ araçları aracılığıyla çağdaş kamusal donatı önerilerine dönüştürülmesini konu alan ve mimarlık, peyzaj mimarlığı ile endüstriyel tasarım disiplinlerinin ara kesitinde konumlanan bir tasarım araştırmasıdır. Çalışma "tasarım yoluyla araştırma" (research through design) (Cross, 2001; Jonas, 2015) metodolojik yaklaşımını benimsemiş, tasarım süreci bir bilgi üretme aracı olarak kullanılmış ve Midjourney ve Gemini gibi uygulamalar üzerinden yapay zeka destekli tasarım

süreçleri analiz edilmiştir. Süreç araştırma, veri yorumlama, alternatif geliştirme ve değerlendirme süreçlerini kapsayan döngüsel, sürekli bir sorgulama pratiği ile yürütülmüştür. Disiplinler arası işbirliği, bu sürece mekânsal bağlam, çevresel uyum ve ürün kimliği gibi farklı uzmanlık alanlarının özgül bilgilerinin entegrasyonunu sağlamıştır.

Günümüzde dijital dönüşümün tasarım disiplinlerinde ortaya çıkardığı yeni paradigmlar, özellikle üretken yapay zekânın tasarım süreçlerine entegrasyonu ile belirginleşmektedir. Bu dönüşüm, tasarımcının rolünü biçim üreticisinden çok veri küratörü, karar verici ve süreç yöneticisine doğru dönüştürür (Oxman, 2006; Terzidis, 2006; Carpo, 2017). Kısa sürede çok sayıda alternatif üretimini mümkün kılan bu araçlar, tasarım süreçlerinde araştırma aşamasını ön plana çıkarırken biçim üretimi aşamalarını hızlandırır. Bu potansiyelin kültürel mirasın korunmasında ve canlandırılmasındaki olası rolü değerlendirilmiştir. Çalışmada somut kültürel mirasa ilişkin karakteristik öğelerin dijital ortama bir "girdi" (prompt) olarak nasıl aktarıldığı, yapay zekâ-tasarımcı etkileşimlerinin nasıl yapılandırıldığı ve tasarım sürecinin nasıl ilerlediği çeşme örneği üzerinden anlatılmıştır. Araştırmanın amacı, tamamlanmış bir ürün sunmaktan ziyade, üretken yapay zekânın kültürel mirasın geleceğe taşınmasında yaratıcı bir katalizör olarak üstlenebileceği rolü tartışmaktır.

1.1. Tasarım Kodlarına Dönüşen Mimari Öğeler: Geometri, Malzeme ve Motifler

Dijital üretim sürecine altlık sağlayan kültürel kodların çözümlenmesi amacıyla metodoloji öncesinde, çalışmanın kavramsal

zeminini oluşturan Selçuklu ve Osmanlı mimarisinde çeşme yapılarına ilişkin araştırmalar sunulmuştur. Türk mimarisinin temelini oluşturan, birbirinden pek de ayırık sayılamayacak bu iki tarihi dönemi Mimar Kemalettin Bey, “Bu iki devrin birçok türdeki eserleri arasında yalnız iklim ve malzeme etkisiyle, genişlik ve büyüklük itibarıyla bazı farklar mevcut olup mimarlık mesleğinin esas kuralları ve ilerlemeye doğru takip ettiği yol açısından bunlar bir bütündür. Her ikisinin de süsleme şekillerinde malzeme ve yapıya uymayan yalancı güzellikler yoktur.” sözleriyle ifade etmiştir (Özlük,2008). Örneğin Selçuklu eserlerinde büyük açıklıklar nasıl o yapıya uygun kemerlerle örtülürse Osmanlı eserlerinde de öyledir ve her ikisinde de açıklığı kapamaya çalışan yapıya ait kısmın şekil ve durumu, etkisinde kaldığı kuvvetleri taşımaya uygun ve görünürdür (Özlük, 2008).

Türk mimarlık tarihi içerisinde Selçuklu ve Osmanlı dönemleri, aynı kültürel kökten beslenmelerine ve biri diğersinin devamı niteliğinde olmasına rağmen aralarında mekansal kurgu ve motifler açısından belirli üslup farkları bulunmaktadır. Bu üslup farklılığı, Kuban’a göre (2002) Selçuklu’nun dışa dönük, plastik ve kütsel etkisine karşılık Osmanlı’nın içe dönük, merkezi ve mekânsal bütünlüğü önceleyen yaklaşımıyla özetlenebilir ve tasarım sürecinde çeşme tipolojisini belirleyen temel unsurlardan biridir. Selçuklu ve Osmanlı mimari geleneğindeki farklılıklara ilişkin bir diğers unsur ise motiflere yöneliktir. Her ikisinde de motiflerin hem yüzeyleri tanımlayan bir düzenleyici öge olarak hem de yapının genel kimliğini güçlendiren görsel bir vurgu olarak kullanıldığı görülmektedir. Geometrik örgülerden bitkisel kompozisyonlara, kitabe düzenlerinden

mukarnas geçişlere kadar çeşitlenen bu öğeler, tasarımın biçimsel potansiyeline işaret eden tutarlı bir repertuvar oluşturmaktadır. Selçuklu taş bezemesi mimari kütleyle bütünleşik, yapısal bir mantığa dayalıdır ve üç boyutlu taş işçiliği geometrik kompozisyonu hem derinlik hem de ritim aracılığıyla vurgular (Kuban, 2002). Bu dönemde Rûmi, palmet ve lotus gibi bitkisel motifler, yapıya eklenen ve yüzeyin bütünsel algısını güçlendiren öğeler olarak karşımıza çıkar. Osmanlı döneminde ise bitkisel motif repertuarı daha akışkan ve natüralist bir estetik doğrultusunda gelişir. Selçuklu mimarisine özgül figüratif motifler (çift başlı kartal, hayat ağacı vb.) Osmanlı mimarisinde sembolik parçalar hâline gelir.

1.1.1. Selçuklu Dönemi Çeşme Mimarisi

Anadolu Selçuklu mimarisi, 12. ve 13. yüzyıllarda taş işçiliğinde ulaştığı seviye ve geliştirdiği zengin geometrik repertuvar ile dünya sanat tarihinde özgün bir yere sahiptir (Özkul, 2020). Selçuklu döneminde su mimarisi, genellikle tekil sokak çeşmelerinden ziyade; kervansaraylar, medreseler ve camiler gibi büyük külliyelerin bir parçası olarak veya anıtsal duvar çeşmeleri şeklinde gelişmiştir (Önge, 1997). Bu yapılar, yapay zeka destekli süreci için potansiyel girdi oluşturacak üç temel karakteristik üzerinden okunabilir: anıtsal kütle kurgusu, geometrik soyutlamalar ve mukarnaslı geçişlerdir.

Anadolu’da Türk medeniyetine ait günümüze ulaşan en erken tarihli çeşme örnekleri 13. ve 14. yüzyıllarda yapılmıştır (Demir, 2019). Anadolu Selçuklu döneminden kalma en eski çeşmelerin başında Gök Medrese çeşmesi (1271), Konya Sahip Ata Cami çeşmesi

(1258) ve Afyon ay Medresesi eşmesi (1278) sayılabilir (Uludağ, 1994). Şekil 1’de sunulan Konya Sahip Ata Camii, Selçuklu veziri Sahip Ata tarafından Kölük bin Abdullah’a inşa ettirilmiş olup ta kapısında çift minarenin yer aldığı cephe tasarımı açısından Anadolu’daki en erken örnek sayılmaktadır (obanoğlu, 2016), ancak sol minaresi yıkılmış durumdadır (ıpan, 2018).

Şekil 1. Konya Sahip Ata Cami eşmesi (URL 1).

Sâhip Ata Camii kapısında bulunan iki eşme zamanının en iyi işçilik ve kompozisyon örneklerinden biri olarak kabul edilir, “süslü bir kitabın iki sahifesi gibi” şeklinde betimlenir ve bu nedenle Kölük bin Abdullah da Sivas Gök Medresesi kapısı için aynı kompozisyonu oluşturur (ıpan, 2018). Selçuklu’da su mimarisi yönünden önem kazanan çeşmeler çoğunlukla cami, medrese ve han gibi yapıların ön cephelerine, bahçelerine ve yol kenarlarına yapılmıştır (Tanrıverdi, 2001). Selçuklu mimarisinde çeşmeler, genellikle bir duvar yüzeyine gömülü, derin nişli ve eyvan tipi kurgulara sahiptir. Bu nişlerin üst örtüsünde petek dokusunu andıran mukarnaslar kullanılır. Sönmez

(1989), mukarnasın düz duvar yüzeyinden kemere geçişi sağlayan yapısal bir eleman olmasının yanı sıra; ışığı kıran, parçalayan ve yüzeyde görsel bir titreşim yaratan estetik bir araç olduğunu ifade eder. Selçuklu taş ustası taşı, ışık ve gölgeyi yönlendiren bir hamur gibi biçimlendirir (Kuban, 2002). Çeşme nişini çerçeveleyen bordürler ve bu nişi taçlandıran sivri kemerler yapının statik yükünü taşımanın ötesinde, suyun aktığı nişi tanımlayan sembolik bir taç kapı işlevi görür ve yapının dikey etkisini güçlendirir. Bu anıtsal duruş, suyun kutsallığına ve devletin gücüne yapılan sembolik bir vurgudur.

Selçuklu su yapılarında, Osmanlı döneminde azalan figüratif kabartmalara da rastlanmaktadır. Özellikle suyun çıkış noktası olan lülelerde kullanılan aslan başı, ejder (Bkz. Resim 2) veya hayat ağacı motifleri, Orta Asya Türk inanç sisteminden gelen uğur, sıhhat ve bereket ile ilişkilidir (Demir, 2019). Anadolu'daki ilk çeşmelerin işlevsellikleri ön planda olduğu için ikonografik göndermeler daha çok süsleme programlarında görülür (Demir, 2019).

Resim 2. Hunad Hanı Çeşmesi Ejder Başlı Lülisi (Demir, 2019)

Selçuklu sanatının en belirgin tasarım kodu, yüzeyleri kaplayan geometrik örgülerdir (Öney 1992). Ona göre Selçuklu bezemesindeki bu geometrik yaklaşım, evrenin sonsuzluğunu ve yaratılışın matematiksel düzenini simgeler. Yıldız sistemleri çokgenler ve bunları birbirine bağlayan geçme motifleri, çeşme aynalarında ve kemer bordürlerinde yüzeyin monotonluğunu kıran temel unsurlardır. Bu geometrik bezemeler, keyfi bir süsleme değil; belirli bir matematiksel mantığa dayanan modüler sistemlerdir (Mülayim, 1982).

1.1.2. Osmanlı Dönemi Çeşme Mimarisi

Selçuklu mimarisinde genellikle cami, han, medrese gibi bir yapı bloğuna bütünleşik tasarlanan cephe mimarisi karakterindeki su yapıları, Osmanlı döneminde, özellikle 18. yüzyıldan sonra giderek bağımsızlaşmış ve kentin kamusal odak noktalarını tanımlayan meydan çeşmeleri tipolojilerine evrilmiştir (Eyice, 1993). Bu büyük çeşmelerin arkasında veya içinde, genellikle taş, mermer ya da tuğladan yapılmış su depoları bulunmaktadır. Şehrin su şebekesine bağlı olan bu çeşmelerden, su önceleri lülelerden sürekli akarken, sonraları musluklu hale getirilmişlerdir (Uludağ, 1994).

IV. Murat dönemi İstanbul'da on binden fazla çeşme bulunmaktadır, ancak bunlardan günümüze sadece 1500 kadarı ulaşabilmiştir (Güngör, 2021). Çeşme mimarisi, yüzyıllar içinde biçim, üslup ve malzeme açısından farklılıklar gösterir. 15 ile 17. yüzyıllar arasındaki çeşmeler klasik kemer içinde sade bir ayna taşı, kitabe ve tekmeden oluşurken 18. yüzyıldan itibaren bu formlar yerini, dekoratif kemerler ve barok üsluba uygun istiridye kabuğu motifli kemerlere bırakır (Güngör, 2021).

18. yüzyılda inşa edilmiş meydan çeşmelerinin en çarpıcı örneği Bab-ı Hûmayun önünde yer alan III. Ahmed Meydan Çeşmesi'dir (Koçyiğit, 2019). Dekoratif kemerler, bitkisel bezemeler, palmet, rumi, lale, karanfil, gül benzeri çiçek motifleri ile “C” ve “S” şeklindeki biçimlerden oluşan bezeme kompozisyonları, Osmanlı mimarisinde Sultan III. Ahmet döneminden itibaren sıkça kullanılmaya başlamış ve dönemin en beğenilen bezeme programlarından biri haline gelmiştir (Çerkez, 2018). Resim 3'te sunulan, dört cepheli bir meydan çeşmesi olan III. Ahmed Çeşmesi, dikdörtgen bir plan üzerine oturmaktadır ve çeşmenin dört köşesinde daire biçiminde sebiller, dört cephesinde de klasik üslupta sivri kemerli çeşmeler bulunmaktadır. Bu metot mimarlık tekniğine yeni bir kaide olarak eklenmiştir (Ovalıoğlu, 2011). Bu sebiller vasıtasıyla çeşmenin köşeleri pahlanarak geçişli bir görüntü elde edilmiştir. Yapının dikey kütlesini yatay düzlemde keserek daha yumuşak bir görüntü sağlayan geniş ahşap saçak, çeşme ile sebil yüzeyleri farklı motiflerle bezenmiştir (Koçyiğit, 2019). Bezemeler rumi, palmet, lotus çintemani ve çeşitli çiçek motiflerini kapsamaktadır ve klasik dönem bezeme öğelerinin pek çoğunun birlikte kullanılması dikkat çekicidir (Koçyiğit, 2019). Ovalıoğlu'na göre (2011) bu çeşme, geçmişteki sanatkarların eserlerinde görülen hususiyetlerin tamamını üzerinde toplamıştır. Bunlardan mine ve çini işi motifli tuğlalar çömlekçi; çeşitli şekiller üzerine yapılmış parmaklıklar dökmeci; çeşitli renklerde mermer ve madenci, bu mermer ile çatısında ağaçlar üzerine işlenmiş oyma ve kabartma ile nakışlar da kalemkâr ve oymacı sanatçıların üstün kabiliyetlerini göstermektedir (Ovalıoğlu,

2011). Çeşmenin sahibi olan Sultan Ahmet de çeşmenin yapılış tarihini, bu sanat eserini yaptırmaktaki gaye ve duygularını belirtmek düşüncesiyle, kendisinin yazmış olduğu şiir ve beyitleri çeşmenin dört yanına işletmiştir (Ovalıoğlu, 2011).

Resim 3. Üçüncü Ahmet Çeşmesi (URL 2).

Osmanlı'da süsleme sanatı, özellikle 18. yüzyıl Avrupa etkisinde Selçuklu'nun soyut geometrisinden ayrılarak daha natüralist ve bitkisel bir dile evrilmiştir (Uludağ, 1994). Klasik dönemde stilize edilen Rumi ve Hatayi motifleri, Lale Devri ve sonrasında vazolardan taşan çiçek demetlerine, meyve tabaklarına ve kıvrımlı akantus yapraklarına dönüşmüştür (Demiriz, 1986). Bu dönemin mimari karakteri, yapay zeka destekli tasarım araştırmasına biçimsel veri sağlayacak iki temel katman üzerinden okunabilir: meydan tipolojisi ve naturalist süslemeler. Tasarım açısından bu tipoloji, yapının yönsüz, üç boyutlu bir biçimde tasarlanmasını zorunlu kılar. Köşelerde yer

alan sebiller, cephelerdeki nişler ve kütlenin genel oranları, insan ölçeği ile kentsel ölçek arasında bir denge kurar.

2. METODOLOJİ: TASARIM YOLUYLA ARAŞTIRMA

Bu çalışma, yapay zekâ destekli üretim araçlarının kültürel mirası dönüştürme potansiyelini sorgulamak amacıyla Tasarım Yoluyla Araştırma (RTD) yaklaşımını benimsemiştir. Söz konusu metodolojik yaklaşım tasarımı yalnızca nihai bir nesneye ulaşma aracı olarak değil; aynı zamanda bir bilgi üretim süreci olarak ele alır. Bu doğrultuda tasarım süreci yapay zeka çıktıları üzerinden sürekli sorgulanan, geri beslemelerle şekillenen bir araştırma sahası olarak kurgulanmıştır. Bu çerçevede araştırma, disiplinler arası bir iş birliği zemini üzerinde yapılandırılmıştır. Süreç, mimarlık, peyzaj mimarlığı ve endüstriyel tasarım disiplinlerinin, bilgi üretim aşamalarında birbirini beslediği ve dönüştürdüğü kolektif bir mekanizma olarak işlemiştir. Böylece tasarım nesnesi (çeşme); kültürel mirastan semantik anlatısına, kentsel bağlamdan malzeme detayına, mekânsal kurgudan ürün ergonomisine kadar çok katmanlı bir analiz süzgecinden geçirilmiş, her bir disiplin aynı zamanda hem diğer disiplinleri hem de tasarım sürecini destekleyen bilgiler üretmiştir.

2.1.Yapay Zekâ Destekli Tasarım Süreci

Çalışmanın morfolojik altyapısını oluşturan Selçuklu ve Osmanlı çeşme mimarisi biçimsel kodları, tasarım süreci için temel veri setini oluşturmuştur. Geleneksel tasarım süreçlerinde tasarımcının ilham kaynağı olarak nitelendirilebilecek bu biçimsel kodlar, yapay zekâ destekli tasarım sürecinde somut birer girdi (prompt) haline

dönüşmüştür. Görselleştirme süreci, metin tabanlı “Gemini” ve görsel tabanlı “Midjourney” olmak üzere iki farklı yapay zeka modelinin entegre kullanımıyla gerçekleştirilmiştir. Tasarımın kavramsal çerçevesi ve biçimsel detayları, ilk aşamada Gemini ile Türkçe yürütülen sohbet tabanlı bir iterasyon süreciyle kurgulanmıştır. Bu sohbette olgunlaştırılan tasarım kararları, yine Gemini modelinden destek alınarak Midjourney algoritmasına uygun İngilizce komut setlerine dönüştürülmüştür. Takip eden bölümde Gemini ile kurgulanan Türkçe tasarım altyapısı ve Midjourney algoritmasına tanımlanan İngilizce komut setleri, Türkçe çevirileri ve ilgili görsel çıktıları eşliğinde sistematik bir akışla sunulmuştur. Yapay zeka destekli tasarım sürecinin avantajları ve dezavantajları ile süreçte yaşanan sorunlar tartışma başlığında açıklanmış, yöntemi kullanmak isteyen tasarımcılara önerilerde bulunulmuştur.

Çalışmanın morfolojik altyapısını oluşturan Selçuklu ve Osmanlı çeşme mimarisine ait biçimsel kodlar, bu araştırma kapsamında statik birer tarihsel bilgi olmanın ötesine geçerek, tasarım süreci için dinamik bir veri setine dönüştürülmüştür. Geleneksel tasarım pratiklerinde tasarımcının öznel belleğinde sezgisel ilham kaynağı olarak işlev gören bu kültürel kodlar, yapay zekâ destekli tasarım sürecinde üretken tasarımın somut, tanımlanabilir ve değiştirilebilir parametreleri olarak yeniden yapılandırılmıştır.

Bu doğrultuda, takip eden bölümde; üretken yapay zeka algoritmalarına tanımlanan metin tabanlı komut dizileri (text-to-image prompts), teknik bir şeffaflık sağlamak adına orijinal İngilizce sentaksı ve Türkçe karşılıkları ile birlikte sistematik olarak sunulmuştur. Her

bir komut dizisi, elde edilen görsel varyasyonlarla eşleştirilerek, girilen verinin biçimsel çıktıya dönüşüm süreci somutlaştırılmıştır. Çalışmanın tartışma bölümünde ise, yapay zeka destekli tasarım sürecinin sunduğu üretkenlik potansiyelleri ile karşılaşılan anlamsal ve morfolojik sınırlılıklar (halüsinasyon, oryantalist bakış açısı, ölçek kaybı vb.) eleştirel bir bakışla irdelenmiş; bu yöntemi kullanacak gelecek araştırmacılar ve tasarımcılar için süreci optimize edecek yöntem önerileri geliştirilmiştir.

2.2..Dijital Üretim Süreci/ Tasarım Girdileri ve Çıktıları

Bu bölümde, biçimsel kodlar (şekil, üslup, malzeme, geometri, motif vb.) Midjourney ve Gemini olmak üzere iki farklı üretken yapay zeka üzerinden yürütülen ardışık deneme setleri ile sunulmuş ve analiz edilmiştir. Süreç, yapay zekanın kültürel terimleri algılamadaki önyargılarını kırmak adına stil bazlı komutlardan betimsel komutlara evrilen bir öğrenme eğrisi izlemiştir. Çalışma kapsamında Midjourney program daha çok malzeme, atmosfer ve kütleli etkiyi test etmek için, Gemini modeli ise form, detay ve sembolik anlatımı arındırmak için kullanılmıştır.

2.2.1. “Google Gemini” Denemeleri: Yinelemeli Form Evrimi ve Sembolik Arındırma

İlk denemeler metinde görüntüye tarifler konusunda becerileri artan dil modellerine dayalı “Google Gemini” programı ile üretilmiştir. Söz konusu modelin ilgi çekici tarafı kabaca verilen bir deskripsiyonu kendi algoritmik şemaları içinde sistematik olarak “okuyarak” bir dizi alt başlıklar içinde konuyu nasıl anlamlandırdığını göstermesidir.

Tablo 1’de sunulan Gemini üretken yapay zeka destekli tasarım süreci ardışık deneme setleri üzerinden yürütülmüştür. Bu örnek, tasarımcının yapay zeka ile kurduğu diyalogda karşılaştığı anlamsal sapmaları düzeltme ve biçimi arındırma çabasını açıkça göstermektedir. Sürecin başlangıcında, Selçuklu’nun geometrik dili ile Osmanlı’nın bitkisel bezemelerini modern bir biçim üzerinde entegre etme çabası güdülmüştür. Programın sivri kemer formunu algıladığı ancak detaylarda zorlandığı görülmüştür. Özellikle Girdi 1’de talep edilen "Türk üçgenleri ile geçiş ve mukarnas detayları", algoritma tarafından tam olarak çözümlenememiştir. Sistem, bu özelleşmiş terimleri genel bir İslami Kemer formuna indirgeme eğilimi göstermiştir. Bu aşama, terminolojik komutların biçimsel karşılığını bulmada yapay zekanın yetersizliğini kanıtlamıştır.

Tablo 1. “Google Gemini” üretken yapay zeka çeşme tasarımı/denemeleri (URL 3).

Girdi 1.

Karma ve Modern Yorumlanmış Çeşme Öğeler: Çeşme tasarımı için Selçuklu'nun geometrik keskinliği ile Osmanlı'nın zarıf süsleme anlayışı birleştirebilir. Örneğin, Selçuklu tarzı geometrik bir form üzerine Osmanlı lale motifleri işlenebilir.

Modern Yaklaşım: Tarihi unsurları soyutlayarak kullanılabilir, Çeşme formunda bir küre, piramit veya blok kullanılabilir ve bu formun üzerine tarihi desenler minimalist bir şekilde işlenebilir. Malzeme: Paslanmaz çelik, cam gibi modern malzemelerle traverten veya mermer gibi doğal taşlar birleştirilebilir. Fonksiyonellik: Sadece bir gösterge değil, aynı zamanda işlevsel bir yapı olmalı. Su içilen, yüzünü yıkayabileceği veya oturup dinlenebileceği bir alan yaratılabilir. Işıklandırma: Geceleri çeşmeyi vurgulayacak, tarihi dokuya uygun sıcak beyaz ışıklandırma kullanılabilir (a).

Selçuklu-Osmanlı Modern Dokunuş Amaç: Selçuklu ve Osmanlı estetiğini modern bir anlayışla harmanlayan, sembolik ve işlevsel bir çeşme kazandırmak. Öneri: "Modern Miras" Çeşmesi. Bu tasarım, klasik Osmanlı

çeşmelerinin nişli yapısını modern bir dokunuşla ele alacak, zarif bir kemer formu ve "Hayat Ağacı" motifini barındıracak ve gizli LED aydınlatmalarla vurgulanacak (b).

Mevcut çeşme görseli üzerinden giderek, sivri kemer geçişini Türk Üçgenleri ve Mukarnas ile revize. İlk olarak, Türk Üçgenleri ile geçişi uygulayalım. Bu versiyonda, kemerin iç kısmında daha sade ve geometrik üçgen geçişler kullanarak, "mihrap kemeri" hissini yumuşatıp Selçuklu'nun geometrik diline atıfta bulunulsun (c)

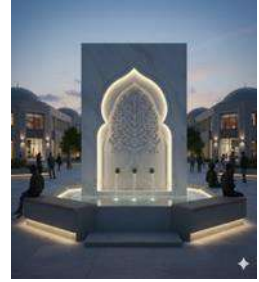
Çıktı 1.

a

b

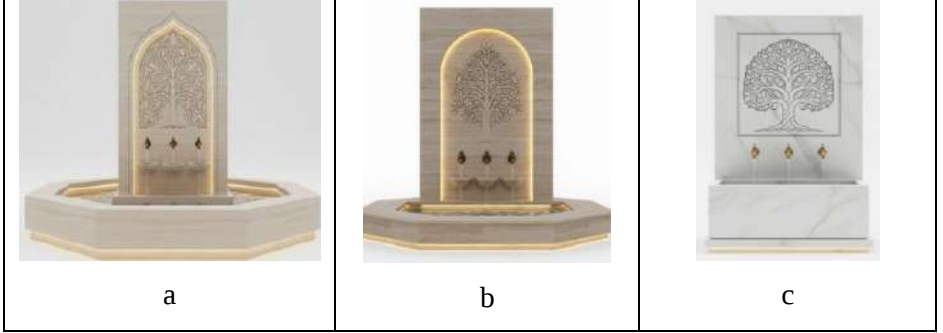
c

Girdi 2.

Geometrik Denge: Anadolu'da mukarnaslar veya geometrik geçişler, Fas mimarisindeki gibi karmaşık ve dolambaçlı değil, daha sade, dengeli ve tekrar eden bir düzen içindedir. Bitkisel Süsleme: Rumi ve palmet motifleri, Selçuklu ve Osmanlı'da yaygın olarak kullanılır. Bu motifler, soyut ve stilize edilmiş bitki formlarıdır. Fas'taki gibi karmaşık arabeskler yerine, daha net hatlara sahiptirler (a).

Bu kez tamamen tariflere odaklandığımdan emin olalım. Hayat Ağacı motifi içeren ana panel. Basık kemer formu (sivri olmayan), Anadolu Selçuklu/Osmanlı esintisi, Fas etkisi kaldırılmış. İnsan ölçeğine uygun su içme muslukları ve erişilebilir yalaklar. Çevresinde traverten veya mermer dokusunda havuz ve oturma alanları. Beyaz fon üzerinde (b).

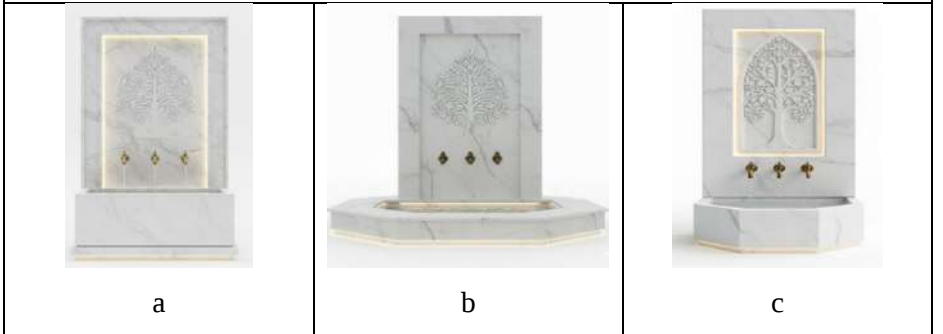
Kemer formunu tamamen ortadan kaldırarak, düz bir dikdörtgen panel üzerine hayat ağacı motifi kabartması ve etrafına geleneksel Türk-İslam motifleri ekleyerek yeni bir çeşme tasarımı (c)

Çıktı 2.**Girdi 3.**

Osmanlı etkisinden uzaklaşıp, ilk görseldeki hayat ağacı motifinin yalın ve zarif estetiğine geri dönelim. Bu, genel sadeliği ve yerel dokuyu güçlendirecektir (a).

Tamamen Düz Panel: Arkadaki panel kesinlikle düz ve dikdörtgen kalacak. Hiçbir niş, kemer veya çerçeve motifli olmayacak. Sadece Ağaç Motifi: İlk başta beğendiğiniz yalın hayat ağacı motifli bu düz panelin ortasına, başka hiçbir süsleyici öge eklenmeden yerleştirilecek. Hafif Kabartma: Ağaç motifli, panel üzerinde hafif bir kabartma şeklinde olacak, yani 3 boyutlu bir derinlik katacak ama çevresinde çerçeveleyici bir form olmayacak. Amaç, sade, modern ama hayat ağacının zarafetiyle güçlendirilmiş bir çeşme elde etmek (b).

Mevcut yayvan ağaç motifini, ilk baştaki daha dikey ve "Gotik" olarak tanımladığımız motifle değiştirelim. Yani, ağacın genel formunu daha uzun ve dar bir yapıya getirelim, ancak detaylarındaki zarıflığı koruyarak (c).

Çıktı 3.

Girdi 4.

Dikey Formu Koru: Ağacın genel oranları dikey olacak, yayvanlıktan uzaklaşacak. Organik Akış: Ancak bu dikey form, keskin hatlardan ziyade, ilk baştaki motifin o akışkan, dolgun ve birbirine geçmiş yaprak/dal formlarını taşıyacak. Yani daha "sıcak" ve "doğal" bir dikey estetik. Sadelik: Düz panel üzerinde, sadece bu ağaç motifi olacak, başka çerçeveleyici veya dini çağrışım yapan detaylar olmayacak (a).

Mevcut mermer yerine, mat, dolgunuz, cilasız traverten dokusu (b).

Ağaç motifinin travertenin kendi yüzeyine oyularak (rölyef tekniğiyle) yapılmış gibi görünmesini sağlayalım (c).

Çıktı 4.

a

b

c

Girdi 5.

Ağaç motifinin kök saçaklanmasını çeşmelerin üzerinde kesmek yerine, muslukların aksından aşağıya doğru, suyun akışını takip eder gibi çizgisel bir devamlılık sağlayalım. Bu, hem görsel olarak daha bütüncül bir akış yaratacak hem de çeşmenin işlevselliğiyle motif arasında organik bir bağ kuracak.

Çıktı 5.

Anadolu'da mukarnaslar sade ve dengelidir, Fas mimarisindeki gibi karmaşık değildir uyarısına rağmen, algoritma kemer formunu gördüğü anda oryantalist ve aşırı süslemeci bir dil üretmeye devam etmiştir. Bu sapmayı kırmak için radikal bir morfolojik sadeleşmeye gidilmiştir. Girdi 3 ile birlikte, yapay zekanın kemer formuna yüklediği oryantalist anlamlardan kurtulmak için kemer formunu tamamen ortadan kaldırarak düz dikdörtgen panel şeklinde tasarlama komutu verilmiştir. Biçimsel dilden kemerin çıkarılması, yapay zekayı zorunlu olarak modern ve minimalist bir düzleme çekmiştir ancak bu sefer istenen ürün kimliğini tasarlamakta yine yetersiz kalmıştır.

Girdi 3 ile çıktı 2'de ortaya çıkan ve iki boyutlu bir logo gibi algılanan vektörel dil, çeşmenin yapısal karakterine uymadığı için reddedilmiştir. Girdi 3 ve Girdi 4 ile birlikte motifin proporsiyonlarına müdahale edilmiştir. Yayvan form yerine dikey ve Gotik bir form önerilerek, motifin panel üzerindeki duruşu anıtsallaştırılmaya çalışılmıştır. Yapay zekaya ancak Gotik sıfatı ile birlikte yukarı doğru uzayan, narin ve dikey bir form üretmesi gerektiği söylendiğinde oryantalist bakış açısından kurtulmak mümkün olmuştur. Girdi 4 ile malzeme yerleştirme amacı güdülmüş, parlak cilalı mermer dokusu yerine mat ve cilasız traverten değişikliği talep edilmiştir. Yine Girdi 4 ile motif, yüzeye sonradan yapıştırılmış bir süsleme etkisinden kurtarılarak travertenin yüzeyinde çalışılmış bir rölyef haline getirilmiştir. Tasarımın final dokunuşu olan Girdi 5, estetik ile işlevi bütünleştirmiş, hayat ağacının köklerinin suyun akışını takip ederek musluklara yönlendirilmesi motifi bir süs olmaktan çıkarıp, suyun yolculuğuna yön veren bir göstergeye dönüştürmüştür.

2.2.3. “Midjourney” Denemeleri

Midjourney modelinde yürütülen denemeler (Tablo 2-8), tasarımın kütleli duruşunu ve traverten etkisini test etmeye odaklanmıştır. Bu aşamada "text-to-image" komutları, yapının geometrik formunu (altıgen kule) ve yüzey dokusunu tanımlayacak şekilde kurgulanmıştır. Aynı prompt ile çok sayıda görsel üretilmesi, platformun variation/çeşitleme özelliğinin kullanımı ile mümkün olmuştur. **Eksiltme Yöntemi ve Niş Kurgusu (Deneme 1)**Midjourney serisinin ilk denemesi, "inşa etme" yerine "bloktan oyma" mantığıyla kurgulanmıştır. "Drinking fountain made of travertine block... niche carved out" komutuyla, Osmanlı döneminin bağımsız meydan çeşmeleri yerine Selçuklu döneminin duvar çeşmelerinin kimliği esas alınmış, önceki denemelerdeki anıt etkisinden sıyrılarak büyük bir yapı yerine insan ölçeğinde bir ürün hedeflenmiştir. Selçuklu-Osmanlı kemeri ifadesi ile suyun aktığı niş tanımlanmış ve oryantalist süslemelerden kaçınmak amaçlanmıştır (Tablo 2).

Tablo 2. “Midjourney” üretken yapay zeka çeşme tasarımı/denemeleri (URL 4).

Prompt Drinking fountain made of travertine block. the tap is placed in a niche carved out as seljuk-ottoman arch. the niche features an abstract and stylized motif referencing the tree of life. no people. white background. Girdi Traverten bloktan yapılmış içme çeşmesi. Musluk, Selçuklu-Osmanlı kemeri şeklinde oyulmuş bir nişin içine yerleştirilmiştir. Niş, hayat ağacına gönderme yapan soyut ve stilize bir motife sahiptir. İnsan yok. Beyaz arka plan.
--

Çıktı

Malzeme ve Işık Kontrastı (Deneme 2)

İkinci denemede tasarımın, tek bir malzeme bloğu olmaktan çıkarılması, farklı malzemelerin birleşimiyle kurgulanan bir kompozisyona dönüştürülmesi amaçlanmıştır. "Light-colored travertine body" (açık renkli traverten gövde) ile "Dark, matte stone band" (koyu, mat taş bant) arasında bir kontrast tanımlanmış; zeminle birleşimdeki "LED light strip" (LED ışık şeridi) detayı ile tasarımın çağdaş kimliği vurgulanmıştır. Bu deneme, yapay zekânın malzeme geçişlerini ve ışık etkisini simüle etmek için yapılmıştır. Pirinç/Bronz musluk detayı, modern kütle üzerinde geleneksel bir atıf olarak yerini almıştır.

Terim eksiltmeleri, yer değişiklikleri, yeni eklemeler bir önceki görsellerde öngörülmeleyen ama kısmen beklenti karşılayıcı, kısmen beklentilerden uzaklaşan unsurları devre dışı bırakma stratejisiyle şekillenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3. Midjourney üretken yapay zeka / Deneme 2 (URL 4).

Prompt

Subject and Form: A tall (480 cm high) but elegant and slender, hexagonal (6 sides) drinking fountain tower design. The tower must have a vertical and geometric emphasis. Material and Motifs: The tower body should be made of a light-colored (matte white/light grey), travertine stone. The body must feature stylized Seljuk-Ottoman motif (tree of life) carved into it, with warm white light glowing from within the carvings. Functional Band and Contrast: The lower section of the tower (approx. 1 meter high) must have a transition to a dark, matte stone (anthracite granite) band. This band must feature 1 brass/bronze spout on each side of the hexagon, which is 80 cm wide. Basin and Lighting: Where the tower meets the ground, it must narrow with a sharp, angular transition to form a shallow, integrated collection basin. This sharp transition line must be dramatically highlighted with a bright, continuous LED light strip. hyper-minimalist. photorealistic. detailed. architectural photography. clean background. frontal full view. no people.

Girdi

Konu ve Biçim: Uzun (480 cm yüksekliğinde) fakat zarif ve ince, altıgen (6 kenarlı) içme çeşmesi kulesi tasarımı. Kule dikey ve geometrik bir vurguya sahip olmalıdır. Malzeme ve Motifler: Kule gövdesi açık renkli (mat beyaz/açık gri) traverten taşından yapılmalıdır. Gövdede, oymaların içinden sıcak beyaz ışık parlayan, stilize edilmiş Selçuklu-Osmanlı motifi (hayat ağacı) yer almalıdır. İşlevsel Bant ve Kontrast: Kulenin alt kısmı (yaklaşık 1 metre yüksekliğinde) koyu, mat taş (antrasit granit) banda geçiş yapmalıdır. Bu bant, 80 cm genişliğindeki altıgenin her iki tarafında 1'er pirinç/bronz musluk içermelidir. Havuz ve Aydınlatma: Kulenin zemine birleştiği yerde, sıg ve entegre bir toplama havuzu oluşturmak için keskin, açısız bir geçişle daralmalıdır. Bu keskin geçiş çizgisi, parlak ve sürekli bir LED ışık şeridi ile çarpıcı bir şekilde vurgulanmalıdır. Hiper-minimalist. Fotogerçekçi. Detaylı. mimari fotoğrafçılık. temiz arka plan. önden tam görünüm. insan yok.

Çıktı

Altıgen Kule Tipolojisi ve Negatif Promptlama (Deneme 3 – 9)

Son deneme setinde ürün “480 cm yüksekliğinde, mat traverten taştan, altıgen kule” biçimlerinde tanımlanmıştır. Bu aşamada dikkat edilmesi gereken en önemli metodolojik hamle negatif girdi tekniğinin aktif kullanımıdır. Komut dizisine "avoids discernible archways, mihrab shapes, ornate Islamic/Moorish patterns" (belirgin kemerlerden, mihrap şekillerinden ve süslü İslami/Mağribi desenlerden kaçın) ifadesi eklenerek, yapay zekanın Selçuklu/Osmanlı dendiğinde ürettiği oryantalist kalıplar engellenmek istenmiştir. Orta Asya’dan Selçuklu mimarisine taşınan hayat ağacı motifinin, "subtly carved in (bas-relief)" (hafifçe oyulmuş alçak kabartma) komutu ile yüzeye sonradan eklenen bir süsleme olarak değil, taşın kendi dokusundan doğan organik bir detay olarak değerlendirilmesi sağlanmıştır. Denemeler arasında yapılan küçük revizyonlar "teknik çizim", "fotogerçekçi fotoğraf" vurgusu vb., tasarımın grafik etkisini güçlendirmiştir (Tablo 4-5-6-7-8-9).

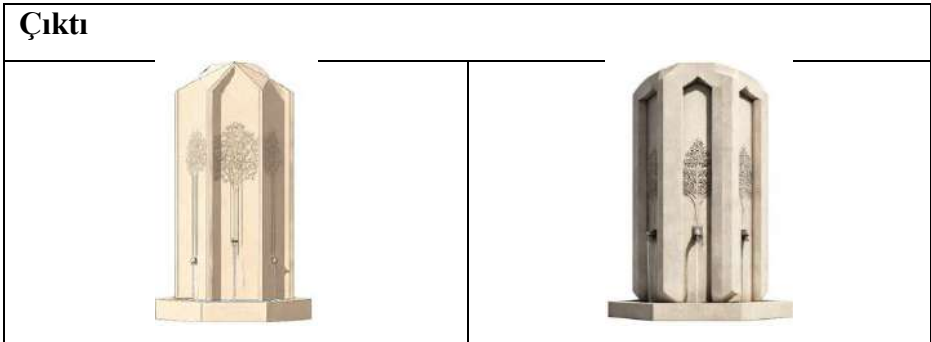
Tablo 4. Midjourney üretken yapay zeka / Deneme 3 (URL 4).

Prompt

A front elevation technical drawing of a modern, hexagonal public drinking fountain tower, 480 cm high, made of matte, unfilled, unpolished travertine stone. The fountain tower features subtly carved in (bas-relief) vertical tree of life motifs on each side of the hexagon, which are 80 cm wide. The tree of life design is organic and elegant, with its roots subtly extending downwards in a linear fashion, aligning with the waterspouts below it on each side of the hexagon. The motif is integrated seamlessly into the travertine, appearing as if carved directly from the stone, with natural texture and slight tonal variation. Warm, soft backlighting illuminates the carved tree of life motif from behind the main panel. The fountain includes a hexagonal basin at the base. The overall design avoids any discernible archways, mihrab shapes, or ornate, ornate Islamic/Moorish/Orientalist patterns. The aesthetic is clean, modern, minimalist and draws inspiration from simple, natural forms. Scale accurate.

Girdi: 480 cm yüksekliğinde, mat, dolgusuz ve cilasız traverten taşından yapılmış, modern, altıgen bir çeşme kulesinin ön cephe teknik çizimi. Çeşme kulesi, altıgenin her iki tarafında 80 cm genişliğinde, incelikle oyulmuş (alçak kabartma) dikey hayat ağacı motiflerine sahiptir. Hayat ağacı deseni, kökleri doğrusal bir şekilde aşağıya doğru incelikle uzanarak altıgenin her iki tarafındaki musluklarıyla hizalanan organik ve zariftir. Motif, doğal dokusu ve hafif ton farklılıklarıyla, doğrudan taştan oyulmuş gibi görünen travertenle kusursuz bir şekilde bütünleşmiştir. Sıcak ve yumuşak arka aydınlatma, ana panelin arkasından oyulmuş hayat ağacı motifini aydınlatır. Çeşmenin tabanında altıgen bir havuz bulunur. Genel tasarım, fark edilebilir kemerlerden, mihrap şekillerinden veya süslü, gösterişli İslami/Mağribi/Oryantalist desenlerden kaçınır. Estetik, sade, modern ve minimalisttir ve ilhamını basit, doğal formlardan alır. ölçek doğruluğu.

Çıktı

Tablo 5. Midjourney üretken yapay zeka / Deneme 4 (URL 4).

Prompt (In addition to trial 3)

The aesthetic is clean, modern, minimalist and draws inspiration from simple, natural forms.

Girdi: (Deneme 3'e ek olarak) Estetik olarak temiz, modern, minimalist ve ilhamını sade, doğal formlardan alacak şekilde.

Çıktı

Tablo 6. Midjourney üretken yapay zeka / Deneme 5 (URL 4).

Prompt

A frontal full view of a modern, hexagonal public drinking fountain tower made of matte, unfilled, unpolished travertine stone. The fountain tower features subtly carved in (bas-relief) vertical tree of life motifs on each side of the hexagon. The tree of life design is organic and elegant, with its roots subtly extending downwards in a linear fashion, aligning with the waterspouts below it on each side of the hexagon. The motif is integrated seamlessly into the travertine, appearing as if carved directly from the stone, with natural texture and slight tonal variation. Warm, soft backlighting illuminates the carved tree of life motif from behind the main panel. The fountain includes a hexagonal basin at the base. The overall design avoids any discernible archways, mihrab shapes, or ornate, ornate Islamic/Moorish/Orientalist patterns. The aesthetic is clean, modern, minimalist and draws inspiration from simple, natural forms.

Girdi

Mat, dolgunsuz ve cilasız traverten taşından yapılmış modern, altıgen bir çeşme kulesinin önden tam görünümü. Çeşme kulesi, altıgenin her iki tarafında incelikle oyulmuş (alçak kabartma) dikey hayat ağacı motiflerine sahiptir. Hayat ağacı deseni, kökleri doğrusal bir şekilde aşağıya doğru incelikle uzanarak altıgenin her iki tarafındaki su oluklarıyla hizalanan organik ve zariftir. Motif, doğal dokusu ve hafif ton farklılıklarıyla, doğrudan taştan oyulmuş gibi görünen travertenle kusursuz bir şekilde bütünleşmiştir.

Sıcak ve yumuşak arka aydınlatma, ana panelin arkasından oyulmuş hayat ağacı motifini aydınlatır. Çeşmenin tabanında altıgen bir havuz bulunur. Genel tasarım, fark edilebilir kemerlerden, mihrap şekillerinden veya süslü, gösterişli İslami/Mağribi/Oryantalist desenlerden kaçınır. Estetik, sade, modern ve minimalisttir ve ilhamını sade, doğal formlardan alır.

Çıktı

Tablo 7. Midjourney üretken yapay zeka / Deneme 6 (URL 4).

Prompt

A photorealistic frontal view of a modern, hexagonal public drinking fountain tower made of matte, unfilled, unpolished travertine stone. The fountain tower features subtly carved in (bas-relief) vertical tree of life motifs on each side of the hexagon. The tree of life design is organic and elegant, with its roots subtly extending downwards in a linear fashion, aligning with the waterspouts below it on each side of the hexagon. The motif is integrated seamlessly into the travertine, appearing as if carved directly from the stone, with natural texture and slight tonal variation. Warm, soft backlighting illuminates the carved tree of life motif from behind the main panel. The fountain includes a hexagonal basin at the base. The overall design avoids any discernible archways, mihrab shapes, or ornate, ornate Islamic/Moorish/Orientalist patterns. The aesthetic is clean, modern, minimalist and draws inspiration from simple, natural forms.

Girdi

Mat, dolgunsuz ve cilasız traverten taşından yapılmış modern, altıgen bir çeşme kulesinin fotogerçekçi önden görünümü. Çeşme kulesinin altıgenin her iki tarafında incelikle oyulmuş (alçak kabartma) dikey hayat ağacı motifleri yer almaktadır. Hayat ağacı deseni, kökleri doğrusal bir şekilde aşağıya doğru incelikle uzanarak altıgenin her iki tarafındaki su oluklarıyla hizalanan organik ve zarif bir tasarıma sahiptir. Motif, doğal dokusu ve hafif ton farklılıklarıyla, doğrudan taştan oyulmuş gibi görünen travertenle kusursuz bir şekilde bütünleşmiştir. Sıcak ve yumuşak arka aydınlatma, ana

panelin arkasından oyulmuş hayat ağacı motifini aydınlatır. Çeşmenin tabanında altıgen bir havuz bulunur. Genel tasarım, fark edilebilir kemerlerden, mihrap şekillerinden veya süslü, gösterişli İslami/Mağribi/Oryantalist desenlerden kaçınır. Estetik, sade, modern ve minimalisttir ve ilhamını sade, doğal formlardan alır.

Tablo 8. Midjourney üretken yapay zeka / Deneme 7 (URL 4).

Prompt

The motif is integrated seamlessly into the travertine, appearing as if carved directly from the stone, with natural texture and slight tonal variation. Warm, soft backlighting illuminates the carved tree of life motif from behind the main panel. The fountain includes a hexagonal basin at the base. The overall design avoids any discernible archways, mihrab shapes, or ornate, ornate Islamic/Moorish/Orientalist patterns. The aesthetic is clean, modern, minimalist and draws inspiration from simple, natural forms.

Girdi

Motif, doğal dokusu ve hafif ton farklılıklarıyla, doğrudan taştan oyulmuş gibi görünen travertenle kusursuz bir şekilde bütünleşmiştir. Sıcak ve yumuşak arka aydınlatma, ana panelin arkasından oyulmuş hayat ağacı motifini aydınlatır. Çeşmenin tabanında altıgen bir havuz bulunur. Genel tasarım, fark edilebilir kemerlerden, mihrap şekillerinden veya süslü, gösterişli İslami/Mağribi/Oryantalist desenlerden kaçınır. Estetik, sade, modern ve minimalisttir ve ilhamını basit, doğal formlardan alır.

Çıktı

Tablo 9. Midjourney üretken yapay zeka / Deneme 8 (URL 4).

Prompt

The fountain tower features subtly carved in (bas-relief) vertical tree of life motifs on each side of the hexagon, which are 80 cm wide. The tree of life design is organic and elegant, with its roots subtly extending downwards in a linear fashion, aligning with the waterspouts below it on each side of the hexagon. The motif is integrated seamlessly into the travertine, appearing as if carved directly from the stone, with natural texture and slight tonal variation. Warm, soft backlighting illuminates the carved tree of life motif from behind the main panel. The fountain includes a hexagonal basin at the base. The overall design avoids any discernible archways, mihrab shapes, or ornate, ornate Islamic/Moorish/Orientalist patterns. The aesthetic is clean, modern, minimalist and draws inspiration from simple, natural forms.

Girdi

Çeşme kulesinin altıgenin her iki tarafında incelikle oyulmuş (alçak kabartma) dikey hayat ağacı motifleri bulunur; bu motifler 80 cm genişliğindedir. Hayat ağacı deseni organik ve zariftir; kökleri doğrusal bir şekilde aşağıya doğru incelikle uzanır ve altıgenin her iki tarafındaki musluklarla hizalanır. Motif, doğal dokusu ve hafif ton farklılıklarıyla, doğrudan taştan oyulmuş gibi görünen travertenle kusursuz bir şekilde bütünleşmiştir. Sıcak ve yumuşak arka aydınlatma, ana panelin arkasından oyulmuş hayat ağacı motifini aydınlatır. Çeşmenin tabanında altıgen bir havuz bulunur. Genel tasarımda, fark edilebilir kemerler, mihrap şekilleri veya süslü, gösterişli İslami/Mağribi/Oryantalist desenler kullanılmaz. Estetik olarak temiz, modern, minimalist ve ilhamını sade, doğal formlardan alır.

Çıktı

3. SONUÇ VE TARTIŞMA

Çalışma, üretken yapay zeka araçlarının kültürel tasarım süreçlerindeki etkisini, potansiyellerini ve sınırlılıklarını bütüncül bir çerçevede ortaya koymuştur. Uygulama sürecinden elde edilen bulgular, tasarımcının geleneksel rolünün değiştiğini göstermektedir. Geleneksel pratikte biçimi doğrudan geliştiren kişi olarak konumlanan tasarımcı, yapay zeka destekli süreçte daha çok bir yönlendirici ve karar verici role bürünmüştür. Bu yeni rolde tasarımcı, çoğunlukla örtük bir şekilde gerçekleştirdiği tasarım sürecini açık hale getirerek; zihnindeki fikri yapay zekâ sisteminin anlayabileceği metin tabanlı komutlara dönüştüren bir veri tanımlayıcısı, üretilen alternatifleri eleştirerek yinelemeli süreçlerle geliştiren bir denetleyici ve algoritmanın ürettiği yapısal hataları tespit eden bir teknik düzenleyici işlevi görmektedir.

Yapay zeka modellerinin (şimdilik), Türkiye coğrafyası ve kültürel yayılımının spesifik ve nüanslı mimari dilini, sadece metinsel komutlarla tam olarak kavrayıp yeniden üretebilecek bir veri setine veya "mimari/kültürel görgüye" sahip olmadığı ortaya çıkmıştır. Bu tür spesifik tarihsel veya mimari yeniden üretimler için, yapay zekayı sadece metinle değil, eskizler, teknik çizimler veya 3D modellerle beslemek ve yönlendirmek gerektiği net bir şekilde görülmüştür.

Yapay zekânın sağladığı en belirgin avantaj hızlı varyasyon üretimi ve görselleştirme gücüdür. Algoritma, tasarımcıya kısa süre içerisinde çok sayıda farklı biçim alternatifi sunarak seçenek havuzunu genişletmekte; biçim ve malzemenin ışık altındaki etkisini

simüle ederek karar alma süreçlerini hızlandırmaktadır. Ancak kültürel doğruluk ve teknik uygulanabilirlik açısından süreç, tasarımcının aktif müdahalesi ve uzmanlığına olan ihtiyacı sürdürmektedir.

Çalışma, üretken yapay zekâ araçlarının kültürel mirası yorumlamada güçlü bir potansiyele sahip olduğunu ancak bu gücün otoritesiz bırakıldığında kültürel bir erozyona (Algoritmik Oryantalizm) yol açabileceğini göstermiştir. Çalışmanın bulguları incelendiğinde karşılaşılan en çarpıcı sorunsal, üretken yapay zekâ modellerinin yerel ve bölgesel mimari üslupları ayırt etmedeki yetersizliği olmuştur. Tasarım sürecinde Selçuklu mimarisine özgü sivri kemer, geometrik geçme ya da Osmanlı mimarisine özgü kaş kemer gibi özelleşmiş morfolojik komutlar girilmesine rağmen, elde edilen görsel çıktıların büyük ölçüde Kuzey Afrika, Mağribi ve Endülüs mimarisi karakterine kaydığı gözlemlenmiştir.

Bu durum, akademik yazında Algoritmik Oryantalizm olarak tanımlanan olguyla açıklanabilir. Yapay zekâ modellerinin eğitildiği büyük veri setleri ağırlıklı olarak Batı merkezli bir sınıflandırma sistemine dayandığından, batı sanat tarihi yazımında ve dijital etiketleme sistemlerinde İslam Mimarisi kavramı, genellikle nüanslarından arındırılmış, homojen ve egzotik bir öteki olarak kodlanmaktadır. Yapay zekâ, Selçuklu'nun anıtsal taş işçiliği ya da Osmanlı'nın sivri kemerlerini ayırt edebilecek derinlikte bir veri setine sahip olmadığından, söz konusu kavramları "İslami/Doğu" olarak etiketlemekte ve o biçimle en çok eşleşen, Batı görsel belleğinde en baskın olan imgeler üzerinden bol süslemeli, dilimli kemerleri ön plana çıkaran bir ürün tasarlama eğilimindedir. Terimleri

bağlamlarından kopararak tasarım nesnelerini eklektik bir pastişe dönüştürmektedir.

Bu ise çağımızın en kritik ancak en az konuşulan krizlerinden birine işaret etmektedir: “Veri Temsiliyeti Yetersizliği”. Burada konu edilenlerle birlikte başka platformların altyapılarını kuran bilgi setlerinin (tokenler) belirli coğrafyaların/kültürel sahaların içindeki şirket girişimlerinin güdümünde olduğu bir gerçek. Ancak söz konusu durumun kültürel bir varoluş sorunu olduğunu vurgulamak gerekir. Bu metnin ortaya koydukları ve tartışmaya açmaya çalıştıkları çerçevesinde, eğer Anadolu'nun özgül mimari/kültür dilinin verisi (token'ı) bu modellerin eğitim setlerinde yoksa, yapay zekanın domine edeceği gelecekte bu kültürler "yok hükmünde" olacaklardır. Bu tür bir zekâ, kültürel hafızayı silip homojen, Batı merkezli bir "ortalama"yı bize geri besleyecektir.

Yukarıda işaretlenen yetersizliği ve krizi aşmak için önerilen stratejiler aşağıdaki gibidir:

- **Tüketici Değil, "Veri Üreticisi" Olmak:** Şu an üniversitelerimizde öğrenciler ve akademisyenler yapay zekâyı genelde "nihai ürün almak" için kullanıyor. Oysa akademi, uzun vadede yapay zekâyı besleyecek nitelikli verinin kaynağı olmayı seçebilir, buna yatırım yapabilir.
- **Stephen Wolfram Perspektifi:** Kültürü "Hesaplanabilir" Kılmak. Wolfram, dünyayı hesaplanabilir (computable) verilere dönüştürmeyi savunur. Bizim mimari kültürümüz "anlatısal" (şiirsel, sözel) düzeyde kalıyor, "hesaplanabilir"

(veri seti, geometri, parametre) düzeye geçemiyor. Makalelerde veya projelerde yapısal analizleri sadece metin olarak değil, görsel-matematiksel ilişkiler (pattern languages) olarak da sunmak. Bunun amacı yaşanılan coğrafyanın hafızasını geleceğin zihnine kaydetmektir.

- **Nitelikli "Prompt Mühendisliği" Yerine "Kavram Mühendisliği":** Yaşadığımız kültürel-toplumsal coğrafi mimari mirası, makinenin tanıdığı evrensel mimari primitifler (temel yapı taşları) cinsinden tarif eden bir "sözlük" veya "kılavuz" oluşturmak çok değerli bir çalışma olabilir.

KAYNAKÇA

- Al-Mohamad, A. (1988). “Osmanlı Çeşmeleri ve Sosyal Fonksiyonları”, *Vakıflar Dergisi*, 20, 245-256.
- Bektaşoğlu, M. (2013). *Anadolu Şehrinin Su Yapıları*. Ankara: Aski Genel Müdürlüğü Yayınları.
- Carmo, M. (2017). *The Second Digital Turn: Design Beyond Intelligence*. Cambridge: MIT Press.
- Çerkez, M. (2018). “Uzunköprü Çeşmeleri”, *Turkish Studies Social Sciences*, 13(26), 405-442.
- Çıpan, N. (2018). “Şehabettin Uzluk’un Konya Tarihi Üzerine Çalışmaları”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, (9), 94-111.
- Çobanoğlu, A. D. (2016). Konya Sahip Ata Camii Taçkapısı Üzerine Yeni Bir Tespit. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi*, (14), 11-25.
- Cross, N. (2001). Designerly Ways of Knowing: Design Discipline versus Design Science, *Design Issues*, 17(3), 49–55.
- Demir, H. (2019). “Eski Türklerde Su Kültü ve Anadolu Selçuklu Mimarisi Üzerindeki Etkileri”, *Amasya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 23-46.
- Demiriz, Y. (1986). *Osmanlı Mimarisinde Süsleme I: Erken Devir (1300-1453)*. İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Eyice, S. (1993). "Çeşme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.8, 277-287.
- Eyice, S. (2013). *Semavi Eyice ile İstanbul’a Dair*. İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.

- Güngör, S. S. (2021). “Osmanlı Su Mimarisi ve İstanbul’daki 19. Yüzyıl Su Yapıları”, *Türk Hidrolik Dergisi*, 5(1), 32-48.
- Güveç, S. (1991). “Kent Kimliği ve Değişim”, *Mimarlık Dergisi*, 243, 34-36.
- Jonas, W. (2015). “Research Through Design is More Than Just a New Form of Disseminating Design Outcomes”, *Constructivist Foundations*, 11(1), 32-36.
- Karaçöl, G., & Tunçoku, S. (2014). “Tarihi Çevre Koruma Bilinci ve Kentsel Bellek: Denizli Örneği”, *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18, 125-140.
- Koçyiğit, F. (2019). “Osmanlı Mimarisinde Meydan Çeşmeleri”, *Akdeniz Sanat*, 13, 339-354.
- Kuban, D. (2002). *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Mülayim, S. (1982). *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler: Selçuklu Çağı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Nora, P. (1989). “Between Memory and History: Les Lieux de Mémoire”, *Representations*, 26, 7-24.
- Oktay, D. (2011). “Kentsel Kimlik ve Sürdürülebilirlik”, *Mimarlık Dergisi*, 360, 28-34.
- Önge, Y. (1997). *Türk Mimarisinde Selçuklu ve Osmanlı Dönemlerinde Su Yapıları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ovaloğlu, İ. (2011). *Osmanlı Mimarisi / Usûl-i Mi’ari-i Osmânî*. İstanbul: Çamlıca Basın Yayın.

- Oxman, R. (2006). "Theory and Design in the First Digital Age", *Design Studies*, 27(3), 229-265.
- Özkul, K. (2020). "Sivas Gök Medrese Bezemeleri, Semboller ve Anlamları", *Şehir ve Medeniyet Dergisi*, 6(11), 51-74.
- Özlük, N. (2008). "Anadolu'da Selçuk Sanatı", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, (24), 439-472.
- Rossi, A. (1982). *The Architecture of the City*. Cambridge: MIT Press.
- Sönmez, Z. (1989). *Başlangıcından 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslam Mimarisinde Sanatçılar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Tanpınar, A.H. (2011). *Beş Şehir*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Terzidis, K. (2006). *Algorithmic Architecture*. Oxford: Architectural Press.
- Uludağ, K. (1994). *Seramik Sanatında Çeşme ve Su Oyunları (Sanatta Yeterlilik Tezi)*. Eskişehir Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.
- Wolfram, S. (2002). *A New Kind of Science*. Illinois: Wolfram Media Inc.
- URL 1. <http://www.konya.gov.tr/sahib-ata-kulliyesi>, Erişim Tarihi: 09.11.2025
- URL 2. <http://www.fatih.gov.tr/iii-ahmet-cesmesi>, Erişim Tarihi: 09.11.2025
- URL 3. <https://gemini.google.com/app>, Erişim Tarihi: 26.11.2025
- URL 4. <https://midjourney.com>, Erişim Tarihi: 28.11.2025

BÖLÜM 6:

15 DAKİKALIK ŞEHİR İLKELERİ İLE YAVAŞ ŞEHİRLERDE YAYA KONFORUNUN ARTTIRILMASI

Doç. Dr. Hayri ULVİ*, Mehdi REZAEİ GOLEZANİ*

Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye,

* hayriulvi@gazi.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-2988-6215

Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge
Planlama Bölümü, Ankara, Türkiye,

*mrgolezani@gmail.com

ORCID ID: 0009-0007-0220-5113

1.GİRİŞ

1.1. Küresel İklim Değişikliği ve Kent Planlamasında Zorunlu Reform İhtiyacı

Son zamanlardaki aşırı hava olayları ve çevresel bozulma, kentsel planlama alanındaki mevcut varsayımların azami düzeyde sorgulanmasını gerektirmiştir. Toplam küresel enerji tüketiminin yaklaşık %70'i ve toplam küresel sera gazı emisyonlarının %60'ından fazlası doğrudan şehirlere atfedilebilir (Moreno et al., 2022; Roth & Aguilar, 2025). Bu nedenle, kentsel politikaları yeniden gözden geçirmek ve yeni çevresel sürdürülebilir politikalar için alternatif seçenekleri hızla değerlendirmek artık bilimsel bir zorunluluk haline gelmiştir. Kentsel alanın kötü yürünebilir ortamı ile insanların egzersiz yapmasını engelleyen sınırlı aktif ulaşım altyapısı arasındaki ilişki, iş yerinde fiziksel hareketsizlikle bağlantılıdır ve bu da kamu refahı için yaygın bir tehdit oluşturur. Son veriler, gezegenin sağlığının, özellikle kötü yürünebilirlik deneyimine sahip ve motorlu ulaşım araçlarına bağımlı kentsel nüfuslar söz konusu olduğunda, kısa bir zaman diliminde bulaşıcı olmayan hastalıklarda (örn. diyabet, kalp ve kan damar hastalıkları vb.) önemli artışlara yol açtığını göstermektedir (Pinto, 2014; WHO, 2023).

Karbon Bazlı Ulaşım Sistemlerinin Çevresel ve Sosyal Etkileri

Kent içi hareketlilik büyük ölçüde fosil yakıtlara dayandırılmakta; bu durum, iklim krizini şiddetlendiren başlıca etmenlerden biri olarak tanımlanmaktadır. Küresel sera gazı emisyonlarının yaklaşık %25'i ulaşım sektöründen gelmektedir ve bu oran, özellikle şehir içi ulaşımında daha da artış göstermektedir (Nasir et al, 2014). Özel taşıt kullanımının yükselmesi, kentsel yayılma (Urban Sprawl) süreciyle etkileşim hâlinde tarım arazilerine, doğal habitatlara geri dönüşü imkânsız zararlar vermektedir. Böylelikle, sosyoekonomik eşitsizlikler pekişmekte; özellikle düşük gelir grubundaki bireyler, hem artan ulaşım maliyetleri hem de sağlık hizmetlerine erişimde dezavantajlı konumda kalmaktadır (Matute et al, 2024).

Sürdürülebilir Ulaşım ve İnsan Merkezli Planlama Yaklaşımları

Bu bağlamda, yaya odaklı kentsel tasarım ilkeleri, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kilit rol oynamaktadır (Hameed, 2021). Söz konusu yaklaşım:

- Yaya ve bisiklet öncelikli ulaşım olmayan bağımlılıkları azaltmayı (Luthra, Chugh. 2024; Ros-McDonnell et al, 2024),
- Toplu taşımaya erişim ve entegrasyona teşvik desteği (Chuang et al., 2023),
- Transit odaklı gelişim (TOD), transit merkezlerinin çevresinde yürünebilirliği (Walker, 2008),
- Aktif hareketliliği ve Aktif Şehir Yaklaşımı'nı entegre etmeyi, (Dorato & Borgogni, 2018)

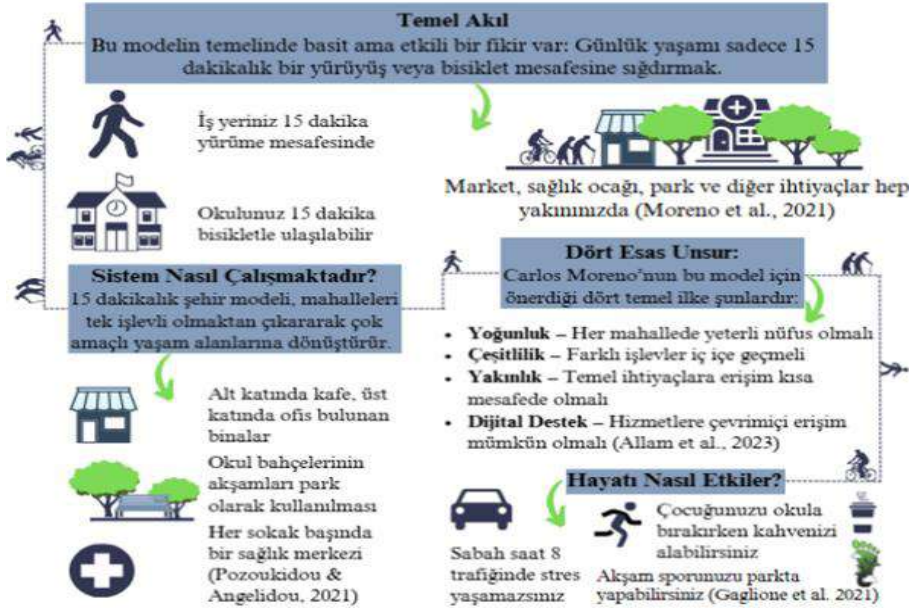
Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda, Kopenhag'ın Bisiklet Süper Otoyolları ve Amsterdam'ın 30 km/s hız sınırı gibi yeşil yeniliklerle örneklendirilen, trafik kirliliğini %20-30 oranında azaltma ve sosyal etkileşimi teşvik etme etkileriyle dikkat çeken “güvenli, dayanıklı ve kaynak açısından verimli” şehirler inşa etme planı bulunmaktadır (Gössling & Choi, 2015; Pucher & Buehler, 2007).

Son kanıtlar, insan merkezli planlamayı yukarıdan aşağıya planlama stratejilerinin ve çok ölçekli eylemi otorite liderliğindeki tepkinin üstüne koymayı gerektirir (Stehlin, 2019). Yaya öncelikli altyapıların

inşası, yalnızca iklim krizine tepki olarak alınacak önlemlerden biri olarak değil, aynı zamanda sağlıklı, müreffeh kentsel ekosistemler geliştirmenin ön koşulu olarak da düşünülmelidir (Gössling, 2013).

1.2. 15 Dakikalık Şehir Yaklaşımı

Yeni Şehir Trendi: Şehir planlamasında son yılların en dikkat çekici yaklaşımı: 15 Dakikalık Şehir, Fransız Şehirbilimci Prof. Carlos Moreno'nun 2016'da ortaya koyduğu bu fikir, özellikle pandemi sürecinde önem kazandı (Moreno et al., 2021). Çünkü günümüzde bireyler, kent dışındaki büyük AVM'ler yerine, yaşadığı mahalledeki küçük esnafa yürüyerek ulaşmayı daha cazip bulmaktadır (Pozoukidou & Angelidou, 2021).

Şekil 1.15 Dakikalık Şehir Modelinin Temel İlkeleri ve Uygulama Özellikleri (Orjinal)

En Olumlu Tarafı: Bu sistem yalnızca trafik yükünü azaltmakla kalmaz, aynı zamanda:

- Mahalle dayanışmasını ve komşuluk ilişkilerini güçlendirir.
- Küçük esnafı ekonomik olarak destekler.
- Bireysel karbon ayak izini azaltır.

Somut örneklerden:

- Oslo, şehir merkezi taşıtlara kapatılmıştır.
- Barcelona, süper bloklarla yaya alanlarını genişletmiştir (Staricco & Brovarone, 2022).

Modelin Önemi:

Büyük şehirler artık ciddi sorunlarla mücadele etmektedir: trafik, hava kirliliği, gürültü ve kalabalık. Bireyler ise daha konforlu, yeşil ve erişilebilir bir kentsel çevrede yaşamının yollarını aramaktadır. 15 Dakikalık Şehir Yaklaşımı, söz konusu sorunlara pratik bir çözüm sunmaktadır.

Konuttan çıkıldığında, 15 dakika içerisinde işe, okula, parka ya da markete ulaşım sağlanabiliyorsa, yaşam kalitesi de buna paralel olarak artmaktadır. Ayrıca bu sistem, çevresel sürdürülebilirlik açısından da oldukça faydalı olarak değerlendirilmektedir (Khavarian-Garmsir et al., 2023).

İklim Değişikliği ve Şehirlerin Yeniden Şekillendirilmesi Gerekliği

Araştırmalar, sera gazı salımlarının büyük bir kısmının şehirlerden kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle uzmanlar, şehirlerin yeniden tasarlanması gerektiğini vurgulamaktadır (Giles-Corti et al., 2023). Paris ve Melbourne gibi öncü kentler, bu dönüşüme çoktan başlamıştır. Özellikle pandemi döneminde mahalle ölçeğindeki yaşamsal erişim, bu modelin ne kadar işlevsel olduğunu göstermiştir. İnsanlar market sıralarında beklerken ya da sokağa çıkma yasakları sırasında, “Keşke her şey yakınımızda olsaydı” diye düşünülmüştür. 15 Dakikalık Şehir tam da bu ihtiyaca yanıt vermektedir (Moreno et al., 2021).

Pandeminin Öğrettikleri: Mahalle Ölçeğinde Özerklik

COVID-19, şehirlerin sadece planlı değil, aynı zamanda esnek ve dirençli (resilient) olması gerektiğini de göstermiştir. Paris Belediye Başkanı Anne Hidalgo’nun La Ville du Quart d’Heure Projesi, mahallelerin kendi kendine yetebilmesinin ne kadar önemli olduğunu gözler önüne sermiştir. Bu da 15 dakikalık şehir fikrini

sadece çevreci bir ütopya değil, aynı zamanda krizlere dayanıklı bir şehirleşme modeli olarak güçlendirmiştir (Moreno et al., 2021).

15 Dakikalık Şehir Modeli, sadece fiziksel planlama değil, aynı zamanda sosyal adalet, iklim dostu yaşam ve ekonomik canlılık için de önemli bir araçtır. Mahallede eşit dağıtılmış okullar, sağlık merkezleri ve parklar sayesinde kimse “Bizim mahallede yeterli imkânlar sağlanmadı” dememektedir. Deprem, salgın gibi olağanüstü durumlarda ise mahalleler kendi içinde hayatta kalabilmektedir. Hem güvenli hem sürdürülebilir bir şehir yaşamı için bu model giderek daha fazla desteklenmektedir. Belediyeler bu alanda projeler geliştirmekte, akademik çevreler de bu modeli bilimsel olarak da araştırmaktadır.

1.3. Yavaş Şehir (Cittaslow) Kavramı

Hızlı Hayata Karşı Yavaş Bir Direniş

1999 yılında Gerçekte, bu fikir oluşumunun gelişimi, “Fast Food” kültürüne karşı çıkan “Slow Food” hareketinin şehir planlaması ile birleşerek gerçekleşmiştir. Greve in Chianti’nin o dönemki belediye başkanı tarafından İtalya’nın Toskana bölgesinde başladı (Murat, 2024).

70 Kriterle Sakinlik

Örnek bir kente Cittaslow adı verilebilmesi için 7 ana başlık altında toplanan 70’e yakın kriteri yerine getirmelidir. Bu kriterler arasında temiz hava sağlık, yenilenebilir enerji kaynağı enerjinin uygulanması, sokaklarının yayalar için uyumuş olması, tescilli yerel üreticilerin desteklenmesi ve toplumsal etkileşimin (Aydoğan & Akşit, 2024; Göker, 2020).

Tembellik Değil, Kaliteli Yaşam

“Sakin” kelimesi burada tembellik anlamına gelmemektedir; aksine, daha kaliteli, huzurlu ve sürdürülebilir bir yaşam tarzını ifade etmektedir. Büyük şehirlerdeki koşturmacanın yerine, sabahları çarşıda domates seçip esnafla sohbet etmek, caddelerde arabaların gürültüsü yerine çocukların oyun seslerini duymak, bu yaşam tarzının örnekleri arasındadır. Ayrıca, bu model küresel ekonomiye karşı bir tür

“Kendi kültürümüzü yaşatalım! Bildirgesi” olmaktadır (Yanturalı, 2019).

Türkiye’de Sakin Şehirler

Türkiye, Cittaslow Hareketi’ne erken katılanlardan biridir. 2009 yılında İzmir’in Seferihisar ilçesi, Türkiye’nin ilk “Sakin Şehri” olmuştur. Bu, Türkiye’de Akyaka, Halfeti veya Gökçeada gibi yerlere yol açmaktadır. Türkiye’de Gökçeada, 2011 yılında dünyada Sakin Ada ünvanını kazanan ilk yer olduğu için özellikle ilgi çekmektedir (Pajo, 2017).

Yerel Kültür ve Doğaya Saygı

Cittaslow Hareketi, yerel kültürün ve doğanın korunmasını ön planda tutmaktadır. Taraklı’da (Sakarya) Osmanlı Dönemi’nden kalma ahşap evlerin arasında dolaşmaktır. Şavşat’ta (Artvin) yaylalarında organik ballar tatmak, bu yaşam tarzının somut örnekleridir. Bu kasabalar, yerel pazarları canlandırıyor, güneş enerjisi kullanıyor ve eski evleri aslına uygun şekilde restore etmektedir (Degirmenci & Sarıbiyık, 2015).

Daha Huzurlu Bir Yaşam Mümkün Cittaslow, sadece bir şehir planlama modeli değil; söz konusu, daha barışçı, sürdürülebilir ve insan merkezli bir hayatı savunan bir felsefe olmaktadır. Betonlaşma, araç gürültülü trafik stresi, zincir mağazaların hakimiyetine karşı dayanılması mümkün olmayan bir üçlüye karşı çıkan bu çalışma, Türkiye’de de artık giderek daha geniş destek bulmaktadır.

1.4. Yaya Konforu ve Kent Yaşam Kalitesiyle İlişkisi

Yaya konforu, en basit tanımıyla bir yaya olarak kentsel mekanda yürürken hissedilen rahatlık ve memnuniyet düzeyidir. Bu kavram, hem fiziksel çevre koşullarını hem de bireyin psikolojik algılarını içerir. Fiziksel çevre bağlamında yaya konforu; kaldırımların genişliği, yüzey kalitesi, eğimi, aydınlatma durumu, engelli erişimine uygunluğu, kent mobilyalarının (oturma birimleri, çöp kutuları, aydınlatma direkleri vs.) yerleşimi gibi somut tasarım unsurlarına dayanır. Örneğin yeterli genişliğe sahip olmayan veya yüksek kaldırım kenarlarına, engellerle dolu patikalara sahip yollar, farklı yaş ve

beceriden yayaların eşit bir biçimde hareket etmesini engelleyerek konfor düzeyini düşürür (Ünal Çilek 2020).

Benzer şekilde, kaldırımların kötü durumda olması, yüzeyin bozuk ya da düzensiz olması yayalarda fiziksel rahatsızlığa neden olur. İklimsel koşullar da yaya konforunda önemli rol oynar; aşırı sıcak, soğuk, rüzgar veya yağış durumlarında korunaksız kalan yürüyüş yolları, yaya deneyimini olumsuz etkiler (Ranasinghe et al., 2016). Bu nedenle ağaçlandırma ve gölgelik sağlama, rüzgarı kesme gibi tasarım önlemleri mikroklimayı iyileştirerek yayaların daha rahat etmesini sağlar (Huang et al., 2024).

Nitekim yapılan çalışmalar, doğal unsurların (ör. gölge veren ağaçlar, yeşil alanlar) ve kentsel estetik unsurlarının (ör. cephe kalitesi, canlı sokak yaşantısı) yaya deneyimini daha çekici hale getirerek yürümeye teşvik edici olduğunu göstermektedir.

Örneğin, kaldırım üzerindeki ağaçlar, cephelerdeki vitrinler, küçük meydancıklar veya kaldırım kafeleri gibi pozitif mekânsal öğeler, yayaların kendilerini daha rahat ve güvende hissetmelerini sağlayarak yürümeyi hem fiziksel hem de zihinsel açıdan daha keyifli hale getirir (Lovasi et al., 2013). İyi tasarlanmış bir yaya ortamı, aynı zamanda kent estetiğine katkıda bulunur ve kamusal mekânların kullanılabilirliğini artırır. Literatürde vurgulandığı üzere, başarılı bir cadde tasarımı kentsel mekanın görsel çekiciliğini, güvenliğini ve işlevselliğini bir arada geliştirmelidir (Huang et al., 2024).

Dolayısıyla, yaya konforunun yükseltilmesi çok boyutlu bir tasarım ve planlama yaklaşımını gerektirir: Fiziksel altyapının iyileştirilmesi, çevresel koşulların optimize edilmesi ve estetik kalitenin artırılması bir arada ele alınmalıdır (Alnaim et al., 2025).

Yaya konforunun bir diğer boyutu da psikolojik rahatlık ve güvenlik hissidir. Bir kamusal mekanda yürürken kişinin kendini emniyette hissetmesi, çevresiyle pozitif bir etkileşim kurabilmesi konfor algısını belirleyen temel unsurlardandır.

Fiziksel açıdan kusursuz görünen bir kaldırım dâhi, eğer trafik tehlikesi barındırıyorsa veya suç korkusu yaratıyorsa, yaya için konforlu kabul edilmez. Bu nedenle, trafikten korunma (örneğin araç

yolu ile yaya yolunun ayrılması, hız kesici önlemler) ve kişisel güvenlik (iyi aydınlatma, gözlenebilirlik, kalabalıkların kontrolü) önlemleri yaya bölgelerinde kritik önemdedir. Konfor kavramı, sadece bedensel değil zihinsel bir rahatlığı da içerir; bireyin yürürken stres ve endişeden uzak, dinlenmiş ve huzurlu hissedebilmesidir. Araştırmacılar, kentsel mekan konforunun fiziksel unsurlar kadar insanların duygu durumlarını etkileyen faktörlerle ilişkili olduğunu vurgular: Örneğin, düzenli, temiz ve iyi organize edilmiş bir yaya çevresi, kullanıcıların psikolojik açıdan rahatlamasına ve mekana aidiyet hissetmesine yardımcı olur (Distefano, Leonardi, 2023; Rebecchi et al., 2019; Litman, 2004).

Nitekim “konfor” kavramı, literatürde çoğu zaman iyilik hali (well-being) ve yaşam kalitesi kavramlarıyla birlikte ele alınır. Konforlu bir yaya ortamı, şehir sakinlerinin günlük hayatlarında stresten uzak, keyif alarak zaman geçirebildikleri alanlar yaratmak anlamına gelir ki bu da genel kentsel yaşam kalitesine olumlu yansır. Örneğin bir çalışma, kamusal mekanlarda fiziksel konforun ötesinde psikolojik konfor duygusunun da kullanıcıları rahatlattığını ve mekanın benimsenmesini sağladığını belirtmektedir (Zawawi, Itma, 2023). Yaya konforunun yüksek olduğu kentsel çevreler, bireylerin yürüme eylemini salt bir ulaşım biçimi olmanın ötesinde sosyal bir deneyim ve gündelik bir keyif olarak görmelerini teşvik eder (Litman, 2004; Sarkar, 2003).

Bu da daha fazla kişinin kısa mesafelerde araç yerine yürümeyi tercih etmesi anlamına gelir. Yürünebilirliğin artması ise, fiziksel aktivitenin yükselmesiyle beraber toplum sağlığına doğrudan katkı sunar. Dünya genelinde yapılan sağlık araştırmaları, düzenli yürümenin obezite, diyabet, kalp hastalıkları gibi kronik rahatsızlıkları azaltmada etkili olduğunu ortaya koymaktadır. Dahası, yürümek sadece bedensel sağlığı değil, ruhsal sağlığı da desteklemekte; açık havada yürüyüş yapmak stres seviyelerini düşürüp depresyon riskini azaltabilmektedir. Bu nedenle, yaya dostu ve konforlu kentler, sakinlerine daha sağlıklı ve tatmin edici bir yaşam sunarak genel yaşam kalitesini yükseltir. Nitekim yaşanabilirlik (livability)

kavramının önemli bileşenlerinden biri, kentin yürünebilir ve insanlar için rahat bir çevre sunabilmesidir (Baobeid et al., 2021).

Özetle, yaya konforu yüksek bir kentsel doku; güvenli, çekici ve erişilebilir kamusal alanlarıyla hem bireysel mutluluğa hem de toplumsal sağlığa katkı sağlayan, sürdürülebilir bir kentsel yaşam kalitesi anlamına gelmektedir.

1.5. Araştırmanın Kapsamı ve Önemi

Bu araştırmada, büyük bir şehrin ilçesindeki bir mahalle incelenerek ve 15 Dakikalık Şehir ile Sakin Şehir Yaklaşımları'nın yaya konforuna etkileri gözlemlenecektir. Bir büyük ilçenin seçilmesinin sebebi, yoğun nüfusu ve kamu binalarının, iş merkezlerinin yanı sıra sosyal alanların da burada toplanmış olmasıdır. Amaç, insanların yürüyüş sırasında ne kadar rahat hissettiklerini ve bu durumu etkileyen faktörleri anlamaktır. Örneğin, seçilen mahalledeki kaldırımları inceleyeceğiz: Uygun genişlikte mi? Engelli bireyler için erişilebilir rampalarla donatılmış mı ve yüzey kaplamaları düzgün mü? Parklar ve yolların durumu da değerlendirilecektir. Ayrıca, mahalle sakinleriyle yapılacak görüşmelerde aşağıdaki konulara odaklanılacaktır: Bu sokakta yürümek kendinizi güvende hissetmenize olanak tanıyor mu?, Bank ve çöp kutusu sayısı yeterli mi? Bu gözlemler ve anketlerle veriler toplanacak ve analiz edilecektir.

Araştırmanın teorik kısmında iki yaklaşım ön planda: 15 Dakikalık Şehir Modeli, insanların temel ihtiyaçlarına 15 dakika yürüme mesafesinde ulaşmasını savunurken, Cittaslow Yaklaşımı, daha sakin ve yeşil sokaklar oluşturmayı öneriyor. Bu iki yaklaşımı bir araya getirerek, mahalleye uygun çözümler geliştirmek istiyoruz. Mesela, bir köşede hem pazar yeri hem de dinlenme alanı tasarlanabilir mi? Tarihi bir bina kafe olarak kullanılabilirken bisiklet yolu entegre edilebilir mi?

Bu araştırmanın ana sorusu: Bu iki model, hızlı erişim ve sakin yaşam tarzı, bir arada nasıl uygulanabilir? Örneğin, bir sokak hem ticari işlevlere sahipken hem de huzurlu bir ortam sunabilir mi? Bu sorunun yanıtını, mahallenin fiziksel ve sosyal yapısı içinde

arayacağız. Olası stratejiler arasında araç trafiğini azaltmak ve kaldırımları genişletmek veya büyük mağazalar yerine yerel esnafı tercih etmek bulunmaktadır.

Sonuçta, bu çalışma ile insanların yürümekten keyif aldığı, hizmetlere kolay erişebildiği ve huzurlu bir yaşam alanının mümkün olup olmadığı ortaya konulacaktır.

Araştırmanın Önemi:

İki temel yaklaşım öne çıkmaktadır. Biri her yere 15 dakikada yürüyerek erişebilirliği vurgularken diğer yandan sakin ve sürdürülebilir bir yaşam önermektedir. Peki bu ikisi birleşirse ne olur? Bu araştırma bu soruyu keşfetmeye yönelik bir çerçevede şekillenmektedir.

Büyük bir şehrin, bir mahallesi adeta gözlem yapabilecek, hem hızlı hem huzurlu şehir mümkün mü? Belki de bir anlamda bu iki yaklaşım, bütünsel kentsel kurgular içerisinde birbirini tamamlayarak yeni bir konfor düzeyi oluşturabilir mi? sorusuna yanıt aranmaktadır.

Teoriye Katkısı:

Akademik dünyada genelde bu iki model ayrı düşünsel kulvarlarda eş zamanlı bir hareketlilik sergilemektedir.

Çalışmada savunulan görüş şudur: bu iki yaklaşımın iş birliği içinde çalışması, gerekli görülmektedir.

Özellikle trafiğin kitlendiği, insanların kamusal açık alan eksikliğinin sıkça dile getirildiği bir metropol bağlamında, bu fikirlerin harmanlanması önemli bir yenilik ve dönüşüm anlamına gelebilir.

Toplumsal Faydası:

Örneğin, bir ilçede bir sokak seçildi. Kaldırımları düzeltilecek, ağaç dikilecek, belki de küçük bir pazar kurulacak. Sonra göreceğiz: İnsanlar daha keyifli mi yürüyor? Komşular birbirine gülümseyip günaydın diyor mu? Buradan elde edeceğimiz sonuçlar yalnızca raporlarda kalmayacaktır.

Büyük bir şehirde ikamet eden bireylerin deneyimlerinden yola çıkarak: kaldırımlarda yürümek bazen çok zor olabilir. Kaldırımlar dar, gölgelik az ve bisiklet yolu yoktur.

- Trafik Sakinleştirme: Araç hızını düşürüp, yayalara öncelik veren tasarımlar,
- Yeşil Adalar: Her 500 metrede bir küçük parklar veya ağaçlı dinlenme noktaları,
- Yerel Esnaf Canlandırması: Zincir mağazalar yerine mahallenin bakkalı, manavı öne çıkarılmalı ve bu tür yerel işletmelerin sayısı arttırılmalıdır.

Sonuç itibariyle, bu tür araştırmalar hem teorik hem de pratik açıdan önemlidir: Kuramsal düzlemde 15 Dakikalık Şehir ve Cittaslow Yaklaşımları'nı yaya konforu ekseninde bir araya getirerek literatürdeki bir boşluğu doldurmayı hedeflerken, uygulama düzleminde büyük bir şehir özelindeki saha çalışmasıyla yaşanabilir ve yaya dostu kent hedefi doğrultusunda somut veriler ve öneriler sunmayı amaçlamaktadır.

Bu sayede, hızla kentleşen toplumumuzda insan odaklı ve sürdürülebilir planlama yaklaşımlarının değerini ortaya koyarak, gelecekte daha sağlıklı, erişilebilir ve konforlu kentsel yaşam alanları oluşturulmasına katkıda bulunulacaktır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

2.1. Bibliyometrik İnceleme: Kavramsal Gelişim Üzerine Sayısal Değerlendirme

Benzerlikleri olan ve insan merkezli olan 15 Dakikalık Şehir, Yavaş Şehir ve yaya konforu gibi prensiplerin incelenmesine devam edilmesi önerilmektedir. Bu tür anlamsal ve kavramsal olarak farklı alanlar, insan merkezli temel prensipler etrafında birleşmektedir. Burada, bu temaların literatürde işgal ettiği yeri değerlendirmek için yapılan bibliyometrik analizin sonucu gösterilmektedir.

Araştırma kapsamında Web of Science Veri Tabanı'ndan alınan yayınlar kullanılmıştır. Aşağıdaki anahtar sözcükler kullanılarak tarama yapılmıştır:

- 15-minute city, fifteen-minute city, 15-min city, 15-minute neighbourhood, 15-minute neighborhood, 15-minute urban, 15-minute planning → 189 makale
- Cittaslow, slow city, slow cities → 82 makale
- Pedestrian comfort, pedestrian satisfaction, urban walkability, walkability index → 250 makale

Elde edilen veriler Tab delimited file formatında dışa aktarılmış, VOSviewer (v1.6.20) programı kullanılarak her tema için aşağıdaki altı türde bibliyometrik analiz yapılmıştır:

- Anahtar Kelime Eşzamanlılığı (Co-occurrence Author Keywords)
- Yazar İşbirliği (Co-authorship Author)
- Kurumsal İşbirliği (Co-authorship Organization)
- Atıf Sayısına Göre Belgeler (Citation by Documents)
- Bağlantı Gücüne Göre Atıf Analizi (Citation by Documents with Total Link Strength)
- Dergi Eş-atıf Analizi (Co-citation Source)

Her tema için analizler ayrı ayrı sunulmakta, ardından karşılaştırmalı bir genel değerlendirme yapılmaktadır.

2.2. 15 Dakikalık Şehir Teması Üzerine Bibliyometrik Analiz

Web of Science Veri Tabanı'nda 15-minute city için anahtar kelimelerle yapılan tarama sonucunda 189 akademik makale belirlenmiştir. Bu makaleler *Tab delimited file* formatında dışa aktarılmış ve VOSviewer Programı ile analiz edilmiştir. Analiz süreci tam sayım kullanılarak bibliyometrik değerlendirme yapılmıştır.

2.2.1. Anahtar Kelime Eşzamanlılığı (Co-occurrence Author Keywords)

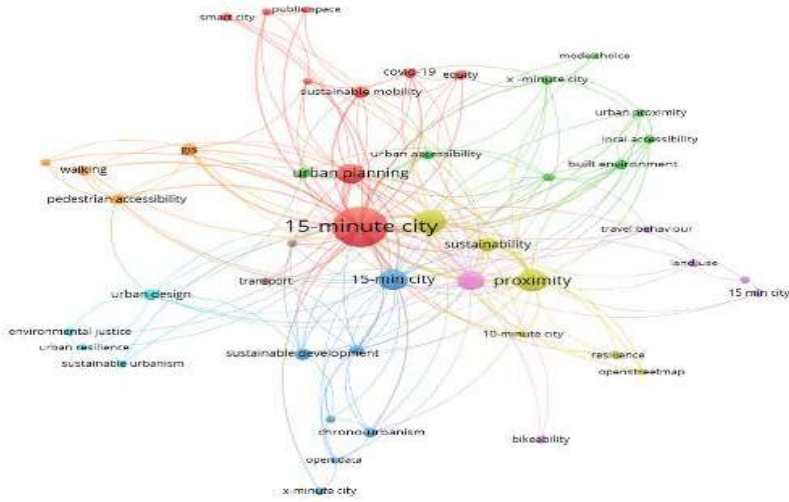
15-minute city terimi, 85 çalışmada yer alarak literatürde en sık karşılaşılan anahtar kelime olmuştur. Bu terimle en fazla eşzamanlı kullanılan kavramlar şunlardır:

- Erişilebilirlik (Accessibility) (30),
- Kentsel Planlama (Urban Planning) (23),
- Yakınlık (Proximity) (28),
- Yürünebilirlik (Walkability) (21) ve

▪ Sürdürülebilirlik (Sustainability) (19).

Bu durum, kavramın alan planlaması, yaya trafiği ve erişim gibi konularla doğrudan bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır.

Genel olarak, bulgular 15 Dakikalık Şehir çerçevesinin, özellikle erişilebilirlik ve sürdürülebilirlik merceklerinden incelendiğinde, yaya dostu kentsel tasarım ve yakınlık tabanlı planlama ile yakından bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Şekil 2. Anahtar Kelime Eş-Oluşum Haritası: 15 Dakikalık Şehir Teması Üzerine Bibliyometrik Analiz (VOSviewer, 2025)

Tablo 1. 15 Dakikalık Şehir Teması Üzerine Anahtar Kelime Eş-Oluşum Analizi (Author Keywords)

Anahtar Kelime	Görülme Sayısı	TLS (Toplam Bağlantı Gücü)
15-minute city	85	127
accessibility	30	52
proximity	28	54
urban planning	23	42
walkability	21	54
sustainability	19	36

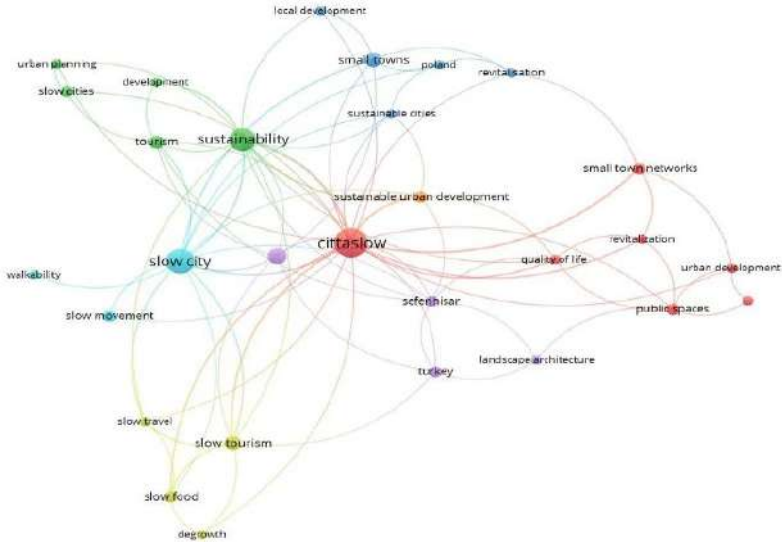
2.1.3. Yavaş Şehir Teması Üzerine Bibliyometrik Analiz

Web of Science Veri Tabanı'nda slow city için anahtar kelimelerle yapılan tarama sonucunda 85 akademik makale belirlenmiştir. Bu makaleler Tab delimited file formatında dışa aktarılmış ve VOSviewer Programı ile analiz edilmiştir. Analiz süreci tam sayım kullanılarak bibliyometrik değerlendirmeyi üstlendi:

1. Anahtar Kelime Eşzamanlılığı (Co-occurrence Author Keywords)

Yavaş Şehir Teması'nda en çok tekrar eden anahtar kelime cittaslow (19 kez) olup, onu slow city (14), sustainability (12) ve slow tourism (5) gibi kavramlar takip etmektedir. Bu durum, kavramın sürdürülebilirlik ve yaşam kalitesi odaklı bir planlama yaklaşımı ile doğrudan ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Toplam bağlantı gücüne göre en etkili terim yine cittaslow (38 TLS) olup, slow city (21 TLS) ve sustainability (20 TLS) ile birlikte yoğun şekilde eşzamanlı kullanılmaktadır. Diğer anahtar terimlerin çoğu da kültürel kimlik, yerel ekonomi, yavaş turizm ve katılımcı yönetim ekseninde kümelenmiştir.

Şekil 3. Anahtar Kelime Eşzamanlılığı (Co-occurrence Author Keywords): Yavaş Şehir Teması Üzerine Bibliyometrik Analiz (VOSviewer, 2025)

Tablo 2. Yavaş Şehir Temalı Anahtar Kelime Eşzamanlılığı (Co-occurrence Author Keywords) (Source Co-citation Analysis)

Anahtar Kelime	Görölme Sayısı	TLS (Toplam Bağlantı Gücü)
cittaslow	19	38
slow city	14	21
sustainability	12	20
sustainable development	6	8
slow tourism	5	13
seferihisar	3	8

2.1.4. Yaya Konforu Teması Üzerine Bibliyometrik Analiz

Web of Science Veri Tabanı'nda yaya konforu için anahtar kelimelerle yapılan tarama sonucunda 250 akademik makale belirlenmiştir. Bu makaleler Tab delimited file formatında dışa aktarılmış ve VOSviewer Programı ile analiz edilmiştir. Analiz süreci tam sayım kullanılarak bibliyometrik değerlendirmeyi üstlendi:

1. Anahtar Kelime Eşzamanlılığı (Co-occurrence Author Keywords)

Bu temadaki en belirgin kelime, 77 örneği olan ve en görünür anahtar kelime olan walkability kelimesidir. Aşağıdakiler, kümenin temel terimlerine atıfta bulunan ve temada yaya konforunun altyapısı ve türü için en alakalı olan inşa built environment (34), walking (17), physical activity (12), active transportation (10) ve urban design (9) gibi kelimelerdir. Bu gösterim ayrıca yaya konforu temasının sağlık, fiziksel çevre ve kentsel tasarımıyla yakından bağlantılı olduğunu kanıtlamaktadır. Toplam bağlantı gücü (TLS) aslında kavramlar arasındaki bağlantıyı kontrol etmek için harika bir göstergedir. Walkability(108 TLS), built environment (57 TLS), walking (36 TLS) ve physical activity (26 TLS) kelimelerinin göreceli yakınlık gücünü çiftler halinde en güçlü şekilde bağlantılı olanlar olarak tahmin eder. Bu uyum şeması, davranışsal ve mekansal bileşenler aracılığıyla içeriğin hücrelerinin aynı anda daha iyi bir açıklamasıdır.

Yazar işbirliği en çok 15 Dakikalık Şehir Teması'nda görülmektedir (örneğin Moreno ve Liu). Kurumsal işbirliğinde ise Yaya Konforu Teması, Washington ve San Diego Üniversiteleri ile öne çıkmaktadır. Yavaş Şehir Teması ise hem yazar hem kurum düzeyinde daha sınırlı işbirliği yapısı göstermektedir.

En çok atıf alan yayınlar sırasıyla Moreno (2021) - 747 atıf, Mayer (2006) - 189 atıf, ve Manaugh (2011) - 250 atıf olmuştur. Bağlantı gücüne göre belgeler incelendiğinde en yüksek TLS değerleri Moreno (2021) - 98 TLS, Mayer (2006) - 38 TLS ve Moura (2017) - 33 TLS olarak öne çıkmaktadır.

Dergi eş-atıf analizinde Health & Place, Sustainability-Basel ve Cities Dergileri tüm temalarda ortaklaşa öne çıkan yayın kaynaklarıdır. Bu veriler, 15 Dakikalık Şehir Teması'nın planlama merkezli, Yavaş Şehir'in kültürel/sosyal odaklı, Yaya Konforu Teması'nın ise sağlık ve çevresel konfor ağırlıklı disiplinler arası yapılarla geliştiğini göstermektedir.

Tablo 4. Üç Tema Arasında Bibliyometrik Karşılaştırma Özeti

Kriter	15 Dakikalık Şehir	Yavaş Şehir	Yaya Konforu
Makale Sayısı (WoS)	189	82	250
En Çok Tekrarlanan Anahtar Kelime	15-minute city (85)	cittaslow (19)	walkability (77)
En Yüksek Atıf Alan Çalışma	Moreno (2021) – 747	Mayer (2006) – 189	Manaugh (2011) – 250
En Yüksek TLS (Belge)	Moreno (2021) – 98 TLS	Mayer (2006) – 38 TLS	Moura (2017) – 33 TLS
En Yüksek TLS (Dergi)	Cities – 21.100	Sustainability – 1696	Health & Place – 12.431
Öne Çıkan Kurumlar	Paris 1, UCL, Lisboa	Napoli, Milano, RomaTre	UW, UCSD, UBC
İşbirliği Ağı Gücü	9Orta-Yüksek	Düşük	Orta

2.2. Uluslararası, Ulusal ve Yerel Bağlamda 15 Dakikalık Şehir ve Yavaş Şehir Modelleri Üzerine Bir Değerlendirme

2.2.1. Küresel Perspektiften: 15 Dakikalık Şehir ve Yavaş Şehir Yaklaşımlarının Evrimi

Çağdaş kent planlama teorisinin giderek daha sık yakınlık ve erişilebilirlik ilkeleri çevresinde evrildiğini söyleyebiliriz; kentsel mekanların örgütlenmesinde bu bakımdan yeni bir paradigma ortaya çıkıyormuş gibi görünen enerji modellerinden yapılacak olan bu dönüşümün parçasıdır. Bu dönüşümün aracı olan 15 Dakikalık Şehir (15-Minute City) karşıtı, insanların günlük hayatlarının her bir gereksinimini yaşadıkları konunun 15 dakikalık yürüyüş veya bisiklet mesafesine kadar ulaşabilmeyi sağlayan bir yaklaşımdır (Moreno et al., 2021). 15 Dakikalık ve Yavaş Şehir ölçütlerine göre dönüştürülen yol güzergahı, sadece fiziksel alt yapının yeniden organize edilmesi değil, aynı zamanda yaşam kalitesini geliştirmeyi amaçlayan sosyal, ekonomik ve çevresel boyutlarını da içeren bütüncül bir dönüşümü içeren bir modeldir (Teixeira et al., 2024; Allam & Moreno, 2020).

Öte yandan, Yavaş Şehir (Cittaslow) Hareketi, 1999 yılında İtalya'nın küçük yerleşimlerinde ortaya çıkmış ve hızlı kent yaşamının getirdiği standartlaşmaya karşı, yerel değerlere ve dingin bir yaşam biçimine odaklanan alternatif bir planlama anlayışı olarak gelişmiştir. Bu yaklaşım; yerel üretimin desteklenmesi, geleneksel yaşam pratiklerinin korunması, düşük yoğunluklu yapılaşma biçimlerinin benimsenmesi, yaya öncelikli kamusal alanların oluşturulması ve çevreyle uyumlu ulaşım sistemlerinin teşviki gibi çok boyutlu ilkelerle tanımlanmaktadır (Mayer & Knox, 2009).

Tablo 5. Küresel Uygulamalarda 15 Dakikalık Şehir Örnekleri

Şehir	Uygulama Tipi	Elde Edilen Sonuçlar	Kaynak
Paris, Fransa	15 Dakikalık Şehir Planlaması	Otomobil trafiği %30 azaldı, bisiklet yolları %60 arttı	Moreno et al. (2021)
Melbourne, Avustralya	20-Minute Neighborhood	Parklara erişim %25 artış, yaşam kalitesi	E Jamei et al. (2022)

	Plan	algısı iyileşti	
Milano, İtalya	“Strade Aperte” Yaya Ulaşımı	35 km’lik yeni bisiklet yolu ile araç kullanımı azaldı	Caselli et al. (2021)
Barcelona, İspanya	Süper Bloklar (Superilles)	Hava kalitesi ve sosyal etkileşim düzeyinde artış	Pozoukidou & Chatziyiannaki (2021)
Bogotá, Kolombiya	Bisiklet yollarının hızlı inşası	84 km yeni bisiklet yolu; yaya oranında artış	Büttner et al. (2024), UP Porto
Miami, ABD	“Redefining Accessibility” planı	Mahalle hizmetlerine erişim süresi %18 azaldı	Rosado, S. (2024), Harvard DASH
Seul, Güney Kore	Kültürel erişim analizine dayalı 15DK şehir	Kültür ve eğlenceye erişim %22 arttı	Moreno et al. (2025), Taylor & Francis
Blantyre, Malavi	Gelişmekte olan kentte uyarlanabilirlik çalışması	Konfor ve sağlık merkezlerine erişimde ölçülebilir iyileşme	Isaac, C. (2022), Springer
Singapore	“20-Minute Towns & 45- Minute City” stratejisi	Tüm ulaşım altyapısı 20–45 dk. çerçevesine göre yeniden planlandı	Manifesty & Park (2022), Int. Journal of Sustainable Transport
Palermo, İtalya	Pilot 15 Dakikalık Mahalle Uygulaması	Yaya sayısında %36 artış, hava kirliliğinde %11 düşüş	Pozoukidou & Angelidou (2022), Smart Cities Journal

2.2.2. Türkiye’de 15 Dakikalık ve Yavaş Şehir Uygulamalarının Gelişimi

Türkiye’de sürdürülebilir şehirleşmeye olan ilgi her geçen gün artsa da, bu alandaki uygulamalar hâlâ sınırlı düzeyde kalmaktadır. Buna rağmen, Cittaslow (Yavaş Şehir) ağına dâhil olan kentlerin sayısı 20’yi aşmış durumda. 2009 yılında Seferihisar’ın bu uluslararası ağa, Türkiye’den ilk katılan şehir olarak kabul edilmesi, önemli bir dönüm noktası olmuştur (Yloh Arslanparcası, Öz Ersan, 2023). Ardından Gökçeada, Perşembe ve Taraklı gibi farklı coğrafyalardan birçok Anadolu kenti benzer adımlar atmıştır.

Bu şehirlerde, araç trafiğinin kent merkezlerinden uzaklaştırılması, kamusal alanların yayalara öncelik tanıyacak şekilde düzenlenmesi ve yerel üretimin desteklenmesi gibi çeşitli politikalar benimsenmektedir. Tüm bu uygulamalar, yalnızca fiziksel çevreyi değil, aynı zamanda yaşam biçimini de dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bunun yanı sıra, Türkiye’de 15 Dakikalık Şehir Konsepti henüz yalnızca kavramsal bir düzlemde incelenmektedir; Paris örneğinde olduğu gibi kapsamlı bir uygulama altyapısına sahip değildir. Ancak, mahalle ölçeğinde erişilebilirlik, ulaşım ağları, parklar ve kamu binalarına yakınlık gibi kriterler temelinde gerçekleştirilen çalışmalar, Türkiye’nin şehirlerinin bu modele olan uygunluk seviyesini göstermeye başlamıştır (Alpay 2023).

Tablo 6. Türkiye’de Seçilmiş Cittaslow Şehirleri ve Özellikleri

Şehir	Nüfus	Uygulanan Önlemler	Gözlemlenen Etkiler	Kaynak
Seferihisar	~43.000	Trafiğe kapalı merkez, yerel ürün pazarı	Hava kirliliği azaldı, turizmde sürdürülebilirlik	F Baykal, E Ataberk(2020)
Gökçeada	~9.000	Bisiklet yolları, organik tarım	Yerel ekonomi güçlendi	E Akman (2018)
Eğirdir	~18.000	Yaya yolları, göl çevresi erişimi	Kamusal alanlarda	E Akman (2018)

			sosyalleşme arttı	
Vize	~13,000	Motorlu taşıt sınırlandırması, geleneksel mutfak ve halk pazarı	Sosyal etkileşim artışı, çevre kirliliğinde düşüş	F Baykal, E Ataberk(2020)
Perşembe	~32,000	Kıyı erişimi düzenlemesi, kültürel etkinlik planlaması	Sosyal aidiyet duygusu artmış, turizm daha kontrollü ilerliyor	E Akman (2018)
Güdül	~8,100	Yavaş ulaşım, sokak sağlıklaştırma, yöresel mutfak ve taş fırın koruma	Kentten kırsala dönüş teşviki, geleneksel yaşam biçiminin canlandırılması	F Baykal, E Ataberk(2020)

2.2.3. Bir Büyükşehir Örneği: 15 Dakikalık Şehir Olasılıkları ve Politik Gündem

Son yıllarda pek çok büyükşehir, daha katılımcı ve demokratik bir kentsel yönetim anlayışını benimseyerek mahalle ölçeğinde hizmet sunumu, dijital erişim araçları ve yerel düzeyde katılım mekanizmalarını güçlendirmeye yönelik çeşitli uygulamalar geliştirmiştir.

Özellikle pandemi döneminde kent merkezine olan fiziksel bağımlılığın azalması, günlük ihtiyaçların yaşanan çevrede karşılanabilir olmasının önemini artırmış ve bu durum 15 Dakikalık Şehir Yaklaşımı'nın dünya genelinde daha görünür bir planlama aracı haline gelmesine katkı sağlamıştır.

Bu yaklaşıma yönelik akademik ilgi artmış olsa da, pek çok kentte modelin mahalle düzeyinde uygulanabilirliğini sistematik biçimde değerlendiren çalışmalar hâlâ sınırlıdır. Bununla birlikte, farklı büyükşehirlerde yapılan analizler; kamu hizmetlerinin dağılımı, ulaşım ağ yoğunluğu ve yaya odaklı altyapıların kalitesi açısından bazı mahallerin 15 Dakikalık Şehir İlkeleri ile uyumlu bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Bu bulgular, modelin yalnızca belirli örneklerde değil, farklı sosyo-mekânsal özelliklere sahip kentlerde de uygulanabilir ve uyarlanabilir bir kentsel gelişim yaklaşımı olduğunu kanıtlamaktadır.

2.2.4. Hedef Mahallenin Örnek Bir Kentsel Mahalle Süreci

Büyük bir şehrin ilçesinin sınırları içerisinde yer alan bir mahalle, yükseköğretim kurumlarına yakınlığı, orta yoğunluklu konut dokusu ve bölgesel kamu kurumları ile dikkat çeken bir kentsel yerleşim alanıdır. Ancak mevcut akademik literatürde bu mahalleye özgü olarak 15 Dakikalık Şehir İlkeleri ya da yaya konforu bağlamında yapılmış detaylı bir saha araştırmasına rastlanmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışma kapsamında bu mahalle özelinde yapılacak analizler, doğrudan saha çalışmasına ve mahalle ölçeğinde birincil veri toplamaya ihtiyaç duymaktadır.

Bu bağlamda, söz konusu bölgeyi 15 Dakikalık Şehir Modeli çerçevesinde analiz etmek üzere geliştirilecek yöntemsel çerçeve; Büyükşehir genelinde ulaşılabilen mekânsal, demografik ve altyapısal göstergelere dayalı olarak şekillendirilecektir. Özellikle Büyükşehir Belediyesi ve TÜİK gibi kurumların yayınladığı açık veri setleri, mahalle düzeyine indirgenmemiş olsa da, kentsel bütünlük içerisinde bu mahallenin konumunu ve potansiyelini anlamada temel referans olarak değerlendirilecektir.

2.2.5. Bir Kentsel Mahalle için Saha Çalışması Gerekçesi ve Yöntem Önerisi

- Yaya altyapısı, kaldırım genişlikleri ve konfor koşulları,
- Kamu hizmetlerine erişim süresi (okul, sağlık, market, park),
- Kamusal alanın sosyalleşmeye katkısı ve kullanım yoğunluğu,
- Güvenlik algısı, aydınlatma kalitesi, trafik yoğunluğu,

gibi veriler hakkında güncel, sistematik ve ölçülebilir bilgiler bulunmamaktadır.

Bu nedenle bu akademik çalışma kapsamında, mahalle için geliştirilecek önerilerin somutlaştırılabilmesi, yalnızca büyükşehir geneli verileriyle sınırlı kalmamak adına anket, gözlem, mekânsal analiz (CBS) ve sayısal göstergelerle yapılacak saha uygulamaları ile desteklenmelidir.

2.3. Kuramsal Temeller: Yaya Konforu, Kentsel Planlama ve Psikolojik Yaklaşımlar

2.3.1. Yaya Konforu Kavramı ve Çok Boyutlu Yapısı

Yaya konforunu oluşturan parametre, bireylerin yalnızca fiziksel olarak hareket etme kapasiteleriyle sınırlı olmayıp sosyal, psikolojik ve duyuşsal etkileşimlerini içeren çok boyutlu bir kavram olarak tanımlanmaktadır. Bu mekânsal unsurlar; yürüme mesafesi ve güzergahın ağaçlandırılması, yatay ve düşey işaretlemeler, kent mobilyaları, aydınlatma donatıları vb. gibi fiziksel etmenler yoluyla konfor sağlanmaktadır. Ancak, yaya konforunu belirleyen bir diğer kilit faktör subjektif algı ve bireyin çevresel ve psikolojik güvenlik, sosyal etkileşim ve aidiyet duygusudur (Gehl, 2013).

Özellikle kent merkezlerinde, taşıt trafiğinin yoğunluğu, hava kirliliği ve gürültü gibi çevresel etkenler yaya sirkülasyonunun belirgin bir şekilde azalmasına ve konforun azalmasına yol açmıştır; aksine, yeşil alanların varlığı, oturma alanlarının sürekliliği ve yaya yolu sağlamıştır (Wang & Yang, 2019).

2.3.2. Yaya Konforu ve Planlama Yaklaşımları

Planlama disiplini, yürümeyle konforu merkeze alan ilk teorik çerçeve, Jane Jacobs tarafından 1960'larda desteklenen insan ölçeği anlayışı ile meydana gelmiştir. Jacobs, büyük sokaklar değil, canlı sokaklar sözü, hem ekonomik olarak daha canlı hem de sosyal olarak daha bütünsel mahalleler olma eğilimi gösteren yaya odaklı bölgelerin olduğunu belirtir (Jacobs, 1961). Ancak, bu kavramsallaşmanın mirasçısı olan Jan Gehl, insanların nasıl hissettiğini ve nasıl davrandığını anlayan dilini önererek kamusal alanların zamanlı ve

sürekli kullanımı için insan ve bisikletli hareket ve yürümeyi yerine getirmektedir (Gehl, 2013).

Planlama disiplini içinde Yeni Kentçilik (New Urbanism), Yavaş Şehir Planlaması, Yaşanabilir Kentler Hareketi, Çevresel Planlama gibi yaklaşımlar, bu kuramsal zemine yaslanarak yaya konforunu merkezi bir öge haline getirmiştir. Bu yaklaşımlar ortak olarak aşağıdaki temelleri paylaşır:

Tablo 7. Yaya Odaklı Planlama Yaklaşımlarının Kuramsal Ortak Paydaları

Yaklaşım	Temel Vurgusu	Öncü Kaynaklar
Yeni Kentçilik (New Urbanism)	Yüksek yoğunluklu, karma kullanımlı, yürünebilir mahalle tasarımı	Calthorpe, P. (1993). The Next American Metropolis. Island Press.
Transit Odaklı Gelişim (TOD)	Yaya + toplu taşımayı entegre eden, ulaşım merkezli kentsel gelişim	McLeod, S., Scheurer, J., & Curtis, C. (2017).
Cittaslow (Yavaş Şehir)	Küçük ölçekli, yerel ekonomi temelli, sakin ve erişilebilir kamusal alanlar	Jurković, Ž., & Lovoković, D. (2023).
Ekolojik Kentsel Tasarım	Doğa-temelli çözümler, su döngüsü, yeşil altyapı, biyofilik tasarım	Banerjee, T., & Loukaitou-Sideris, A. (2019).
Kentsel Sağlık Planlaması	Yürüyüşü teşvik eden yerleşim deseni ile obezite, stres ve izolasyonun azaltılması	Baobaid, A., Koç, M., & Al-Ghamdi, S. (2021).

2.3.3. Çevresel Psikoloji Bağlamında Mekânsal Algı ve İnsan Davranışı

Yaya konforunun sadece fiziki değil, aynı zamanda psikolojik bir süreç olduğunu savunan yaklaşımlar, çevresel psikoloji ve davranış bilimlerine yön vermiştir. Bu anlayışa göre, insanlar çevresel uyaranlara karşı hem bilinçli hem de bilinçdışı bir şekilde tepkiler

geliştirirler; bunlar da onların o lokasyon için ilgili konfor seviyelerini belirler (Proshansky et al., 1976).

Örneğin, görsel süreklilik, bireyi yönünü kaybetmeden yol boyunca yürüebilmesini kolaylaştırmakta ve psikolojik güvenlik hissini artırır. Diğer yönden bakıldığında gölgeleme, rüzgâr kesici yeşil bariyer ve düşük trafik yoğunluğu, bireyin fiziksel stresini azaltarak psikolojik konfor algısını yükseltmektedir (Kaplan & Kaplan, 1989).

Bu yaklaşımlar, planlamada yalnızca nesnel standartlara (metre, genişlik, trafik hızına) değil; öznel değerlendirmelere (birey algısı, yer kimliği, sosyal bağlantılar) de yer verilmesi gerektiğini kanıtlamıştır (Nasar, 1994).

2.3.4. Sürdürülebilirlik, Eşitlik ve Erişilebilirlik Temelli Konfor Yaklaşımı

Yaya konforunun modern planlamadaki en temel bileşenlerinden biri olan kapsayıcılık ve sosyal eşitlik ilkelerinin çerçevesinde şekillenmektedir. Özellikle yaşlılar, çocuklar ve fiziksel/duyusal engelli vatandaşlara özgürce dolaşabilir olmasını mümkün kılmak, konforun sadece ortalama birey için değil herkes için tasarlanmasını gerektirir (Imrie, 2012). İşte buna bağlı olarak evrensel tasarım ilkeleri (Universal Design) devreye girmektedir. Rampalar, sesli yönlendirme sistemleri, düşey yüzey kontrastları ve engelsiz geçiş alanları gibi unsurlar zorunluluk halini almaktadırlar (Steinfeld & Maisel, 2012).

Ayrıca eşitliğe dayalı bir yaya konforu tanımı, mekânsal adalet kavramı ile doğrudan ilişkilidir. Mekânsal adalet, kentsel hizmetlerin tüm sosyal gruplara eşit dağılmasını ve fiziksel çevrenin ayrımcı değil, kapsayıcı bir tasarımla geliştirilmesini savunur (Soja, 2010).

2.3.5. Yaya Konforu Ölçütleri ve Göstergeleri

Yaya konforunun ölçülmesi, hem fiziksel çevre koşullarını hem de bireysel deneyimi değerlendiren çok boyutlu göstergelere dayanır. Aşağıda, yalnızca akademik çalışmalarda yer verilen, doğrudan kanıtlanabilir göstergeler ve bunların açıklamaları sunulmuştur:

Tablo 8. Yaya Konforunu Etkileyen Psikolojik ve Fiziksel Çevresel Faktörler

Gösterge	Açıklama	Kaynak
Mikroiklim (Gölge, Rüzgar, Sıcaklık)	Sıcaklık stresini azaltan unsurlar; gölge ve hava akımı konforu etkiler	Jamei, E., & Rajagopalan, P. (2019).
Hava Kalitesi ve Gürültü	Yüksek kirleticiler ve sürekli gürültü yaya davranışını ve sağlığı etkiler	UH Kim, J Lee, SY He(2021).
Yeşil Altyapı / Bitkilendirme	Sokak ağaçları, refüjler, çimlendirme gibi doğa entegrasyonu	Tavares, S., & Swaffield, S. (2017).
Yürüme Mesafesi ve Erişim Süresi	Gündelik ihtiyaçlara (market, okul, park) yaya mesafesi	Bartzokas, A., & Bakogiannis, E. (2023).
Görsel Süreklilik / Rota Anlaşılabilirliği	Sokak tasarımının yön bulmayı kolaylaştırması	Capitanio, M. (2019).
Kaldırım Kalitesi ve Genişliği	Yüzey düzgünlüğü, genişlik ve engellerin bulunmaması	Sarkar, S. (2003).
Kavşak ve Yaya Geçidi Güvenliği	Trafik kontrolü, sinyalizasyon, araç yavaşlatıcı yapılar	Alfonzo, M. (2005).

2.4. Yavaş ve 15 Dakikalık Kentsel Modellerin Teorik Bir Karşılaştırması ve Entegrasyon Fırsatlarının Araştırılması

2.4.1. Kavramsal Temeller ve Amaçlar Üzerinden Karşılaştırma

Yavaş Şehir (Cittaslow) ve 15 Dakikalık Şehir Modelleri, ilk bakışta benzer hedeflere yöneliyor gibi dursa da, dayandıkları kuramsal temeller, uygulama bağlamı ve ölçekleri açısından kritik şekillerde barınmaktadırlar. Yavaş Şehir Modeli'nin esas amacı,

demokratik olarak kesintili ve yarı-kentsel alanlardaki geleneksel bakımın, yerli üretim sistemlerinin ve toplumsal ritmin muhafazası sırasında; 15-Dakikalık Şehir Yaklaşımı, büyük şehirlerde yaşam kalitesini artırmaya odaklı bir mekansal stratejidir. Bu, mekansal yakınlığın, erişilebilirliğin ve çok işlevliliğin artırılmasıyla elde edilir (Büttner et al., 2024; Matlovicova et al., 2022).

Cittaslow Hareketi şu ilkelere dayanmaktadır: Kentsel yaşamın yavaşlatılması, sürdürülebilir yerel kalkınmanın teşvik edilmesi ve kentsel kültürün bağdaştırılması güçlerine karşı yerel toplulukların ayırt edici kültürel kimliklerinin korunması (Mayer ve Knox, 2009). Karbon emisyonları sorununa ve kentsel ulaşım sistemlerinde reform yapma ihtiyacına yanıt olarak 15 dakikalık bir şehir modeli geliştirilmiştir (Moreno et al., 2021; Allam & Moreno, 2023).

Tablo 9. İki Modelin Kavramsal Kıyaslaması

Özellik / Kriter	15 Dakikalık Şehir	Yavaş Şehir (Cittaslow)
Çıkış Noktası	Paris merkezli, Carlos Moreno'nun önerisiyle pandemi sonrası planlamaya yanıt	1999, Greve in Chianti, İtalya'da Slow Food hareketinden türemiştir
Ana Hedef	Zaman tasarrufu, erişim kolaylığı	Kültürel kimlik koruma, yavaşlık ve topluluk dayanışması
Uygulama Ölçeği	Büyük kent mahalleleri	Küçük ve orta ölçekli kentler
Ulaşım Yaklaşımı	Yumuşak ulaşım (yürüyüş, bisiklet), entegre toplu taşıma	Yavaşlatılmış araç trafiği, minimum dışa bağımlı ulaşım
Ekonomik Odak	Mahalle temelli mikroekonomik canlılık	Yerel üretim, esnaf temelli ekonomi
Çevresel Hedefler	Sıfır karbon mahalleler, yeşil enerji, yeşil altyapı	Ekosistem koruma, biyoçeşitlilik, atık yönetimi

Kültürel Vurgu	Yerel topluluklarla iş birliği, etkin mahalle kimliği oluşturma	Geleneksel el sanatları, mutfak kültürü, özgünlük
Zorluklar	Kentsel soylulaşma, toplumsal eşitsizlik, veri temelli yönetim eksikliği	Küreselleşmeye direnç, düşük ekonomik büyüme hızı, nüfus yaşlanması
Esneklik / Uyum Yeteneği	Dijital planlama ve veriyle kolay entegrasyon	Yerel ölçek avantajlı ancak dijital dönüşüme daha yavaş adapte olabilir

2.4.2. Uygulama Pratikleri Üzerinden Karşılaştırma: Avrupa'dan Örnekler

Fransa'nın başkenti Paris'te kullanılan Ville du quart d'heure Modeli, eğitimi, istihdamı, sağlık, eğlence ve dinlenme gibi konuların mahalleye coğrafi olarak dağıtımını tamamlamak için plan edilmiştir (Moreno et al., 2021). Bu modelde, aksine, İtalyan Cittaslow şehirlerinde kentsel alanların mekansal yakınlığı vurgulanmaz; burada yaşam deneyiminin kaliteli olması eylemine geçilir. Sonuç olarak bir vatandaşın fırına 15 dakika içinde gidişi değil, o fırının yerli ürün üretmesi ve kültürel bütünlükte var oluşu önemlidir.

Münih, Almanya'nın en büyük şehirlerinden biri olmasına rağmen, kent merkezinde erişilebilirlik ve yaya önceliği odaklı 15 Dakikalık Şehir Yaklaşımı'nı uygularken, banliyölerde yerel üretim, doğa temelli çözümler ve komşuluk ilişkileri temelinde Cittaslow'a benzer ilkeler uygulamaktadır (Zakariasson, 2022).

- Yavaş yaşam felsefesiyle, kent çeperinde tarımsal alanlara ve topluluk bahçelerine erişim teşvik edilmektedir.
- Aynı anda kentsel ulaşım ve hizmetlere 15 dakikada erişim amacıyla merkez planlaması yoğunlaştırılmıştır.

2.4.3. Entegrasyon Olanakları ve Karma Model Önerileri

Ardından gelebilecek pek çok akademik araştırma, 15 Dakikalık Şehir ve Cittaslow ardındaki yaklaşımların birbirini dışlama

yerine tamamlayıcı olduğunu göstermektedir. Orta büyüklükteki şehirlerde özellikle Türkiye’de Edirne’nin tarihi kent merkezi ile Eskişehir’in Han ilçesi gibi bu iki modelin temel durumları, ulaşım ve yaşam kalitesi aksında birleştirilebilir. Edirne’de yaya erişilebilirliği merkezli analizler (Paşalı, 2023), ve Cittaslow uyarlamaları örnek alanı olarak Han ilçesinde (Cengiz, 2019) bu bütünleşmenin olmasına neden olduğunu görülmektedir.

Aynı şekilde Allam ve Moreno (2021), karma modelin özellikle kentsel esneklik ve yerel kimlik güçlendirme yönlerinden birbirini destekleyici etkiler yaratabileceğini vurgulamaktadır. Merkezde 15 dakikalık erişim ağı inşa edilirken, çevresel ve sosyal planlamada Cittaslow standartları uygulanabilir. Böylece hem verimlilik hem de yaşam kalitesi aynı anda sağlanabilir.

Şekil 5. Karma Yaklaşımın Yapılandırması (Teorik Model)

Bu türden bir modelin hem planlama hem de yönetim açısından uygulanabilirliği üzerine yapılan vaka analizleri, özellikle toplum katılımı, politik irade ve yerel yönetim kapasitesinin entegrasyonun başarısında belirleyici olduğunu göstermektedir (Zakariasson, 2022). Münih örneğinde 15 Dakikalık Şehir Modeli’nin teknik fizibilitesinden çok, yönetim süreçlerinin belirleyici olduğunu

ortaya koymaktadır. Bu tür modellerin yalnızca planlama araçları değil, aynı zamanda sosyal mobilizasyon süreçleri olarak ele alınması gerektiğini vurgulamaktadır.

2.4.4. Sınırlar ve Uyum Zorlukları

Entegrasyon fırsatları umut verici olsa da, ölçek farklılıkları, sosyo-kültürel beklentiler ve altyapı gereksinimleri gibi üstesinden gelinmesi gereken önemli zorluklar vardır. Özellikle büyük kentlerde, yavaş yaşam vurgusu, mevcut hızlı tempolu yaşam düzeyleri ile çelişebilirken; daha küçük şehirlerde, 15 Dakikalık Şehir Modeli'nin çok işlevlilik, hizmet çeşitliliği ve ulaşım entegrasyonu gereksinimleri altyapı kapasitesiyle uyumlayabilir. Bu konuyla ilgili olarak (Mezoued, Letesson ve Kaufmann, 2022), iki modelin hem fiziksel hem de sosyal planlama açısından farklı ölçeklerde optimize edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.

2.5. Bir Kentsel Mahalle Ölçeği için Yöntemsel Uygulama Çerçevesi

2.5.1. Araştırma Gerekçesi ve Yöntem Seçimi

Bu model uygulamaları sonucunda kentlerin yaya konfor düzeylerinde sayısal olarak aşağıdaki gelişmeler gözlemlenmiştir: Mahallede henüz yaya konforu, erişilebilirlik, kamusal alan kalitesi gibi temel göstergelere ilişkin doğrudan nicel ya da nitel veri bulunmamaktadır. Bu bağlamda, 15 Dakikalık Şehir Modeli ile uyumluluğun ölçülmesi için çok boyutlu saha çalışmaları gerçekleştirilmesi zorunludur. Literatürde yaya konforunu değerlendirmek için önerilen başlıca yöntemler arasında anket temelli algı ölçümleri, CBS tabanlı mekânsal analizler, yaya güzergâhlarının yerinde gözlemi, fotoğrafik belgeler ve konfor endeksi hesaplamaları yer almaktadır.

2.5.2. Anket ve Katılımcı Gözlem Yöntemi

Anket çalışması aşağıdaki temalara odaklanmalı ve hem demografik hem de algısal verileri kapsamalıdır:

Önerilen Anket Başlıkları:

- Günlük yürüme süresi ve yaya tercihleri,
- Güzergâh seçimi ve güvenlik algısı,

- Kamusal alanların kullanım yoğunluğu,
- Hizmetlere (market, okul, sağlık) yaya erişim süresi,
- Mahallede yaşam kalitesi ve yaya deneyimi,

Anket dağılımı farklı yaş gruplarını (18-25, 26-45, 46-65, 65+) içerecek şekilde yapılmalı; toplumsal cinsiyet, engelli bireyler ve çocuklu aileler gibi gruplar ayrıca analiz edilmelidir.

2.5.3. Mekânsal (CBS) Analiz ve Göstergeler

Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) kullanılarak, aşağıdaki mekânsal göstergeler ölçümlenebilir:

Tablo 10. Bir Kentsel Mahalle için Çok Boyutlu Yaya Konforu Değerlendirme Yöntemleri ve Göstergeleri

Göstergeler	Açıklama	Veri Kaynağı
Hizmet erişim mesafesi	Market, eczane, okul, park → 500 m çemberleri	Büyükşehir Belediyesi, OpenStreetMap
Kaldırım sürekliliği ve genişlik	Yaya hareketini engelleyen unsurlar	Yerinde gözlem, uydu görüntüleri
Yaya güvenliği (aydınlatma + sokak)	7/24 yaya hareketliliği için fiziki uygunluk	ABB verisi, saha gözlemi
Yeşil alan yoğunluğu	Kişi başına düşen park ve ağaçlandırma	İmar planı verisi

Mekânsal Araçlar:

- QGIS veya ArcGIS ile yürünebilirlik zonları,
- Service Area analizi ile erişim halkalarının haritalanması,
- Isı haritası (heatmap) ile yaya yoğunluklarının modellenmesi,

2.5.4. Ön Uygulama Planı ve Zamanlama Pilot Çalışma Süreci:

Tablo 11. Bir Kentsel Mahalle için Mekânsal Analiz Araçları ve Ön Uygulama Süreci

Aşama	Zaman Aralığı	Açıklama
Ön Gözlem ve Haritalama	1. Hafta	CBS tabanlı altyapı verisi temini
Anket Tasarımı ve Ön Test	2. Hafta	20 kişilik örneklemle deneme uy

Tam Anket Dağıtımı	3–4. Hafta	Mahallede 100+ katılımcı
Veri Girişi ve Temizleme	5. Hafta	Excel veya SPSS formatına aktarım
CBS Modelleme ve Haritalar	6–7. Hafta	ArcGIS / QGIS ile analiz
Raporlama ve Endeks Çıkarımı	8. Hafta	YKI hesaplanır, mahalle notlanır

3. SONUÇ

Bu araştırmada verilen kavramsal ve uygulama metodolojisi 15 Dakikalık ve Yavaş Şehir olarak değişmek ve dönüşmek isteyen şehirler için ön uygulama planı olmakta, sonraki aşamada gerçekleştirilecek alan çalışmalarının dayanağını oluşturacaktır. Önerilen göstergelerin yerel ölçekte başarılı bir şekilde test edilmesini sağlayarak daha ulaşılabilir ve erişilebilir insani ölçekteki kentlerin dünya üzerindeki sayısını artıracaktır.

KAYNAKÇA

- Akman, E. (2018). Türkiye’deki yavaş şehirlerin politika uygulamaları üzerinden bir analiz. *EKEV Akademi Dergisi*, (76), 79–107.
- Alfonzo, M. A. (2005). To walk or not to walk? The hierarchy of walking needs. *Environment and Behavior*, 37(6), 808–836.
- Allam, Z., Bibri, S. E., Chabaud, D., & Moreno, C. (2022). The “15-minute city” concept can shape a net-zero urban future. *Humanities and Social Sciences Communications*, 9(1), 1–5.
- Allam, Z., Moreno, C., Chabaud, D., & Pratlong, F. (2023). Proximity-based planning and the “15-minute city”: A sustainable model for the city of the future. In *The Palgrave handbook of global sustainability* (pp. 1523–1542). Springer.
- Alnaim, A., Dano, U. L., Alqahtany, A. M., & Alshammari, M. S. (2025). A comprehensive understanding of urban park accessibility: Integrating physical and psychological dimensions. *Sustainability*.
- Alpay, B. U. (2023). Kentsel mekân ve pandemi sürecinde değişen hareketlilik: İstanbul–Büyükkada örneği. *Kent Akademisi*, 16(3), 1759–1780.
- Arena, R., Guazzi, M., Lianov, L., Whitsel, L., Berra, K., Lavie, C. J., ... Shurney, D. (2015). Healthy lifestyle interventions to combat noncommunicable disease. *European Heart Journal*, 36(31), 2097–2109.
- Arslanparçası, Y. Ö. H., & Ersan, Ö. Z. (2023). Sürdürülebilir kalkınma için bir alternatif: Cittaslow hareketi. In *Conference Book* (p. 90).
- Aydoğan, S., & Akşit, Ş. F. (2024). Embracing the slow life: Assessing the performance of Turkey’s slow cities. *Journal of Design for Resilience in Architecture and Planning*, 5(Special Issue), 31–43.

Banerjee, T., & Loukaitou-Sideris, A. (Eds.). (2019). *The new companion to urban design*. Routledge.

Baobeid, A., Koç, M., & Al-Ghamdi, S. G. (2021). Walkability and its relationships with health, sustainability, and livability. *Frontiers in Built Environment*, 7, 721218.

Barbara, C., Carra, M., Rossetti, S., & Zazzi, M. (2021). From urban planning techniques to 15-minute neighbourhoods. *European Transport / Trasporti Europei*, (85), 1–15.

Bartzokas-Tsiompras, A., & Bakogiannis, E. (2023). Quantifying and visualizing the 15-minute walkable city across Europe. *Journal of Maps*, 19(1), 2141143.

Baykal, F., & Ataberk, E. (2020). Kuramdan uygulamaya Türkiye’de Cittaslow hareketi. *Safran Kültür ve Turizm Araştırmaları Dergisi*, 3(3), 290–316.

Calthorpe, P. (1993). *The next American metropolis*. Princeton Architectural Press.

Capitanio, M. (2019). Attractive streetscape making pedestrians walk longer routes. *Journal of Architecture and Urbanism*, 43(2), 131–137.

Caselli, B., Carra, M., Rossetti, S., & Zazzi, M. (2022). Exploring the 15-minute neighbourhoods. *Transportation Research Procedia*, 60, 346–353.

Cengiz, Ş. (2019). *Cittaslow kavramı ve Eskişehir Han ilçesi örneği* (Yüksek lisans tezi). Gaziantep Üniversitesi.

Chau, H. W., Gilzean, I., Jamei, E., Preece, T., & Quirke, M. (2022). Comparative analysis of 20-minute neighbourhood policies. *Urban Planning*, 7(4), 13–24.

Choi, W., Ranasinghe, D., Bunavage, K., DeShazo, J. R., Wu, L., Seguel, R., ... Paulson, S. E. (2016). Built environment effects on ultrafine particles. *Science of the Total Environment*, 553, 474–485.

Chuang, I. T., Beattie, L., & Feng, L. (2023). Proximity to transit stations and living patterns. *Urban Science*, 7(4), 105.

Değirmenci, İ., & Sarıbıyık, M. (2015). Tarihi yapıların güçlendirilmesinde yenilikçi yaklaşımlar. In *3rd International Symposium on Innovative Technologies in Engineering and Science* (pp. 338–347).

Distefano, N., & Leonardi, S. (2023). Fostering urban walking. *Sustainability*, 15(24), 16649.

Dorato, E., & Borgogni, A. (2018). The active city perspective. In *Town and infrastructure planning for safety and urban quality* (pp. 53–60). CRC Press.

Gaglione, F., Gargiulo, C., Zucaro, F., & Cottrill, C. (2022). Urban accessibility in a 15-minute city. *Transportation Research Procedia*, 60, 378–385.

Gehl, J. (2013). *Cities for people*. Island Press.

Giles-Corti, B., Foster, S., Lynch, B., & Lowe, M. (2023). Lessons from COVID-19 for future cities. *NPJ Urban Sustainability*, 3(1), 29.

Gössling, S. (2013). Urban transport transitions: Copenhagen. *Journal of Transport Geography*, 33, 196–206.

Gössling, S., & Choi, A. S. (2015). Transport transitions in Copenhagen. *Ecological Economics*, 113, 106–113.

Hameed, A. A. S. (2021). Urban and regional planning strategies. *International Journal of Advances in Scientific Research and Engineering*, 7(3), 22–27.

Huang, Y., Ye, L., & Chen, Y. (2025). Sustainable urban landscape quality. *Sustainability*, 17(9), 3992.

Imrie, R. (2012). Universalism and equitable access. *Disability and Rehabilitation*, 34(10), 873–882.

Isaac, C. (2022). An integral sustainable design framework for the 15-minute city. In *International Conference on Green Urbanism* (pp. 153–182). Springer.

Jacobs, J. (1961). *The death and life of great American cities*. Random House.

Kaplan, R., Kaplan, S., & Brown, T. (1989). Environmental preference. *Environment and Behavior*, 21(5), 509–530.

Khavarian-Garmsir, A. R., Sharifi, A., & Sadeghi, A. (2023). The 15-minute city. *Cities*, 132, 104101.

Kim, U., Lee, J., & He, S. Y. (2021). Pedestrianization impacts. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18(19), 10225.

Litman, T. (2004). Transit price elasticities. *Journal of Public Transportation*, 7(2), 37–58.

Lovasi, G. S., Schwartz-Soicher, O., Neckerman, K. M., Konty, K., Kerker, B., Quinn, J., & Rundle, A. (2013). Aesthetic amenities and safety hazards. *Annals of Behavioral Medicine*, 45(Suppl. 1), S76–S85.

Moreno, C., Allam, Z., Chabaud, D., Gall, C., & Pratlong, F. (2021). Introducing the 15-minute city. *Smart Cities*, 4(1), 93–111.

Moreno, C., Gall, C., Woo, J., Lee, D., & Bencekri, M. (2025). Accessibility of cultural sites in Seoul. *International Journal of Urban Sciences*, 1–32.

- Nasir, M. K., Md Noor, R., Kalam, M. A., & Masum, B. M. (2014). Reduction of fuel consumption using ITS. *The Scientific World Journal*, 836375.
- Papageorgiou, G. N., & Tsappi, E. (2024). Sustainable active mobility framework. In *Transportation mobility in smart cities* (pp. 321–345). Springer.
- Pucher, J., & Buehler, R. (2007). Cycling policy innovations. *World Transport Policy and Practice*, 13(3), 8–57.
- Rebecchi, A., Buffoli, M., Dettori, M., Appolloni, L., Azara, A., Castiglia, P., ... Capolongo, S. (2019). Walkable environments. *Sustainability*, 11(10), 2778.
- Ros-McDonnell, D., de-la-Fuente-Aragón, M. V., Ros-McDonnell, L., & Cardós, M. (2024). Toward resilient urban design. *Urban Science*, 8(2), 65.
- Soja, E. (2010). Spatializing the urban. *City*, 14(6), 629–635.
- Steinfeld, E., & Maisel, J. (2012). *Universal design*. Wiley.
- Walker, J. (2008). Purpose-driven public transport. *Journal of Transport Geography*, 16(6), 436–442.
- WHO, UNICEF, & UNFPA. (2023). *Global urban health report*. World Health Organization.

BÖLÜM 7:

BAHÇE VE TOPLUMSAL CİNSİYET İLİŞKİSİ

Vahdet YILDIRIM^{1*}, Prof.Dr. Murat ÖZYAVUZ^{2*}

¹Kırıkkale Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Peyzaj

Mimarlığı, Kırıkkale, Türkiye,

*vahdetyildirim2004@gmail.com

ORCID ID: 0009-0008-5349-8400

²Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Tasarım ve Mimarlık

Fakültesi, Peyzaj Mimarlığı Anabilim Dalı, Tekirdağ, Türkiye

*mozyavuz@nku.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-3418-9713

1. GİRİŞ

İnsanlar tarih boyunca toplumsal olarak rollere bürünmüş ve bu rollerini zaman geçse bile absorbe edememiştir. Çünkü genetik kodumuzla birlikte gelen özelliklerimiz bizi alışık olduğumuz toplumsal rollerimize itmektedir. Peki ya tarih boyu bu süreç böylemi devam etmiştir yoksa bir kırılma noktası veya yönelim ile mi başlamıştır. Tarihsel süreçte insanlar Maslow'un ihtiyaçlar piramidine göre yaşamış ve bu şekilde yeni kurallar ekleyerek toplumsal mekanlar oluşturmuştur. Bu piramide göre insanların önce fizyolojik özelliklere göre ihtiyaçları sonralarında, güvenlik, sevgi ve ait olma, saygınlık ve en önemlisi kendini gerçekleştirme ihtiyacı olmuştur. İnsanlar piramidin ikinci aşaması olan güvenlik aşamasında kendilerine görev ve sorumluluklar yüklemiş ve kırılma noktası burada başlamış olup ilk toplumsal sınıflandırmalar burada

başlamıştır. Cinsiyetlerin en temel farklılığı olan fiziksel güç bağlamında erkeklerin kendini göstermesi kadınların ise daha nazik ve ince işler ile uğraşması tarihsel sürecimizin domino etkisi yaratacak devrilmeyi yaratmıştır. Kadınlar ilk zamanlarda erkeklerden beden gücü olarak eksik olmalarından dolayı ev işlerinde ve küçük çaplı bahçe işlerinde ilgilenmişlerdir. Bu şekilde doğal ortam, inşa edilmiş ortam ve sosyal ortam adlı üç adet ortam oluşmuştur (Yüceşahin, 2016). İnsanlar toplumsal olarak ilk zamanlarda kadınları hor görüp onları bir eşya veya araçtan farksız görmekten ileriye gidememiştir. Ta ki kadınlar kendilerinin zorla topluma kazandırmak için çabalayana kadar bu düzen bu şekilde devam etti. Kadınların toplumda söz sahibi olmaları ile kendi içlerinde barındırdıkları dünya görüşleri ile dünyaya farklı bir bakış açısı ile bakmayı topluma öğretti. Kadınların her alana yavaşça girişiyle beraber toplumsal cinsiyet ilişkisi kavramı oluşmaya başlamıştır. Bu kavram ile yapılan her yapı, düşünülen her düşünce konuşulan her söz artık kadınları da ilgilendirecek onları da düşünecek şekilde yön almaya başlamıştır. Buna örnek olarak tarım faaliyetleri erkekler tarafından yapıldığında sadece bir beslenme metodu olmaktaydı fakat kadınların dahil olması ile estetik zevk ve tasarım amaçlı yapılmaya ve bununla birlikte yeni kavramların oluşmasını tetiklemiştir.

2. SOSYAL BİRMEKÂN OLAN BAHÇENINCINSİYETLE KURDUĞU İLİŞKİLER

2.1. Kadın ve Erkek Deneyimlerine Göre Bahçenin Farklı Anlamları

Tarih boyu kadın ve erkekler arasında görüş farklılıkları yaşanmıştır. Kimi zaman bu farklılıklar topluma yansımış kimi zaman ise bir mekân algısı olarak kalmıştır. Kadınlar erkeklere oranla her konuda detaylı ve ayrıntılı düşünen yapı ve bünyede olduklarından anlaşılma konusunda sürekli problem yaşamışlardır. Oysaki doğanın entemel yapısı anlaşılma ve onun içinde en ince ayrıntısı ile büyük resmi görmekten geçer. Bir kadının doğaya olan duygusal bağı bir erkeğe nazaran daha etkilidir. Çünkü kadınlar tarih boyunca doğa ile iç içe kalmışlardır bunun en büyük nedeni toplumdan dışlanarak ve absorbe edilerek yaşadıkları içindir. Tarihte insanlar için kadınlar okuma öğrenirse günahkâr olur, bilginin üzerine bilgi koyup kullanırlarsa cadı denilerek ölüme mahkûm edilmiş ve kadınlara bu şekilde yüzyıllarca toplumsal baskı prangaları vurulmuştur (Kemik, 2019). Tarih boyu kadınlar bitkilerin güzellikleri, etkileri, doğanın mucizeleri ile ilgili erkeklerden daha iç içe olarak yetişmişlerdir. Bundan kaynaklıdır ki bir erkek doğayı ve bahçeyi daha çok işlevsel ve fonksiyonel olması için düzenler ve deneyimlerken kadınlar alanın duygusal yönleri ve görsel güzelliği ile ilgilenmişlerdir. Sadece duygular ve manevi boyutla ile kalmayıp bir kadının fiziksel bir bahçe mekânında istek ve ihtiyaçlar bakımından erkeğe göre farklılıklar gösterir. Örneğin bir kadın için kullanacağı mekân hijyenik ve temiz

olmalı iken bir erkek için çoğunlukla bu durum işlevinin yerine getirmesi ile sınırlı kalmıştır.

2.2. Toplumsal Cinsiyet Rollerile ŞekillenenYapısal Kullanım Alanları

Toplumsal cinsiyet rolleri ile mekânsal kullanım alanlarının şekillenmesi arasında doğrudan bir orantı bulunmaktadır. Bunun en büyük nedenlerinden birisi erkek toplumunun daha maskülen ve kamusal mesleklerde varlığını sürdürerek kadın toplumunun daha özel ilgi alanları ve işlerle ilgilenmesi ile mekânsal alanların cinsiyetle şekillenmesi çıktılarına neden olmuştur. Tarihin ilk zamanlarından beri kızların anneleri ile evde oturulup ev işleri ya da küçük çaplı işler öğrenmeleri erkeklerin ise daha kamusal ve yaşama şekil verici meslekleri yapması sağlandığı için toplumda süregel bir dizi devamlılıkla bu düzen devam etmeye mahkûm edildi. Erkeklerin mekânsal alanlardaki baskınlığı ve yaptıkları faaliyetler bu şekilde giderek artmıştır. Kadınlar ve erkeklerin topluca bulunması gereken sosyal ve kamusal alanlarda dahi erkeklerin sesleri daha çok çıkmaktadır (Atagün ve Benek, 2019). Ve bundan dolayı o mekânın dili erkek diline dönüşerek sonraları onların isteklerine göre şekil almaya yönelir. Bunun etkileri olarak da mekanlar artık erkek egemenliği altına girerek istenmeyen bir toplumsal ayrım gerçekleşmektedir. Örneğin çarşı ve pazar gibi yerlerin herkese açık kamusal mekân olması gerekirken erkeklerin satış yapması erkeklerin çalışması pazar ve çarşı gibi meydanları erkek egemenliği altına almıştır. Mekân kavramı sadece taş yığınlarından bitkisel alanlardan

ya da yapısal mekanlardan oluşan bir yapı değildir mekanlar toplumun kullanımsal aynalarıdır ve bu aynalar toplumun rollerini her zaman yansıtmakla yükümlüdürler.

3. BAHÇE MEKÂNINDAKADIN EMEĞİ VE GÖRÜNMEYEN KATKILARI

3.1. Kadın İş Gücü ve Emeginin Değersizleştirilmesi

Kadınların bahçe yetiştiriciliği ve bakımı tarih boyunca sosyal ve ekonomik anlamda önemli bir konuma sahip olmuştur. Kadınlar sadece aileleri için küçük çaplı bahçelerde çalışmakla kalmamış büyük çaplı tarlalarda çalışmış hasatlarda görev almış yani sadece erkeklerin bu işi yapamayacağını kanıtlamışlardır. Örneğin Osmanlıda kadınların üretime katılması hane ekonomisi için büyük önem arz etmekteydi. Ancak kadınların bahçe üretimleri aile içi ve toplumsal sınırlar çerçevesinde olmaktadır bu da kadınların sınırlı çalışma olanağı ve yeri olduğu anlamına gelmektedir (Dingeç, 2010). Kadınların bu görünmeyen emekleri zamanla toplumun değişmesi ve baskılaması ile zamanın tozlu raflarına kaldırılmaya mahkûm edilmiş şekilde bırakılmıştır. Yaşanılan toplum çoğunlukla ataerkil kuralları ile yönetilip kurulduğu için kadınların yaptıkları üretim, bakım gibi etkinlikler toplum için değersizleştirilmeye gitmiştir. Ekofeminist bir düşünce çerçevesinde bu konu incelendiğinde kadınların görünmeyen emeği toplumun oluşturduğu bir perde ile üstü örtülmüştür. Kadınların bu döngüyü ve emek sömürgeciliği zincirini kırmak için öncelikli olarak karar alma aşamalarında ve uygulamalarda görev alıp söz sahibi olmaları gerekmektedir. Bu sayede toplumsal örtü kalkmış ve

cinsiyet eşitliği sağlanarak yaşanan bu değersizleştirme durumu son bulmuş olacaktır (Kaya, 2025).

3.2. Bahçelerde Yapılan Üretim ve Bakım Konumunda Kadınların Tarihsel Rolü

Kadınlar tarih boyu ikinci sınıf insan konumunda yaşamak zorunda kalan aslında topluma asıl ikinci sınıf insanın sosyokültürel kuralların belirlediği bir olgudan ibaret olduğunun kanıtı niteliğini taşıyan canlı örneklerdir. Kadınlar ile erkeklerin gerek fiziksel gerekse mentâl güçleri eşit değildir fakat eşitlik kavramı eşdeğer demek değildir. Eşitlik kavramı erkeğin kaslı olup kadının zayıf olması ile ölçülemez. Tarih boyu ataerkin kadınları baskılaması onların yaptıklarını önemsememesi, günümüzde toplumsal değersizleştirmenin atası olarak gözler önüne gelmektedir. Kadınlar erkeklere göre daha çok hizmet sektörlerine çalışmak zorunda kalmışlardır. Bunun nedeni kadınlara dayatılan temizlik, ev işleri, çocuk bakımı, yemek hazırlanması gibi konulardan dolayı okumayan ve evinde bu tür işlerle uğraşan kadın sayısının dünyanın her yerinde fazla olmasından dolayı kadınların hizmet sektöründe fazlalaşmasının ana nedenleri arasında yer almaktadır (Gökdemir ve Ergün, 2012). Kadınların bu yadığanan ve değersizleştirilen başarısı onların kendi iç dünyalarına yönelmelerine ve daha duygusal olmalarına neden olmaktadır. Ancak her zaman duygusal olmaları onların pes ettikleri anlamına gelmemiştir. Örneğin kadınlar bahçecilik ve üretim gibi faaliyetlere tarihin başlarında sadece ‘çalışmaya hazır birkaç el’ gözüyle bakılırken bir anda kadınlar bahçe mimarisi ve tasarımında

gerekse üretiminde erkeklerden daha başarılı olmuşlardır. Bunun ana nedeni ise kadınları duygusallaştırarak onlardan üstün olduğunu zanneden ataerkillerin aslında farkında olmadan bir başyapıtın ortaya çıkmasına neden olmuşlardır. Bu başyapıt ise duygunun aslında fiziksel güçten daha öteye gidebileceğinin göstergesidir. Kadınların bahçe üretiminde erkeklerden başarılı olmasının asıl nedeni de budur, onlar bahçelerinde yaptıkları üretimlerde bitkileri bir nesne olarak görmekten çok onları evladı gibi severek büyüterek ve bakarak yetiştirmeleridir. Ancak bu durumda zamanla toplumsal baskılar ve değersizleştirmeler ile yeniden halının altına süpürülen tozlar gibi kaybolmaya mahkûm bırakılmıştır.

4. KAMUSAL YEŞİL ALANLARDA TOPLUMSAL CINSİYET TEMELLİ DENEYİM FARKLILIKLARI

4.1. Kamusal Yeşil Alanlarda Kadınların Karşılaştığı Sorunlar

Kadın ve erkek ihtiyaç ve istekleri her zaman farklı olmuştur. Ancak bu farklılaşma çoğu zaman çözülmeye çalışmamış aksine sürdürülmüştür. Kadınların bir konuda karar aşamasında yer alamaması bu durumu körükleyen en büyük etmenlerden birisidir. Bir alan tasarlanırken ya da planlanırken evrensel tasarım ilkesine göre yapılmalıdır. Bu kategoride herhangi bir ayrım ya da farklılık olmaksızın her kullanıcı için eşit düzeyde deneyim imkânı sağlanması esas alınır. İşte bu kapsamda tasarımcıdan tasarım için kullanım eşitliği, düşük fiziksel güç hallerini, yaklaşım ve kullanım için uygun seçimler ve mekân algılanabilirliğinin tüm kullanıcılar için aynı değere sahip tasarlanması beklenmektedir. Kadınların bu durumda

yaşadığı zorlukların başında güvenlik ve kullanım açısından farklılıklar yüzünden alanı deneyimleyememektir (Nemutlu vd., 2023). Bir kamusal alanda aydınlatmaların yeterli düzeyde ve yeterli miktarda ışık yayması beklenir, çıkmaz sokakların olması ve acil arama noktalarının olmaması kadınlar tarafından karşılaşılan engellerin sadece bir kısmından ibarettir. Kadınları sadece sağlıklı ve belirli bir yaş grubuna koyup genelleme yapılarak hazırlanan kamusal alanlarda büyük bir yanlışlık yapmaktadır zira kadınların hamile olma durumları da göz önünde bulundurularak tasarımlara gerekirse eklemeler yapılmalı ve evrensel tasarım ilkesi bu şekilde sağlanmalıdır. Bu konuya genel bir çerçeve içerisinde bakıldığında tasarımda kadınların karar aşamasında yer alıp estetik zevk, güvenlik, erişilebilirlik, etkili kullanım ve görsel değer konularında söz sahibi olmaları gerekmektedir. Ancak bu gibi koşullar sağlandığında kadınların kamusal alanlarda yaşadığı problemler minimum seviyeye inmiş olacaktır.

4.2. Cinsiyet Bazlı Tasarımların Kamusal Alanlardaki Etkileri

Kamusal alanlar insanların ortak olarak yararlandığı etkinlik ve aktivitelerin bazen de rahatlamak için kullandıkları bir araç niteliği taşımaktadır. Ancak toplumda oluşan sosyokültürel yapı nedeni ile toplumun her kesimi bu alanlardan tam olarak verim alamamaktadır. Yapılan tasarımların tek taraflı düşünülmesi, sadece elde olan bir mevzuata uyup düşüncelerin ve fikirlerin katılmadan alanların tasarlanması ile ortaya sadece bir beton yığını çıkmaktadır. Ancak tarihte bile kamusal alanlar insanların özgürce hareket ettiği, fikirlerini dile getirdiği, konuşmalar yaptığı ve bazı konularda bilgilendiği

alanlar olmuşlardır. Buna en güzel örnek olarak Antik Yunanda bulunan ve dönemin en güzel demokrasi ve kamusal alan örnek niteliğini barındıran yapı ‘agora’ dır. Agora sadece bir meydan ve kamusal alan olmaktan ziyade yaşayan bir yapı haline gelmişti. Şehrin atan damarı olup insanların eleştiri, söylemler, konuşmalar ve etkinliklerde bulunduğu altın bir damar halini almıştı. Zamanla beklendiği gibi ataerkil yönetimi ile agorada değerini kaybetmiş ve yerini şu anda bulunan beton yığınları almıştır (Mumcu vd., 2016). Bu tarz kamusal alanlarda tasarımların her iki cinsiyet içinde yapılması gerekirken tarihin belirli döneminden sonra neredeyse kadınların ihtiyaçları görülmeyecek kadar az hale getirilip sadece standartlar başlığı altında tasarımlar yapılmaya başlanmıştır. Bu tasarımlar zamanla cinsiyet ayrımlarına neden olmuş ve kamusal alanlarda kadınların aldığı verim erkeklere göre giderek azalmıştır. Çünkü kadınlar toplumun dini, sosyal ve kültürel baskıları yüzünden kamusal alanlarda hareketlerine dikkat etmekten alanın tadını çıkartamamışlardır. Kamusal alanlarda cinsiyet temelli tasarımlar ile kadınlar artık kamusal alanlara eğlenmekten ziyade tahammül etmek zorunda kalmaya zorlanmışlardır.

5. BAHÇE TASARIMINDA CİNSİYET OLGUSUNUN GÖSTERGELERİ

5.1. Bitki Türü, Renk ve Biçim Üzerinden Cinsiyet Göndermeleri

Toplumun insanlar üzerinde yarattığı cinsiyet ayrımı sadece kavram olmaktan çok farkında olmadan yaşamımızın bir parçası haline gelmiştir. Örneğin açık renkleri kadınları koyu renkleri ise

erkekleri temsil etmekte olarak kodlanmıştır. Bu tarz yaptırımlar önce toplumun en küçük çekirdeği olan aile içlerinde bulunup sonralarında geniş kitlelere ilderleyerek devam etmiştir. Bu kavram yapılan eylemden, sevilen renklere, çizilen çizgilerden ve yapılan tasarımlara kadar hayatımızın en derinlerine kadar işlemiştir. Öyledir ki alan tasarımlarında kullanılan bitkiler kadınlar tarafından görsel estetik değere sahip olan bitkiler tercih edilirken, erkek toplumu için bitkilerin görsellikten çok işlevsel özelliğe sahip olan bitkileri seçtiği görülmektedir. Erkek toplumu yeşil alanların ormanlık olmasından ziyade daha sade bir tasarım ve bitki kullanımı olarak daha açıklayıcı ve anlaşılır renklerde tekdüzelik tarzında yapılmasını tercih etmektedir. Kadınlarda ise geniş yüzey çimlerinin kullanımından ziyade çiçekleriyle etkili, yaprak rengiyle etkili ağaçların kullanımını tercih etmektedirler. Bununla birlikte erkek bireylerin renk seçimi olarak daha tekdüze ve sadelikten yana olduğu görülürken kadınların daha renkli ve gösterişli bitkileri tercih etmesi de göz ardı edilemez bir gerçektir (Güngör ve Akyüz, 2020). Yapılan ayrımlar toplumda geçmişten beri süregelen kadın ve erkek arasındaki cinsiyet ayrımı ve birbirinden üstün olma konusu ile örtüşmektedir. Aslında her yapılan tasarım ve formda kullanılan her materyal rengiyle biçimiyle o toplumun sosyokültürel yapısını anlatmaktadır. Ve bu tasarım çok renkli olursa kadın çok sade olursa da erkek tasarım olarak topluma kodlanmıştır. Ancak ne bitkilerin ne renklerin ne de tasarımların cinsiyeti yoktur. Bu ayrımı yapabilen toplumlar gelişmeye yapamayan toplumlar ise hala süregelen cinsiyet ayrımlarıyla baş başa kalmaya mahkûm olmaktadır.

5.2. Erkek ve Kadın Perspektifi ile Bahçecilik Anlayışının Karşılaştırılması

Bahçecilik ekonomi, beslenme, toplumsal eşitliğin sağlanması gibi kavramları etkileyen bir yapıdır. Bu kavramın anlam kazanabilmesi içinde bahçeye önem ve değer verilmesi şarttır. Bahçecilik anlayışı farklı cinsiyette farklı şekillerde algılanmakla kalmayıp oluşan algılarla şekillenmektedir. Algı-ilgi-olgu ve bilgi şeklindeki zincirde algının zincirin başlangıcı olduğunun göstergesi niteliğindedir. Burada kadın ve erkek algıları farklılık göstermektedir. Her iki perspektiften baktığımızda kendilerine göre haklılıkları vardır. Ancak doğa yönetiminin bakış açıları yoktur. Kadınların doğaya ve bahçecilik anlayışları zamanla süregelen ikinci sınıf insan muamelesi görmeleri ve dışlamaları ile doğayla daha çok bağ kurmalarına neden olduğundan, doğaya ve bahçeciliği daha sürdürülebilir, estetik ve duygusal bir bağ ile yaklaşmaktadırlar (Çelik, 2020). Kadınların bu bağlamda yaklaşımları anaç davranışlarından dolayı olduğu şüphe götürmez bir gerçek olmakla beraber doğayı ve bahçecilik faaliyetlerini daha korumacı şekilde yürütmeleri onların doğayla bağlarını arttıran ana etmenden birisi olmuş ve bunu kendilerine bir bakış açısı olarak özümsemişlerdir. Erkekler ise bakış açısı olarak daha ekonomik kaynak niteliğinde, fonksiyonel kullanım odaklı ve daha soğukkanlı olarak bakmaktadır. Erkeklerde yaşanan bu bakış açısı tarihin başlangıcından itibaren evini koruma evine besin getirme kadınını koruma gibi temel içgüdüleri nedeni ile gelişmiş olup doğayı

evine katkı sağlayacağı bir araç olarak görmekten ibaret bırakmıştır. Ancak kadın ve erkek perspektiflerinde ortak olarak görülen olgu tasarımların estetik bir formda olmalarıdır.

6. FEMİNİST PEYZAJ TASARIMLARI YAKLAŞIMI VE BAHÇELER ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

6.1. Ekofeminizm Kapsamında Bahçe Mekânı Üretimi ve Çevresel Etkileri

Ekofeminizm kavramı toplumda kadınların ataerkil kesimi yüzünden nesnelleştirilmesinin çevre ile bağdaştıran disiplinler arası bir teoridir. Bu kavrama göre kadınların eril merkezli bir yönetimde doğanın erkeklere atfettiği fiziksel güçlerini ön plana çıkarmalarını ve bu özellikleri ile kadınları her zaman ikinci plana atmalarına değinmiştir. Burada karşı çıkılan konu kadınların ikinci planda olmalarından çok yapılan eşitsizlik ve eril merkezli hiyerarşik yönetime bir başkaldırı olarak bakılabilir. Kadınların bu eril yönetimde doğaya olan bağlantıları ele alınırken erkeklerin ise daha çok kültürü, bilinci ve mantığı sembolize ettiği görülebilir. Kadınların doğa ile olan bağlantıları aslında sadece benzerlikle kalmayıp bazı kavramlarla da netleştirilebilir. Örneğin kadınların doğurganlık özelliği yaşamın devam etmesi ve sürdürülmesi için vazgeçilemez bir özellik olarak görülürken doğanın ise oluşturma kabiliyeti yaşamın devam etmesi için önem arz etmektedir. Bu koşulda kadın ve doğa arasındaki bağ erkeklerin kurduğu bağlardan çok daha derin ve kuvvetli bir bağ yaratmaktadır. Diğer yandan kadınların ekonomik özgürlüğünü sağlayamadığı toplumlarda kadınlar tamamen erkeklere

bağımlı hale gelirler. Buna nazaran doğada aktif bir varlık olamadığından insanlara bağımlı bir canlıdır. Bu tarz bağlamlarda kadınların sıradan nesnelleştirilmesi doğallaştırılırken, doğanın ise verimliliği ve cömertliği kadınlaştırılır (Öztürk, 2020). Doğanın bu denli tahrip edilmesi harap edilmesi bu kavrama göre eril sistemli yönetimden kaynaklanmakta ve bu yok oluş aynı zamanda kadınlarla da paralellik göstermektedir. Kadınların yıllardır sömürü gibi yaşaması bahçe ve doğa tasarımlarına yansımış olup karar aşamasında yer alamamalarından dolayı çoğunlukla eril sistem kendi yazıp kendi oynayarak bahçeleri şekillendirmeye devam etmiştir. Bunun sonucu olarak uyumsuz ve eşitlik olmayan mekanlar ortaya çıkmış ve kadınlar nasıl sömürgece yıllarca yaşamak zorunda kaldı ise doğa ve onun sanatı olan bahçeler aynı sömürgece yaşamak durumunda kalmışlardır.

6.2. Bahçeyi Toplumsal Dayanışma ve Topluluk İnşa Alanı Olarak Yeniden Yorumlanması

Bahçeler sadece yeşil alanın ve birazda bitkinin bulunduğu kamusal alanlar değildir. Bahçeler insanların sosyalleşmek gerekse aktivite yapmak için bir araya geldikleri toplumun ana damarlarından birisidir. Boyutları fark etmeksizin bu alanların insanlar için barındırdığı anlam toplumun gelişim düzeyine göre farklılık göstermektedir. Kimisi için ailesi ile gittiği bir tatilden ibaretken kimisi için unutulmaz bir anının canlandığı bir alan olabilir. Her şeyden önemlisi insanların duygularının bağdaştığı, empati yaptığı ve ruhunu dizginlediği alanlar olabilmektedir. Bu alanlarda kimisinde olmayan imkanları görüp ona yardım edebilir, birbirimizin eksiklerini

tamamlamayı öğrenirken çocuklarımız yeni arkadaşlarıyla tanışma becerileri kazanır. Yaşlılar ise hiç tanımadığı bir insanla belki yürüyüş esnasında belki balık tutarken belki de ateş yakarken hayatlarından bir parça anlatarak farkında olmadan başkalarının hayatına bir hatıra damlası bırakır (Bolat, 2024). Kısaca bahçe kavramı sadece belirli bir alanın yeşil, ağaç ve sudan ibaret değildir. Toplumun oluşması birbirini anlaması yani toplulukların inşa edildiği bir şantiye alanı görevi görür. Bu alanlarda insanların toplum olarak gelişmesi gözlemlenirken anlayış ve diğer duygularının da anahtarı olarak görülmektedir. Gerek cinsiyet gerek yaş gerekse ırk fark etmeksizin bu alanlarda her insan birbirini anlayabilir gözlemleyebilir. Alanlar sadece bir taş yığını olmaktan çıkıp canlı bir toplumsal birleşme yerine dönüşebilir. Yeter ki gözler gerçeği görmeyi, kalp doğru olanı hissetmeyi bilsin.

7. GÜNÜMÜZDE YAPILANKAMUSAL BAHÇELER VE CINSİYETLERİN EŞİTLİĞİ

7.1. Kadın MerkezliKamusal Bahçelerin Sosyal Bağlara Etkisi

Hayatımızda bazen önemsiz gördüğümüz olaylar aslında kimileri için çok önemli bir nokta olabilmektedir. Örneğin ıslık sesi sıradan bir eylemken gece parkta yalnız yürüyen bir kadının ıslık sesi duyması onun için büyük bir tehlikenin habercisi olabilir ve bu eylem yüzünden hayatı boyunca ıslık sesinden korkmasına neden olabilir. İşte bu gibi örneklerin varlığından bir haber yaşayan toplumlar yüzünden sosyokültürel yapı sürekli değişmektedir. Bu tarz örnekler çok fazladır fakat sorunu örneklere bakarak anlamaktansa ‘Neden?’

sorusunun cevabını aramak en doğrusu olacaktır. Sorunun ana kaynaklarından ilki toplumda baskılanmış ve düşünceleri arka plana atılmış olan, hayatları boyunca örselenmiş ve sömürülmüş kadınlarımıza kendilerini ifade etme ve karar verme aşamalarında yer almalarını sağlamaktır. Ancak bu şekilde toplumda yeni kuramlar, yeni kavramlar ve yeni prensipler ortaya çıkabilir (Aktaş, 2017). Gelişen sosyal bağlar sayesinde kadınların topluma kazandırılması ve kendilerini özgürce ifade etmeleri sağlanabilir. Günümüz de yapılan topluluk bahçeleri eskiye nazaran daha çok kadınlar, yaşlılar ve çocukların istek ve arzularına göre yapılmaya çalışılmaktadır fakat hala toplumun kodlarında bulunan eril sistem yönetimi nedeni ile kadınlarımız yeterince bu sisteme dahil olmakta güçlük çekmektedir. Oysaki topluluk bahçeleri sosyal bağların gelişmesine en etkili sistemlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak yanlış sistem ve kararlarda eksiklik ve düşüncesizlik ile topluluk bahçelerinin yapıcı özelliği yerine yıkıcı özelliği ön plana çıkarak insanlar için sadece gidilmemesi gereken, o alana kötü insanlar gider diyerek kodladıkları sıradan yeşil alanlar olarak kalmaya devam edecektir.

7.2. Yeşil Alanlarda Katılım Seviyesi ve Eşitlik Arasındaki Bağlantılar

Tasarlanan ve uygulanan yeşil alanların katılım seviyeleri sadece bulunduğu konumdan ziyade o alanda bulunan kültür ve gelenek düzeyleri ile de ilgilidir. Alanın kullanıcı için ne kadar etkili olması bulunduğu toplumun o alanı özümsemesi ve tüm kesimin görüşleri doğrultusunda yapılması sonucu oluşabilir. Bundan kaynaklıdır ki bahçecilik sadece teknik bir başarı yerine tüm toplumun

katılımı ile gerçekleşen bir başarı olarak görülür. Bu alanların erişilebilirlik, kullanım olanakları ve sürdürülebilirlik açısından farklı gruplar ve kişiler için adil kullanım seviyesinde olmalıdır. Lakin katılım düzeyinin artması bir parkın sadece hoş ve güzel görünmesi ile olacak bir olgu değildir. Yeşil alanlar dış güzelliği kadar iç güzelliğe de sahip alanlar olarak planlanmalıdır. Çünkü yeşil alanlar insanların her kesiminin hayatın verdiği yorucu tempoya nazaran rahatlamak ve sakinleşmek için gittikleri hayatla sakinlik arasındaki bağı sağlayan tampon görevi görmektedir (Karataş ve Kılıç, 2017). Yeşil alanların içerisinde bulunan taşın konumu dahil iyi düşünülme zorunda kalınmalıdır. Öyledir ki o taş parçası bir engelli bir bireyin tekerlekli sandalyesine çarpıp onun alan deneyimlemesini etkilerse yapılan tasarım ne eşitlik ilkesine göre yapılmış olup ne de o katılımcı gibi birçok kişinin alana ziyaret seviyesini olumlu yönde etkiler. Görünen odur ki katılım seviyesi ve eşitlik ilkesi birbirlerini doğru orantıda etkileyen kavramlardır. Bir alan ne kadar eşit ve kullanım açısından adil tasarlanmış ise o alanın katılım seviyesi her zaman fazla olup başarı seviyesi yüksek olmaktadır. Bu başarının elde edilmesi için ise katılımcılarla yüz yüze ya da online olarak anketler yapılması onların istek ve arzularının alana yansıtılması bir tasarımcının ve uygulamacının asıl görevleri arasındadır. Bu koşullarla birlikte toplumsal dayanışma sağlanıp sosyokültürel bağ güçlenerek insanların birbirlerini örselemek gibi yaptıkları duygular bastırılabilir. Bu gelişmeler ile ise yaşanan kesim daha hayat dolu ve refah seviyesine erişebilir hale gelir çünkü bir toplumun tüm kesimlerinin bir arada olması o toplumun ne kadar güçlü olduğunun ilk kanıtıdır. Katılımcı

seviyesi toplumun kalbini eşitlik ise o kalbe hayat veren nefes niteliği kadar hayati önem taşımaktadır.

8. SONUÇ

Tarihin başlangıcına da bakılsa günümüz koşulları da incelense insanlık her zaman toplumsal olarak sahip olduğu genetik kodlarını hiçbir zaman değiştirmeye çalışmamıştır. Ataerkil toplum ile süregelen bu düzen zamanla sadece bastırılmış bazı yöneticiler ile kanunlar ile kesin çizgiler ile ayrılmıştır. Oysa gelişmişlik düzeyi bir toplumun tüm kesinlerinin cinsiyet, ırk, dil ayırt etmeksizin bir arada olması gerektiğini insanlık kabul etmemek için büyük bir çaba sarf ettiğini görmekteyiz. Toplumda yaşanan bu sosyokültürel düzen en çok da cinsiyet ayrımı üzerinden yapılmakta ve toplumumuzda bilimin konuşulması gereken yerlerde kadınlara yapılan haksızlıklar konuşulmaktadır. Bu tarz konuların aşılması toplum refahı ve gelişim seviyesi için büyük önem arz edilmektedir. Yapılan her çalışma ve araştırmada görülmektedir ki kadınlara tarih boyu yapılan sömürgecilik halen izlerini göstermektedir. Bunu bilimsel pencereden bakmakla başlayıp, sokaktan sıradan bir insan gözüyle bile bakıldığında görülmektedir. İnsanların en büyük hatası ise bu konuda çok konuşup yazılar yazarak belirtmesine rağmen harekete geçerek buna engel olmamalarıdır. Bu çalışmada kadınların bahçe bazından yaşadıkları her türlü zorluk ve durumlara nasıl göz yumdukları açık bir şekilde anlatılmıştır. Ve görülmüştür ki eril sistemin yönetimi ile kadınlar bahçe düzeyinde dahil sosyal baskılar gelenekler gibi sistemler yüzünden kendileri gibi davranmamakta bir erkek birey

kadar alanı tek başına deneyimleyememektedir. Bahçelerin zamanı yoktur, bahçelerin günleri yoktur ancak bir kadın bahçelerimizi ne akşam deneyimleyebilmektedir ne de istediği günlerde gezebilmektedir. Toplumsal olarak yaşanan bu cinsiyet baskısı bir kesimi yüceltirken diğer kesimi zemine zincirlemektedir. Kadınlar güçsüz, duygusal vs. gibi deyimlerle yıllarca kendini üstün gösteren ataerkil toplumu farkında değildir ki asıl zarafet ve güç bunlardan değil tamamen davranışlardan gelir. Kadınlarımız yaşadıkları bu toplumsal cinsiyet eşitsizliği karşısında hala hayata güler yüzlü ve pozitif yaklaşımları gücün en büyük göstergesidir. Bir toplumun gelişmesi için yaşanan kesimde sosyokültürel yapının gelişmesi gerekmektedir. Bunun için ise en önemli etmen bahçe örneği gibi toplumun her alanında cinsiyet eşitliği sağlanmalı ve bu şekilde refah yaşam düzeyine erişilmelidir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ünde dediği gibi “İnsan topluluğu kadın ve erkek denilen iki cins insandan mürekkeptir. Kabil midir ki, bu kütlenin bir parçasını ilerletelim, ötekini ihmal edelim de kütlenin bütünlüğü ilerleyebilsin? Mümkün müdür ki, bir cismin yarısı toprağa zincirlerle bağlı kaldıkça öteki kısmı göklere yükselebilsin?”

KAYNAKÇA

- Afşar, B. & Öğrekçi, S. (2015). Tarihsel Süreçte Kadının Gelişimi ve Ekonomideki Rolü: Toplayıcı Kadından Günümüz Kadınına Dönüşüm. Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi Cilt:17 Sayı:1 / 65-86
- Aktaş, G., (2017). Kadınların Kent Yaşamında Karşılaştığı Sorunlara İlişkin Bir Alan Çalışması: Denizli Örneği, Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, 2017 Güz (27), 85-114
- Atagun, O, S., Benek, S. (2019). Toplumsal cinsiyet rollerinin mekâna yansımaları üzerine kavramsal bir inceleme. B. Gonencgil, T. A. Ertek, I. Akova ve E. Elbasi (Ed.),1. İstanbul Uluslararası Coğrafya Kongresi Bildiri Kitabı (s. 1033-1038) içinde. İstanbul, Türkiye: Istanbul University Press. <https://doi.org/10.26650/PB/PS12.2019.00>
- Aykal, D., & Akdemir, E. (2021). Kadının Mekandaki Rolü ve Yöresel Konut Mimarisine Etkisi. Kent Akademisi, 14(2), 482-505. <https://doi.org/10.35674/kent.910633>
- Benazır Ateş, A. (2022). Ekofeminizm Bağlamında Eski Türklerde Kadın ve Doğa İlişkisi, Akademik Açı, 2(2), s. 69-107.
- Bolat, A. (2024). Kamusal İnsanı Yeniden İnşa Etmek: Bir Araç Olarak Açık Kamusal Alan Etkinlik Rehberleri ve İstanbul/ Kurtuluş Semtine Yönelik Öneriler. İDEALKENT, 16(45), 1308-1342. <https://doi.org/10.31198/idealkent.1519568>
- Çelik, E., & Gökce, D. (2023). Kadınların Kentsel Mekâna Katilimi ve Kadın Dostu Kent İlişkisi Bağlamında Kent

- Konseylерinin İncelenmesi. Yalvaç Akademi Dergisi, 8(2), 30-45.
<https://doi.org/10.57120/yalvac.13>
- Çelik, Z. (2020). Doğal Kaynak Yönetimine Toplumsal Cinsiyet Açısından Bakış. Türkiye Biyoetik Dergisi, Vol. 7, No. 3, 151-161.
- Cumur, Ş., & Topçu, K. (2022). Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği: Kadın ve Kentsel Mekân. Artium, 10(2), 112-130.
<https://doi.org/10.51664/artium.1119805>
- Erduran Nemutlu, F., Aksoy, S., Nurullayeva, N., Morgül, Z. P. (2023). Çanakkale Kent Merkezi Kamusal Açık Alanlarının Kadın Kullanımı Açısından İrdelenmesi. Journal of Advanced Research in Natural and Applied Sciences, 9(4), 964-980.
<https://doi.org/10.28979/jarnas.1274765>
- Gökdemir, L., & Ergün, S. (2012). Kırsal Kalkınmada Kadının Rolü. İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 1(1), 68-80.
- Güngör, S., Akyüz, C. (2020). Peyzaj Mimarlığında Cinsiyete Göre Tercih Edilen Tasarım Algısı. Türk Tarım – Gıda Bilim ve Teknoloji Dergisi, 8(sp1): 1-7
<https://doi.org/10.24925/turjaf.v8isp1.1-7.3887>
- Karataş, A. & Kılıç, S. (2017). Sürdürülebilir kentsel gelişme ve yeşil alanlar. Siyasal: Journal of Political Sciences, 26(2), 53–78.
<http://dx.doi.org/10.26650/siyasal.2017.26.2.0003>
- Kemik, A. (2019). “Kadınlık” Deneyimi Kavramını Kadınların Gözünden Anlamlandırma Çabası: Göç Süreciyle İş Hayatına Giren Kadınların “Kadınlık” Deneyimlerine Dair Bir Sosyolojik

- Analiz - An Interpretation of the Feminine Experience through the Eyes of Women: A Sociological Analysis of the Feminine Experience of Women Entering the Labor Force through Migration. *Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi*, 2(2), 238-260. <https://doi.org/10.33708/ktc.642700>
- Koçak Turhanoğlu, F. A., & Beklan Çetin, O. (2023). Toplumsal Cinsiyet Bağlamında ‘Ev’in Anlam ve Ev İle Kurulan İlişkinin Farklılaşması. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 26(1), 40-60. <https://doi.org/10.18490/sosars.1>
- Mumcu, S., Yılmaz, S., & Yazıcı, T. (2016). Kentsel Açık Mekanlarda Kadınlar: Cinsiyet Rollerinin Kamusal Alanlarda Gözlemlenmesi. *Mimarlık ve Yaşam*, 1(1), 37-52. <https://doi.org/10.26835/my.264354>
- Özdemir, B. Ş. (2021). Antik Çağda Kadın ve Hurma İlişkisine Dair Bazı Düşünceler. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(2), 578-591. <https://doi.org/10.30783/nevsosbilen.9>
- Özhan Dedeoğlu, A., & Karakurum, S. S. (2025). Ekofeminizm ve Feminizmin Tarihsel Perspektifi: Kapitalizm ve Ataerki Bağlamında Kadın ve Doğa. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(1), 165-182. <https://doi.org/10.18037/ausbd.1552598>
- Öztürk, Y. M. (2020). Ekofeminizme Genel Bir Bakış: Kadınlar, Doğave Hiyerarşiler. *Akademik Sosyal Bilimler Çalışmaları Dergisi* Yıl: 13 - Sayı: 81, s. 705-714, Güz 2020
- Yazıcı, T., & Mumcu, S. (2022). Kentsel Açık Mekânların Öteki Kullanıcıları: Kadınlar. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler*

Enstitüsü Dergisi (53), 379-390.

<https://doi.org/10.30794/pausbed.108019>

Yüceşahin, M. M. (2015). Toplumsal Cinsiyet ve Mekânın Karşılıklı İlişkisi: Patriyarkanın Sosyal Mekânı Örgütleyişine Dair Bir Tartışma. Kadın/Woman 2000, 2016; 17(1): 73-101

BÖLÜM 8:

PARK ET-DEVAM ET (P+D) SİSTEMLERİNİN METROPOLİTEN ULAŞIMDA STRATEJİK ROLÜ: ANKARA ÖRNEĞİ ÜZERİNDEN KURAMSAL TARTIŞMALAR, ULUSLARARASI DENEYİMLER VE POLİTİKA ÖNERİLERİ^a

Doç. Dr. Hayri ULVİ *, Özge ÖZTÜRK *
Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Şehir ve Bölge
Planlama, Ankara, Türkiye, hayriulvi@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2988-6215

²Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trafik Planlaması ve
Uygulaması, Ankara, Türkiye, ozge.ozturk7@gazi.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-3640-4261

GİRİŞ

1. Otomobil Bağımlılığı, Metropolen Krizler ve Politika Araştırmaları

21. yüzyıl metropollerinde ulaşım sistemleri yalnızca teknik bir altyapı meselesi olmaktan çıkmış; iklim değişikliği, kamusal alan kullanımı, sosyal adalet ve ekonomik verimlilik gibi çok boyutlu sorunlarla doğrudan ilişkilenen bir politika alanına dönüşmüştür (Banister, 2008; Litman, 2013). Uluslararası literatürde bu durum sıklıkla *automobile dependence* (otomobil bağımlılığı) kavramı ile açıklanmakta; özel otomobile dayalı ulaşımın kentleri mekânsal olarak yaygınlaştırdığı, enerji tüketimini artırdığı ve toplu taşıma sistemlerini ikincil hale getirdiği vurgulanmaktadır (Newman & Kenworthy, 2015). Türkiye gibi hızlı kentleşen ve özel otomobil sahipliği hızla artan ülkelerde bu eğilim, mekânsal eşitsizlikleri ve ulaşım

^aBu çalışma Doç. Dr. Hayri ULVİ danışmanlığında, Özge ÖZTÜRK tarafından Gazi Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Trafik Planlaması ve Uygulaması Ana Bilim Dalı'nda yapmış olduğu yüksek lisans tez çalışmasına dayanarak özgün kitap bölümü olarak geliştirilmiştir.

erişilebilirlik krizlerini daha da derinleştirmektedir (Özdemir, 2022; Çetin & Yıldız, 2020).

Bu çerçevede Park Et–Devam Et (P+D) sistemleri, tam otomobil karşıtı değil, ancak otomobil kullanımını rasyonelleştirmeyi hedefleyen geçişsel bir politika aracı olarak konumlanmaktadır. Ankara gibi yüksek otomobil sahipliğine sahip, ancak aynı zamanda gelişmekte olan raylı sistem altyapısı bulunan metropoller için P+D sistemleri, sürdürülebilir ulaşım politikalarının uygulanabilirliğini artıran kritik bir ara yüz oluşturmaktadır.

1.1. Park Et–Devam Et (P+D) Sistemlerinin Ortaya Çıkışı

Bu bağlamda, Park Et–Devam Et (Park and Ride) sistemleri, tam anlamıyla özel araç karşıtı politikalar olmasa da, araç kullanımını rasyonelleştirmeyi hedefleyen geçiş stratejileri olarak literatürde yer bulmaktadır. P+D sistemleri, özel araç ile kent merkezine ulaşmayı değil; kentin dış çeperlerinde konumlandırılan otopark alanlarında aracı bırakarak, toplu taşıma modlarıyla merkeze devam etmeyi teşvik eden bir yapı sunar (Parkhurst, 2000; Cervero & Murakami, 2009).

P+D sistemleri, Ulaşım Talep Yönetimi (TDM) perspektifiyle değerlendirildiğinde, yolculukların mod, zaman ve mekân açısından yeniden şekillendirilmesine katkı sunan bir strateji olarak önem kazanmaktadır (Litman, 2013). Özellikle metropollerde araç-kilometreyi (VKT) azaltarak trafik sıkışıklığı, hava kirliliği, otopark baskısı gibi olumsuzlukları hafifletmeyi amaçlamaktadır.

Araştırmanın önerdiği Bütünleşik Park Et-Devam Et Kavramsal Modeli (BP+D-KM)'nin yapı taşlarını göstermektedir. Bu model: Lineer değil, döngüsel bir sistemdir. Beş temel analitik katman üzerine oturur. Her bir katman, sonraki aşamayı etkileyerek politika geri beslemesi ile sistemi sürekli öğrenen ve uyarlanan bir yapıya dönüştürür.

2. Park Et-Devam Et Sistemlerinin Kuramsal Tartışması:

2.1. Ulaşım Talep Yönetimi (TDM) Perspektifi

Uluslararası literatürde P+D sistemleri, Ulaşım Talep Yönetimi (Transportation Demand Management - TDM) araçları arasında değerlendirilmektedir (Litman, 2013). TDM'nin temel varsayımı, ulaşım sorunlarının yalnızca yeni kapasite ekleyerek çözülemeyeceği; bunun yerine talebin zaman, mekân ve mod bazında yönlendirilmesi gerektiğidir. Özellikle araçla yapılan kent merkezi odaklı yolculukların mekânsal olarak kesilmesi ve daha sürdürülebilir modlara aktarılması hedeflenmektedir (Marsden, 2006). Ulaşım planlamasında salt kapasite artırımı yerine, talebin yönlendirilmesi, sistem verimliliğini artırmakta ve karbon emisyonlarını azaltmakta kritik rol oynar.

Bu bağlamda P+D sistemleri:

- Kent merkezine yönelen özel araç kilometrelerini (VKT) azaltır,
- Toplu taşımanın marjinal cazibesini artırır,

- Merkezdeki otopark talebini ve fiyat baskısını düşürür,
- Karbon salımının mekânsal dağılımını optimize eder.

Ancak bazı araştırmalar, yanlış konumlandırılmış P+D alanlarının ek otomobil yolculuğu üretebileceğini de ortaya koymaktadır (Parkhurst, 2000). Bu nedenle P+D sistemlerinin etkisi, bağlama duyarlı bir planlama yaklaşımıyla ele alınmalıdır.

2.2. Arazi Kullanımı – Ulaşım Etkileşimi ve TOD İlişkisi

P+D sistemleri, arazi kullanımı ve ulaşım etkileşiminin kesişim noktasında yer almaktadır. TOD (Transit-Oriented Development) literatürü, P+D alanlarını yalnızca park fonksiyonu ile sınırlı görmemekte; bu alanları çok işlevli kentsel düğümler olarak tanımlamaktadır (Cervero & Murakami, 2009; Bertolini, 2012).

Bu yaklaşımda P+D alanları:

- Aktarma merkezleri,
- Mikro ölçekli ticaret alanları,
- Bisiklet ve mikromobilité entegrasyon noktaları olarak kurgulanabilmektedir.

Ankara örneğinde bu potansiyelin büyük ölçüde kullanılmadığı görülmekte; P+D alanlarının çoğunlukla tek işlevli otoparklar olarak tasarlandığı anlaşılmaktadır.

2.3. Sosyal Adalet ve Erişilebilirlik Boyutu

Gelişmekte olan kentlerde P+D sistemleri, yalnızca trafik mühendisliği değil, sosyal politika aracıdır. Düşük gelir gruplarının ulaşım seçeneklerine erişimini artırabilir, merkezdeki otopark maliyetlerini daha adil dağıtabilir (Lucas, 2012; Pereira et al., 2017).

3. Uluslararası Park Et–Devam Et Deneyimlerinin Karşılaştırmalı Analizi

Park Et–Devam Et sistemlerinin başarıya ulaşmasında mekânsal planlama, entegrasyon düzeyi ve kamu politikaları belirleyici rol oynar. Bu bölümde Avrupa, Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik örnekleri üzerinden farklı P+D yaklaşımları karşılaştırılmakta; bu yaklaşımların Ankara bağlamına nasıl uyarlanabileceği tartışılmaktadır.

3.1. Avrupa Deneyimi

Avrupa kentleri, özel araç kullanımını kısıtlarken P+D sistemlerini teşvik edici bir alternatif olarak konumlandırmaktadır. Bu yaklaşımlar genellikle şu temel bileşenleri içerir:

Hollanda (Amsterdam)

Kent merkezinde araç erişimi yüksek düzeyde kısıtlanmıştır. P+D alanları kent çeperlerine konumlandırılmıştır. Toplu taşıma ile tam entegre bilet sistemleri kullanılmaktadır. P+D alanlarında düşük ücret politikası izlenmektedir (Bovy & Jeekel, 2012).

Almanya (Münih)

S-Bahn banliyö demiryolu sistemleri ile entegre P+D alanları oldukça yaygındır. Genellikle ücretsiz veya düşük ücretlidir. Aktarma süreleri optimize edilmiştir. Bisiklet parkı ve yaya erişimi de düşünülmüştür (BMVBS, 2008).

İsviçre (Zürih)

P+D alanları, ulusal toplu taşıma bileti sistemi ile entegredir. Sık aralıklarla çalışan raylı sistemler ile kent merkezine hızlı erişim mümkündür. Özetle Avrupa modeli, P+D sistemlerini paket politika yaklaşımıyla destekler: otopark fiyatlandırması, trafik kısıtlamaları, toplu taşıma teşvikleri hep birlikte işler.

3.2. Kuzey Amerika ve Asya-Pasifik

Kuzey Amerika’da P+D sistemleri genellikle uzun mesafeli banliyö yolculuklarını hedeflerken, Asya kentlerinde (Hong Kong, Singapur) P+D daha sınırlı bir rol üstlenmektedir. Bunun temel nedeni, yüksek toplu taşıma erişilebilirliği ve otomobil kullanımına yönelik katı kısıtlamalardır. Kuzey Amerika’da P+D sistemleri, özellikle otomobil bağımlılığı yüksek banliyö alanlarından merkeze yapılan uzun mesafeli yolculuklara odaklanmıştır (Meek et al., 2011).

ABD (Chicago, San Francisco)

Park kapasitesi oldukça yüksektir. Banliyö tren istasyonları çevresine odaklıdır. Genellikle otomobil erişimine öncelik verir. TOD entegrasyonu daha zayıftır.

Kanada (Toronto)

GO Transit sistemi ile entegre P+D alanları planlanmıştır. Ancak çoğu P+D alanı, sadece otopark işlevi görmekte; yaya bağlantıları ve kamusal alanlar zayıf kalmaktadır. Özetle ABD modeli, araç öncelikli yapısıyla, sürdürülebilirlikten çok otoyol-tabanlı erişimi kolaylaştırmayı hedeflemektedir.

Bu durum, Ankara gibi orta yoğunluklu, otomobil baskın kentler için P+D'nin geçiş dönemi politikası olarak daha kritik olduğunu göstermektedir.

3.3. Asya-Pasifik: Kısıtlayıcı Ama Entegre

Asya şehirleri, genellikle yüksek toplu taşıma erişimi ve araç kullanımını caydırıcı politikaları ile öne çıkar.

Hong Kong

MTR raylı sistemi ile entegre, kompakt P+D alanları vardır. Araç sahipliği düşüktür, P+D talebi sınırlıdır. TOD ilkeleri ile planlama yapılmıştır (Cervero & Murakami, 2009).

Singapur

Yüksek otopark ücretleri, trafiğe giriş vergileri ile desteklenir. P+D alanları, daha çok sınır noktalarında konumlanmıştır. Sürdürülebilir ulaşım hedeflerine entegredir. Özeti Asya-Pasifik modeli, araç kullanımını sistematik şekilde sınırlandırırken P+D sistemlerini küçük ama etkili biçimde kullanır.

3.4. Karşılaştırmalı Tablo: Başlıca Farklar ve Benzerlikler

Kriterler	Avrupa	Kuzey Amerika	Asya-Pasifik
Otopark Ücretleri	Yüksek (merkez), düşük (P+D)	Düşük	Çok yüksek (merkez)
Entegrasyon	Yüksek	Orta	Çok yüksek
P+D Alanlarının İşlevi	Çok işlevli (TOD)	Sadece otopark	Entegre + Kompakt
Araç Kullanımı Politikası	Kısıtlayıcı	Teşvik edici	Kısıtlayıcı
Toplu Taşıma Kalitesi	Yüksek	Değişken	Çok yüksek

Tablo 1. Dünya'daki P+D Sistemlerinin Karşılaştırılması

Avrupa deneyimi, Ankara'nın raylı sistemle entegre P+D alanlarını artırması gerektiğini göstermektedir. ABD modeli gibi otomobil öncelikli tasarımlardan kaçınılmalıdır. Singapur ve Hong Kong örnekleri, arazi kullanım planlamasıyla entegre P+D sistemlerinin önemini vurgular. TOD odaklı P+D alanları, Ankara'da mikro ölçekte karma kullanım bölgeleri olarak ele alınabilir.

4. Ankara Metropoliten Alanı'nda P+D Sistemlerinin Derinlemesine Analizi

Bu bölümde, Ankara'da uygulanan Park Et–Devam Et (P+D) sistemleri; mekânsal yerleşim, raylı sistem entegrasyonu, kullanıcı erişimi, kurumsal yönetim ve politik uyum boyutlarıyla incelenmektedir. Araştırmadan elde edilen veriler, hem uluslararası uygulamalarla karşılaştırmalı analiz yapılmasına hem de Ankara'ya özgü önerilerin geliştirilmesine olanak tanımaktadır.

Bulgular şu başlıklarda yoğunlaşmaktadır:

- Raylı sistem entegrasyonu güçlüdür ancak erişim kalitesi düşüktür,
- Otopark kapasitesi bazı istasyonlarda yetersizdir,
- Yaya ve bisiklet bağlantıları zayıftır,
- Kurumsal sorumluluklar parçalıdır.

Bu durum, P+D sistemlerinin Ankara'da stratejik değil, reaktif biçimde uygulandığını göstermektedir.

4.1. Mekânsal Dağılım ve Raylı Sistem Entegrasyonu

Ankara'da hâlihazırda işletimde olan P+D alanları, ağırlıklı olarak metro (M1, M2) ve banliyö tren (Başkentray) hatları çevresinde konumlanmıştır. Ancak bu alanların büyük bölümü yalnızca “tek işlevli otopark alanları” şeklinde çalışmakta; yaya bağlantıları zayıf, çevresel entegrasyon eksik ve aktif kamusal alan üretimi yoktur.

Örnek Alan: Batıkent Metro İstasyonu

Raylı sistemle fiziksel bağlantı güçlü, Ancak otopark kapasitesi yetersiz (yaklaşık 120 araçlık), Yaya yönlendirme tabelaları eksik, güvenlik algısı zayıf, Bisiklet altyapısı yok.

Eleştirel Bulgular özetlenirse, Fiziksel yakınlık var, ancak mekânsal uyum zayıf (TOD ilkeleri uygulanmıyor), Aktarma süreleri yüksek, Ulaşılabilirlik sınırlı (özellikle kadınlar ve yaşlı bireyler için). Uluslararası karşılaştırma yapıldığında; Almanya'daki S-Bahn entegrasyonu gibi, Ankara'da da fiziksel yakınlık mevcut. Ancak tarifeli entegrasyon ve kullanıcı yönlendirmesi çok yetersiz.

4.2. Kurumsal Yapı ve Yönetişim Sorunları

Ankara'daki P+D uygulamalarında karşılaşılan en önemli problemlerden biri, kurumsal sorumlulukların parçalı olmasıdır. Sonuç olarak, Ankara'da bütünleşik bir P+D stratejisi geliştirilmemiştir. Projeler, genellikle reaktif biçimde, ihtiyaç ortaya çıktıkça oluşturulmuştur.

Kurum	Görev	Eleştiriler
EGO Genel Müdürlüğü	Toplu taşıma işletimi	P+D politikalarıyla entegre çalışmıyor
Ankara Büyükşehir Belediyesi (ABB)	Otopark ve kent planlama	Farklı birimlerde dağınık sorumluluk
Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı	Raylı sistem altyapısı	Yerel politikalarla uyum eksikliği

Tablo 2. Ankara'daki P+D Uygulamalarında Kurumsal Yapı ve Yönetişim Sorunları

4.3. Kullanıcı Perspektifi ve Davranışsal Bulgular

Araştırmada yapılan alan araştırması ve gözlemler, kullanıcıların P+D alanlarını tercih etme nedenlerinin şu üç temel değişkene dayandığını göstermektedir:

- Zaman Kazancı: Merkezde otopark arama süresinden kaçınma
- Maliyet Avantajı: Ucuz veya ücretsiz otopark fırsatları
- Güvenlik ve Konfor: Aracın denetimli alanda kalması

Ancak:

- Güvenlik algısı yetersiz (aydınlatma eksikliği, gözetimsizlik),
- Konfor algısı düşük (bekleme alanı yok, servis araçları yok),
- P+D alanlarına toplu taşıma aktarması her zaman senkronize değil.

4.4. SWOT Analizi ile Durum Özeti

Güçlü Yönler	Zayıf Yönler
Fiziksel raylı sistem bağlantısı	Entegrasyonun zayıf olması
Düşük maliyetli otopark alanları	Kurumsal koordinasyon eksikliği
Pilot uygulamaların başlamış olması	Erişilebilirlik eksikliği (yaya/bisiklet)
Fırsatlar	Tehditler
TOD odaklı dönüşüm potansiyeli	Araç kullanımının teşvik edilmesi riski
Mikro-mobilite ve akıllı ulaşım entegrasyonu	Kurumsal inisiyatifin politik kırılganlığa açık olması

Tablo 3. SWOT Analizi

4.5. Gözleme Dayanan Öneriler

- Metro hatları genişledikçe P+D alanları eşzamanlı planlanmalıdır
- P+D alanlarının çevresinde:
 - ✓ Mikro-TOD bölgeleri (ticaret + sosyal alanlar) kurulmalıdır
 - ✓ Yaya yolculukları kolaylaştırılmalı, tabela ve yönlendirme sistemi kurulmalıdır
- Akıllı kart sistemleri (Ankarakart) ile entegre ücretlendirme yapılmalı
- Bisiklet parkı ve scooter alanları entegre edilmelidir
- Güvenlik, aydınlatma ve denetim artırılarak kullanıcı algısı yükseltilmelidir

5. Büyükşehirler İçin Kavramsal Bir Park Et-Devam Et (P+D)

Model Önerisi: Katmanlar, İlişkiler ve Politika Geri Beslemesi

Bu bölümde, Ankara örneğinden yola çıkılarak geliştirilen Bütünleşik Park Et-Devam Et Kavramsal Modeli (BP+D-KM) bilimsel olarak açıklanmakta, her bir katmanın uluslararası literatürdeki karşılıkları ve Ankara uygulamalarındaki izdüşümleri analiz edilmektedir.

Bu çalışma, Park Et-Devam Et (P+D) sistemlerinin yalnızca yerel bir ulaşım çözümü değil; metropoliten ölçekte ulaşım talebini yönlendiren, mekânsal davranışları dönüştüren ve sürdürülebilir hareketliliği destekleyen stratejik bir politika aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Ankara örneği üzerinden yapılan analizler, P+D sistemlerinin başarısının fiziksel altyapıdan çok, entegrasyon düzeyi,

yönetişim kapasitesi ve kullanıcı davranışıyla kurduğu ilişkiye bağlı olduğunu göstermektedir.

Bu çerçevede, çalışmanın en önemli bilimsel katkılarından biri olarak, büyükşehirler için genellenebilir bir “Bütünleşik Park Et-Devam Et Kavramsal Modeli (BP+D-KM)” önerilmektedir.

5.1. Modelin Temel Mantığı

Modelin özgün yönü, P+D sistemlerini sabit otopark çözümleri olarak değil, dinamik ve uyarlanabilir metropoliten sistemler olarak tanımlamasıdır. Modelin temel yapısı beş analitik katmandan oluşur ve bu katmanlar, bir geri besleme döngüsü içinde sürekli olarak birbirini etkiler.

Geleneksel yaklaşımların aksine, Park Et-Devam Et tesislerini yalnızca tek işlevli otopark altyapıları olarak ele almak yerine, önerilen çerçeve P+D sistemlerini çok katmanlı metropoliten hareketlilik arayüzleri olarak yeniden tanımlamaktadır. Bu yaklaşım, P+D sistemlerinin kentsel ulaşım ağları içindeki rolünü genişletmekte ve onları mekânsal, davranışsal, kurumsal ve çevresel boyutlarıyla bütüncül bir politika aracı olarak konumlandırmaktadır. Önerilen kavramsal model, birbiriyle ilişkili beş temel analitik katmandan oluşmaktadır:

- (i) mekânsal yapı,
- (ii) ulaşım entegrasyonu,
- (iii) kullanıcı davranışı,

(iv) yönetim ve kurumsal yapı ve

(v) çevresel ve iklimsel çıktılar.

5.2. Mekânsal Katman

Mekânsal katman, P+D tesislerinin, otomobil yolculuklarını yoğun kent merkezlerine ulaşmadan önce yakalayabilme kapasitesini belirlemektedir. Ankara örneğinde elde edilen ampirik bulgular, raylı sisteme yakınlık sağlansa dahi mekânsal uyumsuzluğun P+D sistemlerinin etkinliğini önemli ölçüde azalttığını ortaya koymaktadır. Bu durum, doğru konumlandırmanın P+D başarısı için ön koşul niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Bu katman, P+D tesislerinin doğru konumlandırılması ve eşik mesafeleri ile ilgilenir. Literatürde bu konumlama, *capture radius* ya da *threshold distance* kavramlarıyla tanımlanır (Tsamboulas & Kapros, 2003). P+D noktaları, raylı sistem istasyonlarına maksimum 500–700 m yürüme mesafesinde olmalıdır (Cervero et al., 2013). Kent merkezine çok yakın P+D alanları, yeni yolculuk üretme riski taşır (Parkhurst, 2000). Ankara’da, fiziksel olarak yakın ama yaya erişimi zayıftır ve TOD prensipleri mekânsal tasarımda eksiktir. Bu katman, P+D sistemlerinin konumlanma mantığını tanımlar.

- Raylı sistem istasyonlarıyla doğrudan fiziksel entegrasyon,
- Metropoliten ana ulaşım koridorları üzerinde erken yakalama noktaları,
- Kent merkezine araç girişini gerçekten ikame edebilecek kritik eşik mesafeler..

Ankara’da P+D alanlarının büyük kısmı doğru akslar üzerinde yer alsa da, yaya erişimi ve çevresel entegrasyon zayıftır.

Şekil 1, P+D sistemlerinin beş temel analitik katman üzerinden ele alınması gerektiğini göstermektedir. Şemanın üst bölümünde yer alan mekânsal katman, P+D tesislerinin konumlanma mantığını temsil etmekte; otomobil yolculuklarının yoğun kent merkezlerine ulaşmadan önce yakalanabilmesini sağlayan eşik mesafe, ana ulaşım akslarına erişim ve raylı sistem yakınlığı gibi unsurları içermektedir. Ankara örneğinde elde edilen bulgular, Şekil 1’de gösterildiği üzere, raylı sistemle fiziksel yakınlık bulunsa dahi mekânsal uyumsuzlukların sistem etkinliğini zayıflattığını ortaya koymaktadır.

5.3. Ulaşım Entegrasyonu Katmanı

Bu katman, farklı ulaşım modlarının fiziksel, tarifesel ve ücretlendirme düzeyinde entegrasyonunu kapsar. Etkili bir P+D sistemi; otomobil → metro → otobüs → yaya → mikromobilité arasında kesintisiz bir geçiş sağlamalıdır. Entegrasyon, P+D kullanım düzeyinin en güçlü belirleyicisi olarak tanımlanmıştır (Meek et al., 2011; Currie & Delbosc, 2011). Akıllı kart sistemleri ile toplu taşıma + P+D bütünleşik ücretlendirme sunmalıdır. Ankara detayında; Ankarakart ile bilet entegrasyonu teorik olarak mevcut ama P+D alanları bu sistemin parçası değildir ve bisiklet bağlantıları neredeyse hiç bulunmamaktadır.

Ulaşım entegrasyonu katmanı, modelin işlevsel omurgasını oluşturmaktadır. Uluslararası çalışmalar, özel araçlar ile raylı sistemler, besleyici otobüs hatları, yaya ve bisiklet ağları arasındaki kesintisiz entegrasyonun, P+D sistemlerinin kullanım düzeyini

belirleyen en güçlü unsur olduğunu ortaya koymaktadır. Entegrasyonun yalnızca fiziksel değil, aynı zamanda tarifesel ve ücretlendirme düzeylerinde de sağlanması gerekmektedir.

Bu katman, P+D sistemlerinin ulaşım kurduğu işlevsel ilişkiyi ifade eder. Uluslararası literatürde P+D başarısının en güçlü belirleyicisi entegrasyon düzeyidir.

Şemanın ikinci katmanını oluşturan ulaşım entegrasyonu, modelin işlevsel omurgasını temsil etmektedir. Şekil 1’de bu katman, özel araç, raylı sistem, besleyici otobüs hatları, yaya ve bisiklet ağları arasındaki çok modlu bağlantılarla ifade edilmektedir. Uluslararası literatürle uyumlu biçimde, bu çalışmada da P+D sistemlerinin kullanım düzeyini belirleyen en güçlü unsurun, fiziksel, tarifesel ve ücretlendirme düzeylerinde sağlanan entegrasyon olduğu görülmektedir.

5.4. Kullanıcı Davranışı Katmanı

Kullanıcıların P+D sistemini tercih etmeleri; algılanan zaman kazancı, güvenlik, maliyet farkı ve konfor düzeyine bağlıdır. Zaman güvenilirliği ve maliyet farkı, mod değişim kararında %80’in üzerinde etkili (Schwanen et al., 2012). Güvenlik ve aydınlatma eksikliği, kadın kullanıcılar için caydırıcıdır (Delbosc & Currie, 2013). Ankara’da Araç sahipleri, özellikle çalışan erkek kullanıcılar tarafından P+D sistemi tercih ediliyor. Kadın ve yaşlı bireylerde düşük kullanım – güvenlik ve konfor algısı zayıf.

Kullanıcı davranışı katmanı, yolculuk tercihlerini şekillendiren davranışsal ekonomi dinamiklerini kapsamaktadır. Zaman güvenilirliği, algılanan güvenlik düzeyi ve kent merkezi otopark maliyetleri ile P+D tesisleri arasındaki fiyat farkı, kullanıcıların mod değiştirme kararlarında belirleyici rol oynamaktadır. Ankara örneğinde, özellikle zaman kazanımı ve maliyet avantajının P+D kullanımını teşvik eden temel faktörler olduğu görülmektedir.

Bu katman, P+D sistemlerinin davranışsal boyutunu merkeze alır. Kim, neden kullanıyor? Sorusunun cevabını aranmaktadır. Ankara için kullanıcı tercihleri büyük ölçüde zaman güvenilirliği ve maliyet avantajı üzerinden şekillenmektedir.

- Güvenlik algısı,
- Konfor ve zaman kazancı,
- Ekonomik teşvikler (ücret farkı, ücretsiz park + toplu taşıma).

Üçüncü katman olan kullanıcı davranışı, Şekil 1’de merkezî bir konumda yer almakta ve sistemin talep tarafını temsil etmektedir. Zaman güvenilirliği, algılanan güvenlik, konfor ve maliyet farklılıkları, kullanıcıların P+D sistemlerini tercih edip etmeme kararlarını doğrudan etkilemektedir. Şemada bu katmanın, hem ulaşım entegrasyonu hem de yönetim katmanlarıyla çift yönlü oklarla bağlanması, kullanıcı davranışının sistem performansı üzerinde belirleyici bir geri besleme etkisine sahip olduğunu vurgulamaktadır.

5.5. Yönetişim ve Kurumsal Yapı Katmanı:

Sistem başarısı, kurumsal koordinasyon ve politik irade ile doğrudan ilişkilidir. P+D sistemleri, toplu taşıma, otopark ve kent planlaması birimleri arasında eşgüdüm gerektirir. “Institutional fragmentation” (kurumsal parçalanmışlık), uygulama başarısını azaltan en büyük tehdit (Hull, 2008). PPP (Kamu–Özel Ortaklığı) modelleri, yatırım ve işletme maliyetlerinde çözüm sunabilir. Ankara kent merkezinde Kurumsal yapı parçalı: ABB, EGO, Ulaştırma Bakanlığı arasında yatay entegrasyon yok. Finansman modelleri belirsiz ve süreksiz.

Yönetişim ve kurumsal katman, P+D sistemlerinin uzun vadeli sürdürülebilirliğini belirleyen yapısal çerçeveyi ele almaktadır. Ankara’da gözlemlendiği üzere, kurumsal sorumlulukların parçalı olması ve finansman modellerinin net olmaması, yeterli fiziksel altyapıya rağmen sistem performansını zayıflatılabilmektedir. Bu durum, güçlü bir kurumsal koordinasyon ve bütünleşik yönetim modelinin gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Bu katman, P+D sistemlerinin sürdürülebilirliğini belirleyen kurumsal yapıyı tanımlar. Kurumsal parçalanmışlık, P+D sistemlerinin etkisini zayıflatan temel faktörlerden biridir.

- Büyükşehir belediyesi liderliğinde tek elden koordinasyon,
- Ulaşım, otopark ve arazi kullanımı politikalarının uyumu,
- Kamu–özel iş birliği (PPP) modelleri.

Şeklin dördüncü katmanını oluşturan yönetim ve kurumsal yapı, P+D sistemlerinin uzun vadeli sürdürülebilirliğini belirleyen kurumsal kapasiteyi temsil etmektedir. Yetki paylaşımı, finansman modeli, işletme yapısı ve kurumlar arası koordinasyon, Şekil 1’de sistemin aşağıdan yukarıya işleyişini etkileyen kritik faktörler olarak gösterilmektedir. Ankara örneğinde gözlemlenen kurumsal parçalanmışlık, bu katmanın zayıf olduğu durumlarda fiziksel altyapının tek başına yeterli olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

5.6. Çevresel ve İklimsel Katman:

P+D sistemleri, sürdürülebilir kentsel hareketliliğe somut çevresel katkılar sağlayabilir. Araç-kilometre (VKT) azalımı, karbon emisyonu düşüşü ve hava kalitesi bu katkılara dahildir. İyi entegre edilmiş bir P+D sistemi, şehir genelinde %10–15 VKT azaltımı sağlayabilir (Litman, 2022). Bu sistemler, SUMP (Sustainable Urban Mobility Plans) hedefleriyle doğrudan uyumludur (EU SUMP Guidelines, 2019). Ankara kent merkezinde, Emisyon azaltımı henüz ölçülmüyor. P+D sistemleri, karbon sıfır kent vizyonuna entegre değildir.

Son olarak, çevresel ve iklimsel katman, P+D sistemlerini sürdürülebilirlik hedefleriyle ilişkilendirmektedir. Araç-kilometre (VKT) azalımı, sera gazı emisyonlarının düşürülmesi ve kentsel hava kirleticilerindeki azalma, P+D sistemlerinin başarısını ölçmek için kullanılabilecek somut ve karşılaştırılabilir göstergeler sunmaktadır.

Bu katman, P+D sistemlerini iklim politikalarıyla ilişkilendirir. P+D sistemleri, karbon nötr kent hedefleri için ölçülebilir bir politika aracıdır.

- Araç-kilometre (VKT) azalımı,
- CO₂ ve hava kirleticilerinde düşüş,
- Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planları (SUMP/SKHP) ile uyum.

Şemanın alt bölümünde yer alan çevresel ve iklimsel katman, P+D sistemlerinin sürdürülebilirlik çıktılarıyla ilişkilendirildiği düzeyi temsil etmektedir. Araç-kilometre (VKT) azalımı, sera gazı emisyonlarının düşürülmesi ve kentsel hava kalitesindeki iyileşme, Şekil 1’de modelin çıktıları olarak tanımlanmaktadır. Bu çıktılar, şemanın en alt kısmında yer alan politika geri besleme döngüsü aracılığıyla yeniden mekânsal planlama, fiyatlandırma stratejileri ve ulaşım politikalarına yön vermektedir.

5.7. Politika Geri Beslemesi: Öğrenen Sistemler

Modelin sonunda yer alan bu katman, yukarıda sayılan tüm unsurların çıktılarının yeniden planlama süreçlerini beslemesini ifade eder. Bu yönüyle BP+D-KM, yalnızca tanımlayıcı değil, stratejik ve öğrenen bir modeldir.

Önerilen kavramsal çerçeve, doğrusal değil, dinamik ve geri beslemeli bir sistem olarak tasarlanmıştır. Çevresel ve performansa dayalı çıktılar, gelecekteki politika ayarlamalarını, fiyatlandırma stratejilerini ve mekânsal planlama kararlarını besleyen sürekli bir öğrenme döngüsü oluşturmaktadır. Bu yönüyle model, Park Et–

Devam Et sistemlerini statik altyapı yatırımları olmaktan çıkararak, uyarlanabilir ve öğrenen metropoliten ulaşım sistemleri olarak ele almaktadır. Önerilen model, P+D sistemlerini tekil otopark alanları yerine, çok katmanlı bir metropoliten ulaşım düğümü olarak ele almakta ve beş temel bileşen üzerine oturmaktadır.

Bu yönüyle Şekil 1’de sunulan kavramsal model, doğrusal değil, döngüsel ve uyarlanabilir bir sistem mantığına sahiptir. Model, P+D sistemlerini statik altyapı yatırımları olarak değil, öğrenen, kendini güncelleyen ve metropoliten ulaşım politikalarını besleyen dinamik yapılar olarak ele almaktadır.

Bu çalışmanın özgün kavramsal katkısı, Park Et–Devam Et sistemlerini literatürde yaygın olarak ele alındığı biçimiyle yer seçimi veya operasyonel verimlilik odaklı bir uygulama olarak değil, mekânsal yapı, davranışsal dinamikler, kurumsal yönetim ve çevresel çıktıları aynı anda bütünleştiren çok katmanlı bir metropoliten sistem olarak yeniden tanımlamasıdır. Önerilen kavramsal model, P+D sistemlerini ilk kez açık biçimde geri beslemeli ve uyarlanabilir bir politika döngüsü içinde ele almakta; kullanıcı davranışları ve çevresel çıktıları, planlama ve fiyatlandırma kararlarını şekillendiren aktif girdiler olarak konumlandırmaktadır.

Bu yaklaşım, P+D literatüründeki parçalı analizleri aşarak, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan büyükşehirler için genellenebilir, karşılaştırılabilir ve politika üretimine doğrudan katkı sunan bütünlük bir analitik çerçeve sunmaktadır.

5.8. Modelin İşleyiş Mantığı

Önerilen BP+D-KM, doğrusal değil döngüsel bir yapıya sahiptir: Bu döngü sayesinde P+D sistemleri, statik altyapılar olmaktan çıkarak öğrenen ve uyarlanabilir kentsel sistemlere dönüşmektedir. Bu çalışmada önerilen Bütünleşik Park Et–Devam Et Kavramsal Modeli, Park Et–Devam Et (P+D) sistemlerini tekil bir otopark çözümü olmaktan çıkararak, çok katmanlı ve geri beslemeli bir metropoliten hareketlilik sistemi olarak yeniden kavramsallaştırmaktadır. Modelin yapısı ve işleyişi Şekil 1’de sunulan kavramsal şema üzerinden açıklanmaktadır.

*Mekânsal Doğruluk → Ulaşım Entegrasyonu → Kullanıcı
Davranışı → Kurumsal Kapasite → Çevresel Kazanım → Politika
Geri Beslemesi*

Şekil 1: Bütünleşik Park Et-Devam Et Kavramsal Modeli (BP+D-KM)

5.9. Tartışma: P+D Sistemleri Ne Kadar “Sürdürülebilir”?

Uluslararası literatürde P+D sistemleri üzerine iki ana tartışma bulunmaktadır:

- a) Eleştirel Yaklaşım, P+D sistemlerinin otomobil kullanımını tamamen azaltmadığı, yalnızca yer değiştirdiği savunulmaktadır (Parkhurst & Meek, 2014).
- b) Pragmatik Yaklaşım, Özellikle otomobil bağımlı kentlerde P+D’nin, tam dönüşüm öncesi zorunlu bir ara basamak olduğu ileri sürülmektedir (Banister, 2008).

Ankara örneği, ikinci yaklaşımı destekler niteliktedir. Mevcut mekânsal yapı ve sosyoekonomik koşullar göz önüne alındığında, P+D sistemleri Ankara için ulaşım dönüşümünün katalizörü olabilir.

5.10. Ankara İçin Model Tabanlı Özel Çıkarımlar

Mevcut P+D alanları BP+D-KM'nin mekânsal katmanını büyük ölçüde sağlamaktadır, En zayıf halkalar yönetim ve davranışsal teşviklerdir, Model, Ankara'da P+D sistemlerinin bir üst politika aracına dönüşmesini mümkün kılmaktadır.

5.11. Büyükşehirler ve Evrensel Bilim İçin Katkılar

Bu kavramsal model: Gelişmekte olan metropoller için uyarlanabilir bir çerçeve, Gelişmiş kentler için performans değerlendirme aracı, Akademik literatür için yeni bir kavramsal sentez, Politika yapıcılar için stratejik karar destek modeli sunmaktadır. Özellikle otomobil bağımlılığı yüksek, raylı sistem yatırımları süren ve iklim baskıları artan büyükşehirler için BP+D-KM, geçiş dönemi ulaşım politikalarının güçlü bir bileşeni olarak önerilmektedir.

6. Politika Ve Tasarım Önerileri: Ankara Ve Gelişmekte Olan Metropoller İçin Yol Haritası

Bu bölümde, önceki analizlere ve kavramsal modellemeye dayalı olarak hem Ankara'ya özel, hem de benzer yapıya sahip gelişmekte olan büyükşehirler için çok katmanlı politika ve tasarım

önerileri sunulmaktadır. Öneriler, ulaşım planlamasının yalnızca teknik bir mesele değil, aynı zamanda yönetişimsel, davranışsal ve çevresel boyutlara sahip bir politika alanı olduğunu kabul ederek ortaya konmuştur.

6.1. Ankara İçin Özel Öneriler

a- Mekânsal Doğruluk

- Yeni metro uzantıları (örneğin M5 hattı) ile eşzamanlı olarak P+D alanları önceden planlanmalıdır.
- P+D noktalarının yaya ve mikromobilité erişimi (bisiklet yolu, scooter parkı) güçlendirilmelidir.

b- Dinamik Otopark Fiyatlandırması

- Kent merkezindeki otopark ücretleri zaman ve yoğunluk temelli dinamik olarak artırılmalı, P+D alanlarında düşük ücret teşviki uygulanmalıdır.
- Bu sistem “carrot and stick” (ödül ve ceza) yaklaşımının entegrasyonudur (Shoup, 2005).

c- Toplu Taşıma ile Entegre Biletleme

- P+D kullanıcılarına özel Ankarakart paketi geliştirilerek hem otopark hem metro/otobüs ücretleri tek ödeme ile sunulmalıdır.
- Zaman bazlı geçiş hakkı (örneğin 90 dakika içinde ücretsiz aktarma) eklenmelidir.

d- Mikro-TOD Dönüşüm Bölgeleri

- P+D çevresinde küçük ölçekli karma kullanım alanları planlanmalıdır (büfeler, kafeler, kamu hizmetleri).
- Bu sayede kullanıcıların “sadece park edip gitmesi” yerine, alanda kısa süreli kamusal etkileşim yaşaması sağlanır.

e- Yönetişim Modeli Reformu

- ABB bünyesinde tüm P+D yatırımlarını ve entegrasyonu koordine edecek bir “Ulaşım Arayüz Koordinasyon Birimi” oluşturulmalıdır.
- Bu birim; EGO, UKOME, ilgili ilçe belediyeleri ve özel sektör ile birlikte çalışmalıdır.

6.2. Evrensel Bilim ve Politika İçin Öneriler

a- P+D Sistemlerinin İklim Politikalarına Entegrasyonu

- Kentlerin Sürdürülebilir Kentsel Hareketlilik Planları (SKHP/SUMP) kapsamında, P+D sistemlerinin karbon azaltım hedeflerine katkısı açıkça ölçülmelidir (EU Commission, 2019).
- VKT, CO₂, PM10 gibi göstergelerle etki analizi yapılmalıdır.

b- Davranışsal Modellerle Kullanıcı Analizi

- P+D tercihlerini etkileyen değişkenleri ölçmek için anket ve gözlem temelli veri modelleri kullanılmalıdır (Delbosc & Currie, 2011).
- Kullanıcı profili, gelir düzeyi, cinsiyet, ulaşım alışkanlıkları gibi veriler, tasarımı doğrudan etkilemelidir.

c- P+D Tipolojilerinin Geliştirilmesi

- Her kent için tek tip P+D alanı yeterli değildir. Aşağıdaki gibi tipolojiler geliştirilmeli:

Tip A: Banliyö P+D (yüksek otopark kapasitesi, hızlı erişim)

Tip B: Aktarma Düğümü P+D (metro-otobüs-mikromobilité entegrasyonu)

Tip C: Mikro-TOD P+D (karma kullanım ve kısa süreli parklar)

d- Finansman ve PPP Modelleri

- Özellikle altyapı yatırımlarında kamu–özel ortaklıkları (PPP) ile finansman modelleri oluşturulmalı,
- P+D alanlarının işletimi özel sektör tarafından yapılabilir, ancak yönetim kontrolü kamuya ait olmalıdır.

6.3. Uygulanabilirlik İçin Stratejik Yol Haritası

Adım	Eylem	Zamanlama	Sorumlu
1	Mevcut P+D envanteri çıkarımı	Kısa Vadeli	ABB
2	Yeni hatlara entegre P+D planı	Orta Vadeli	EGO + UAB
3	Bilet entegrasyonu + teşvik sistemi	Orta Vadeli	ABB + BELBİM
4	Mikro-TOD tasarım rehberi	Orta-Uzun Vadeli	İmar Dairesi
5	VKT ve karbon izleme mekanizması	Uzun Vadeli	Çevre Dairesi + ABB

Tablo 4. Uygulanabilirlik İçin Stratejik Yol Haritası

7. Sonuç: Park Et–Devam Et Sistemleri Üzerinden Ankara’dan Evrensel Ulaşım Politikalarına Bir Yaklaşım

Bu çalışma, Park Et–Devam Et sistemlerini Ankara örneği üzerinden ele alarak, bu sistemlerin yalnızca yerel bir çözüm değil; küresel ölçekte tartışılması gereken bir ulaşım politikası aracı olduğunu ortaya koymaktadır. Aynı zamanda kentsel dönüşüm, iklim politikası, sosyal adalet ve kurumsal yönetim konularında da politik

araçlar olabileceğini göstermiştir. Ankara deneyimi, özellikle otomobil bağımlılığı yüksek ve raylı sistem yatırımları devam eden kentler için önemli dersler sunmaktadır.

7.1. Ankara Kenti P+D Sistemleri

- Ankara’da P+D sistemleri hâlihazırda fiziksel entegrasyon açısından potansiyele sahiptir, ancak uygulama pratiği bu potansiyeli tam olarak karşılamamaktadır.
- Raylı sistem hatlarının yanında konumlanan P+D alanlarının büyük kısmı yetersiz kapasite, erişilebilirlik eksikliği ve kurumsal uyum sorunları yaşamaktadır.
- Ankara örneği, P+D sistemlerinin yalnızca mühendislik değil, aynı zamanda yönetişimsel ve davranışsal bir mesele olduğunu göstermektedir.

7.2. Kavramsal Katkı: Bütünleşik Model Yaklaşımı

Bu çalışma kapsamında önerilen Bütünleşik Park Et–Devam Et Kavramsal Modeli (BP+D-KM), P+D sistemlerini beş temel boyutta ele alarak, ulaşım politikalarının nasıl daha stratejik ve sürdürülebilir hale getirilebileceğini ortaya koymuştur:

1. **Mekânsal yapı** → Konum doğruluğu ve TOD uyumu
2. **Ulaşım entegrasyonu** → Modlar arası geçişlerin akıcılığı
3. **Kullanıcı davranışı** → Zaman, güvenlik, maliyet algısı
4. **Yönetişim** → Kurumlar arası koordinasyon ve finansal sürdürülebilirlik
5. **Çevresel çıktı** → VKT, CO₂, sürdürülebilirlik hedefleri

Bu model, dinamik ve geri beslemeli bir sistem mantığı ile tasarlanmıştır. Yani her bir katmandan elde edilen çıktı, yeni politika

düzenlemeleri için girdi işlevi görmektedir. Böylece şehirler, P+D sistemleri üzerinden öğrenen ve adaptif ulaşım politikaları geliştirebilir.

7.3. Evrensel Tartışmalar İçin Çıkarımlar

Gelişmiş ülkeler için P+D sistemleri, mevcut toplu taşıma ağlarını destekleyici bir unsur olarak öne çıkarken, gelişmekte olan metropoller için P+D sistemleri, özel araç bağımlılığını azaltan bir dönüşüm köprüsü işlevi görebilir. Bu bağlamda Ankara gibi kentlerde P+D sistemleri; Ulaşım adaletinin artırılması, Kamusal alanların yeniden tanımlanması, Kent merkezlerinde araç baskısının azaltılması ve Sürdürülebilirlik hedeflerinin gerçekleştirilmesi için kritik bir stratejik araçtır.

7.4. Gelecek İçin Araştırma ve Uygulama Alanları

- P+D sistemlerinin karbon ayak izi üzerindeki etkisinin nicel ölçümü,
- Kullanıcı davranışlarına dayalı segmentasyon modelleri,
- P+D + Mikro-mobilite + TOD entegre stratejileri,
- Yapay zekâ destekli dinamik otopark sistemleri (IoT ile doluluk yönetimi),
- Akıllı teşvik sistemleri (örneğin puan bazlı toplu taşıma entegrasyonu)

Bu konular, hem akademik araştırmalar hem de kent planlaması açısından öncelikli gündem alanları olarak değerlendirilmelidir.

8. Son Söz

Ankara rneği, Park Et–Devam Et sistemlerinin doğru planlandığında yalnızca trafik sıklıkklğını azaltan bir araç değil; metropoliten ulaşım sistemlerini dönüştüren bir politika platformu olabileceğini göstermektedir. Araştırmada nerilen kavramsal model, Ankara’dan yola çıkarak evrensel ulaşım bilimine kavramsal ve uygulamalı bir katkı sunmaktadır.

Bu çalışmanın özgün kavramsal katkısı, Park Et–Devam Et sistemlerini literatürde yaygın olarak ele alındığı biçimiyle yer seçimi veya operasyonel verimlilik odaklı bir uygulama olarak değil, mekânsal yapı, davranışsal dinamikler, kurumsal yönetişim ve çevresel ıktıları aynı anda bütünleştiren çok katmanlı bir metropoliten sistem olarak yeniden tanımlamasıdır. Önerilen kavramsal model, P+D sistemlerini ilk kez açık biçimde geri beslemeli ve uyarlanabilir bir politika döngüsü içinde ele almakta; kullanıcı davranışları ve çevresel ıktıları, planlama ve fiyatlandırma kararlarını şekillendiren aktif girdiler olarak konumlandırmaktadır. Bu yaklaşım, P+D literatüründeki parçalı analizleri aşarak, hem gelişmiş hem de gelişmekte olan büyükşehirler için genellenebilir, karşılaştırılabilir ve politika üretimine doğrudan katkı sunan bütünleşik bir analitik ereve sunmaktadır.

KAYNAKÇA

- Banister, D. (2008). The sustainable mobility paradigm. *Transport Policy*, 15(2), 73–80.
<https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2007.10.005>
- Bertolini, L. (2012). Integrating mobility and urban development. *Transport Policy*, 19(1), 1–2.
<https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2011.10.010>
- BMVBS. (2008). Park and Ride im öffentlichen Personennahverkehr. Bundesministerium für Verkehr, Bau und Stadtentwicklung.
- Bovy, P., & Jeekel, H. (2012). Park-and-Ride: The Dutch experience. In *European Transport Conference Proceedings*.
- Calthorpe, P. (1993). *The next American metropolis: Ecology, community, and the American dream*. Princeton Architectural Press.
- Cervero, R., & Murakami, J. (2009). Rail and property development in East Asia: Experiences and implications for transit-oriented development. *Urban Studies*, 46(10), 2019–2043.
<https://doi.org/10.1177/0042098009339431>
- Cervero, R., Guerra, E., & Al, S. (2013). Travel demand and transit-oriented development. *Journal of Planning Literature*, 28(4), 355–367. <https://doi.org/10.1177/0885412213492866>
- Çetin, M., & Yıldız, A. (2020). Kentsel hareketlilik ve sürdürülebilir ulaşımın bileşenleri. *Planlama Dergisi*, 30(2), 104–118.

- Currie, G., & Delbosc, A. (2011). Modelling park-and-ride decisions. *Transport Policy*, 18(2), 259–267. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2010.08.006>
- Delbosc, A., & Currie, G. (2011). Transport problems that matter: Social and environmental links to transport disadvantage. *Transport Policy*, 18(4), 585–594. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2011.03.005>
- Delbosc, A., & Currie, G. (2013). Modelling the impacts of attitudes on travel behaviour: A hybrid choice modelling approach. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 54, 50–60. <https://doi.org/10.1016/j.tra.2013.07.009>
- EGO Genel Müdürlüğü. (2023). Ulaşım yatırımları faaliyet raporu. Ankara Büyükşehir Belediyesi.
- EU Commission. (2019). SUMP guidelines: Developing and implementing a sustainable urban mobility plan. Publications Office of the European Union.
- EU Commission. (2019). SUMP guidelines: Planning for people. European Commission.
- Hull, A. (2008). Policy integration: What will it take to achieve more sustainable transport solutions in cities? *Transport Policy*, 15(2), 94–103. <https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2007.10.004>
- Kılınç, M., & Gökçe, K. (2021). Kentsel ulaşımında TOD uygulamaları: Türkiye örnekleri. *Planlama Dergisi*, 2021(3), 77–90.
- Litman, T. (2013). *Transportation demand management*. Victoria Transport Policy Institute. <http://www.vtpi.org/tadm/>

- Litman, T. (2022). Evaluating public transportation health benefits. Victoria Transport Policy Institute.
<https://www.vtpi.org/health.pdf>
- Litman, T. (2022). Evaluating transportation land use impacts. Victoria Transport Policy Institute. <https://www.vtpi.org/landtravel.pdf>
- Lucas, K. (2012). Transport and social exclusion: Where are we now? *Transport Policy*, 20, 105–113.
<https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2012.01.013>
- Marsden, G. (2006). The evidence base for parking policies: A review. *Transport Policy*, 13(6), 447–457.
<https://doi.org/10.1016/j.tranpol.2006.05.009>
- Meek, S., Ison, S., & Enoch, M. (2011). Park and ride: A UK perspective. *Journal of Transport Geography*, 19(6), 1106–1113.
<https://doi.org/10.1016/j.jtrangeo.2011.05.003>
- Newman, P., & Kenworthy, J. (2015). *The end of automobile dependence: How cities are moving beyond car-based planning*. Island Press.
- Özdemir, B. (2022). Türkiye’de kentsel ulaşım politikaları ve eşitsizlik. *Ulaşım ve Toplum Dergisi*, 4(1), 45–59.
- Özkan, M., & Doğan, S. (2020). Ankara ulaşım master planı değerlendirmesi. *Kent ve Ulaşım Dergisi*, 8(1), 33–48.
- Parkhurst, G. (2000). Influence of bus-based park and ride facilities on users’ car traffic. *Transport Reviews*, 20(4), 279–305.
<https://doi.org/10.1080/01441640050084135>

- Parkhurst, G., & Meek, S. (2014). The effectiveness of park and ride as a policy measure: A review. *Transport Reviews*, 34(1), 85–108. <https://doi.org/10.1080/01441647.2013.828236>
- Pereira, R. H. M., Schwanen, T., & Banister, D. (2017). Distributive justice and equity in transport. *Transport Reviews*, 37(2), 170–191. <https://doi.org/10.1080/01441647.2016.1257660>
- Shaheen, S., & Cohen, A. (2020). Innovative mobility: Carsharing, ridesharing, and P+R. Transportation Research Board Annual Meeting Compendium of Papers. <https://doi.org/10.3141/2673-03>
- Shoup, D. (2005). The high cost of free parking. APA Planners Press.
- Tsamboulas, D., & Kapros, S. (2003). Decision-making models for road pricing and park & ride facilities. *Transport Reviews*, 23(3), 299–318. <https://doi.org/10.1080/01441640309891>
- UCLG-MEWA. (2022). Türkiye büyükşehirlerinde entegre ulaşım uygulamaları raporu. Birleşmiş Kentler ve Yerel Yönetimler Ortadoğu ve Batı Asya Bölge Teşkilatı.
- Zhang, M. (2007). TOD and the joint development process: The case of Tokyo and Washington D.C. *Transportation Research Record*, 1996, 120–127. <https://doi.org/10.3141/1996-15>
- Zegras, C. (2010). The built environment and motor vehicle ownership and use: Evidence from Santiago de Chile. *Transport Reviews*, 30(5), 659–684. <https://doi.org/10.1080/01441640903298423>

GELENEKTEN GELECEĞE TÜRK KÜLTÜRÜ VE PEYZAJ MİMARİSİ

